

د وینتابه اذان

علامه

(افغان «ح»)

د افغان لیکوالو له انده

راټولونه او ترتیب: محمد حسین (میاخېل)

Ketabton.com

د وینتابه اذان؛ علامه (افغان «ح»)

د افغان لیکوالو له انده

راټولونه، کتنه او ترتیب: محمد حسین "میاخېل"

خپرنډوی: په مصر کې د افغانستان سفارت

لومړی چاپ: ۱۳۹۴ لمريز

دویم چاپ: ۱۳۹۶ لمريز

چاپشمېر: یو زر (۱۰۰۰) ټوکه

دیزاین: سپین سهار

د چاپ حقوق له مؤلف سره خوندي دي.

ډالی

د بشریت واقعي خیرخواه (رښتیني مسلمان) ته، چې
د الهي دین په رڼا کې د انسان د دواړو جهانونو د
جوړولو له پاره کار کوي.

م. ح. میاخیل

لړلیک

.....8.....	هم ((حسین)) او هم ((میاخېله))!
.....10....	پر ستر (افغان ^ح) د ورور (میاخېل) هڅه!
.....12.....	سریزه
.....16.....	د وینتابه اذان؛ علامه (افغان) (ح)
.....20.....	علامه جمال الدین او علامه اقبال او د دوی پان اسلامیزم
.....20.....	لنډیز:
.....25.....	پان اسلامیزم:
.....29.....	د پان اسلامیزم د اصطلاح پېل:
.....33.....	د جمال الدین پان اسلامیزم او د سلطان عبدالحمید ثاني پان اسلامیزم:
.....35....	سید جمال الدین؛ استعمار کښی انقلابی!
.....36.....	اقبال او پان اسلامیزم:
.....38.....	افغان جمال الدین، علامه اقبال او پان اسلامیزم:
.....46....	((جمال)) د ((اقبال)) په فکر او شعر کې
.....46....	سید؛ د وړو وړو جمال الدینو چوپړونکی:
.....47.....	سید؛ د اقبال د مهال ستر مجدد، ستر ختیځوال او ستر مسلمان:
.....48.....	((جمال)) د ((اقبال)) په شعر کې:
.....49.....	د اقبال یو تخیلی سفر او له سید جمال الدین افغانی سره کتنه!
.....54.....	پایله:
.....56.....	سید جمال الدین افغانی: ستر شخصیت او سپک تورونه
.....58.....	لنډیز
.....58.....	مقدمه
.....61.....	د افغانی لنډ ژوندلیک
.....68.....	افغانی د ځان په اړه څه وایي؟
.....72.....	د افغانی صراحت او صداقت

علامه (افغان) / 5

73.....	پر شيعه مذهب د افغاني ردونه
75.....	د نظريې پټولو په اړه د افغاني رايه
76.....	د افغاني شاگردان څه وايي؟
77.....	محمد عبده د افغاني د وطن او ځای په هکله ليکي:
82.....	د ميرزا لطف الله کتاب
85.....	د ايرانيت دعوه او رد يې
94.....	د الحاد تور
98.....	مراجع
99.....	((نيچريه))
104.....	زيان نيچريه:
111.....	چاپ نيچريه و ترجمه های آن :
120.....	سيد جمال الدين افغاني او د ختيځ او لوېديځ مخامختيا
122.....	د سيد شخصيت
126.....	ناسم پوهاوي
131.....	بنه ټولنه کومه يوه ده؟
139.....	د متن شننه
142.....	تر سيد وروسته د هغه د فکري بهير دوام
145.....	لومړی د لوېديځ په اړه:
147.....	دوهم د ختيځ په اړه:
153.....	وړاندیز:
156.....	يادښت:
158.....	د سيد جمال الدين افغاني لنډه پيژندنه
169.....	د سيدجمال الدين افغان په ژبو برلاسي:
175.....	موسيو بلنت ليکي:
177.....	۱- هغه اثار ، چې سيد پکې ايراني گڼل شوی دی
179.....	ايرانيان ولې زموږ تاريخي وياړونه خپل گڼي؟
180.....	رسنۍ د څه له پاره

د وینستابه اذان / 6

.....183.....	د ستر سید یو قول
.....184.....	د سید څخه پاتې اثار
.....185.....	۲- حجاز ته سفر
.....186.....	۳- بېت المقدس ته سفر
.....189.....	سید جمال‌الدین افغان په مصر کې
.....191.....	مړینه
.....192.....	ویرنه
.....194..	علامه افغاني د یوه سیاسي مفکر په توګه
.....196.....	اسلامي یووالی یا پان اسلامیزم
.....198...	افغاني او په مصر کې نوبتوب (ماډرنیزم)
.....199.....	د استعمار پر ضد مبارزه
.....200.....	د سید د افکارو اهمیت
.....200.....	ضمیمه
.....201.....	مبادی ثلاثه سید
.....203.....	راځئ سید جمال‌الدین افغان وپېژنو!
.....206...	سید جمال‌الدین په اصل کې څوک دی؟
.....214.....	د سید جمال‌الدین افغان ستاینه
.....219.....	ماخذونه
.....220.....	د شرق د نابغه ملیت او آندونه!
.....222.....	سید جمال‌الدین افغاني رحمة الله عليه اصلي ملیت او جنسیت:
.....230.....	د علامه علمي ځیرکتیا
.....232....	د علامه شهادت او د ژوند اخيري شیبې
.....234.....	امت مسلمه ته د علامه توصیه
.....237.....	یو نړۍ رغاند افغان
.....247.....	سید جمال‌الدین افغاني؛ د اسلامي نړیوال نهضت بنسټ ایښودونکی
.....251.....	یو بشپړ کونکی تسلسل:
.....257.....	اول د واحد امت درس:

علامه (افغان) / 7

.....257.....	دویم پیغام:
.....258.....	دریم پیغام:
.....259.....	څلورم پیغام:
.....259.....	د مبارزې پیل کونکي
.....260..	سید جمال الدین افغان یو الگو شخصیت
.....263.....	نړۍ وال حیثیت
.....265.	د ختیځ او ختیځوالو د حال هر اړخیز دراک
.....265.....	علامه سید جمال الدین افغان
.....269.....	لومړۍ بېلگه:
.....270.....	دوهمه بېلگه:
.....270.....	درېیمه بېلگه:
.....271.....	ختیځ او ختیځوال ⁰
.....279.....	پایله:
	د بیدارگر (سید) په اړه د سترگور (سید)
315.....	نظم.....

هم ((حسین)) او هم ((میا خبله))!

پرومبی پرومبی چې ((د وینستابه اذان)) په نوم ټولگه لاس ته راغله او د علامه حضرت سید جمال الدین افغان^(ح) په داسې انځور بڼکلي شوې وه، چې اسلامي عظمت او افغاني شوکت سره غاړیوتی په څپو وو، نو راته د غنیمت یوه ډالی بڼکاره شوه، یو خو د کتاب نوم له داسې ویونو رغښتی ؤ، چې زما ډېر خوښ الفاظ او ډېر ځلي رانه په لیکنو کې زمزمه شوي وو، بله دا چې د فرهنگي یرغل په دې بوگونو کې د بې لاری سیلاب دومره په ځوښ غورځنگونه وهي، چې زموږ ملي روایات یې د برمتې تر کلابندی لاندې دي. لنډه کیسه ولیکه، بس ته ادیب، لیکوال او هر هرڅه یې. له دې ناخبره، چې فن او هنر د خیال او غیب پر مټ له پوهاوي او ستړې مطالعې سره سره دومره ریاضت ته اړتیا لري، چې هنرمن (شاعر، لیکوال) تر مودو، مودو له قلبي معبدو را وتلی او وزگارېدلی نه شي، ځکه یې شاعری ته گونښه گيري نه ریاضت گرایي وبلې او ښه یې وبلې ده.

په دې پسې مې دا خوښي هغه شپې لا یو په دوه شوه، چې د کتاب مؤلف مې ولید، د ده په بڼکلي متشرع حلیه رنگ او ځلېدلې حیاناکه څیره کې که ټول نه وي، نو څه نا څه خو راته د ((حضرت سیدعقابي^(ح))) نظر منعکس شو، چې: په کایناتو کمندونه غورځوي. او ورسره جوخت د شیخ الهند مولانا محمودالحسن دیوبندي رحمة الله علیه پېښه را په زړه شوه، چې:

مولانا ابوالکلام ازاد د پنځلس یا شپاړلس کلنۍ په عمر د ((البلاغ)) اخبار خپراوه، شیخ الهند^(ح) به ډیر مطالعه کاوه، د حضرت شیخ سلگونو شاگردانو چې په کې لوی لوی محدثین، مفسرین، مجاهدین او علماء شامل و، شیخ صاحب ته به یې ویل، چې البلاغ مه گوره، په دې کې عکسونه

علامه (افغان) / 9

دي، حضرت شيخ الهند به ويل، چې: دې شاخلمي خو ماته خپل تېر
سبقونه را ياد كړل او بيا به يې د اردو دا شعر وايه:

كامل اس كو چۀ زها بۀ اښا نه كويۀ

كچھ بويۀ تو بۀ رندان قدح خوار بھوۀ

د زاهدانو له ټولي نه كوم كامل را پورته نه شو، څه چې دي، په دې زندانو كې
دي، همدا لامل ؤ، چې شيخ الهند^(ح) زلي ابوالكلام د امامت لپاره نامزد كړ،
خو د حضرت شيخ شاگردانو ونه منله، مولانا ابو الكلام ازاد د حضرت شيخ تر
وفات وروسته پته خوله كانگرس ته لاړ، د علماو په غونډه كې به يې
خاموشه گپون كاوه، اسلامي مدارس او پوهنتونونه يې لکه : جامعه مليه،
عليگړ او نور ځواکمن كړل، ډيرڅه يې ليكلي پريښودل، خداى جل جلاله دې
ټول وښيي.

نو گرانه مياخېله!

همداسې تېر سبقونه را يادوه، زما يقين دى، چې د اسلامي شرق ناكراره روح
به يو ځل بيا په كوم (سيد جمال الدين) كې په وړانگو او تجلا شي او د
ځمكې تنابونه به راکش كړي، خو ستا برخه به هم په كې وي.

د همدې ورځې په څار او انتظار

ناگار

پوهنتون مېنه

۱۳۹۶

پر ستر (افغان ح) د ورور (میاخېل) هڅه!

پښتون حسن مې نظر کړلو کوز گوري

د کړې ملا مزلـونه وي په غره کې

د غره په شان په لوړو شخصیتونو، چې افکار یې هم جمال لري او هم جلال، څه لیکل خو له نوموړيو سره د مینې په تړاو کيږي او يا خو د نافهمۍ په وجه د برترۍ احساس د تبې له مخې، زه د لوی علامه د راتولو شويو مقالو په کتاب (د وینتابه اذان علامه افغان ح) د څه لیکنې په سبب په دواړو صفتونو موصوف یم، مینه هم ورسره لرم او د نوموړي په برخه کې د نافهمۍ ژوره تبه هم، د هجرت په دیار کې مې د علامه په اړه یوازې د ده، د ژوند لنډه غونډې بیوگرافي د تعلیمي نصاب په پښتو کتاب کې لوستې، تر لوړو زده کړو مې بیا نه د ده نوم واورېد او نه مې د ده د فکر څرک ولیده .

زموږ د ټولنې د نورو کم نصیبو په لړ کې یوه دا هم ده، چې دی یې ونه پیژانده او تر لوړ شخصیت په اړه یې په پښتو کې د پښتو لپاره معلومات له سره شته نه او که شته هم د نوموړي د شخصیت تر قامت یې قد سم نه دی، د لوی استاذ الفت ح) یو نظم چې علامه یې په کې د خپل ژورلید او پراخې مطالعې په کچه کچ کړی، پرې مین کړی یې یم، په هغه نظم کې مې هم د الفت صاحب له نتیجه گیرۍ خپله تنه غونډې نتیجه اخیستې، د ښوونکو له خولې مې ایله ایله د علامه سید ح) په حواله دا دوه درې غوره ویناوې اوریدلي، چې : علم له نورو زده کړه، کلتور دې خپل وساته ، په سپینو ډکو پسې نه بلکې په بالغ عقل پسې تگ په کار دی، چې د ښونځي ور خلاصیږي، د زندان ور تړل کیږي.

علامه (افغان) / 11

د افسوس ځای خو دا دی، چې زموږ ستر مور هغسې ونه پیژنده لکه نورو چې څه ډول را وپیژنده، د ځان پیژندنې او خودۍ حس مو دومره کمزوری دی، چې ځان د نورو په خوله پیژنو، زما د قام، خاورې او ټول اسلامي امت مفکر د افغان سید جمال الدین خاطرات په نوم کتاب کې مخدوني محمد پادشاه را پیژندلی، په دې وروستیو کې زړه ته راتیر نیږدې ملگري محمد حسین میاخیل صاحب د وینتابه اذان علامه افغان (ح) تر سر لیک لاندې د بیلا بیلو شخصیتونو معلومات د علامه په اړه په یوه کتاب کې راغونډ کړل، پېړۍ وروسته یې د لوستو په منځ کې د سید افغان ورک نوم بیا را څرگند کړ، کتاب مې ولوست له ډیرو نا ویلو او نا لیدلو په کې خبر شوم، بنایي زما په شان د ډیرو همدا حال وي، چې د سید د فکر له پانگې بینوا او تشې لپې پاتې وي، دلته خو هسې هم د ارواښاد استاذ الفت (ح) په قول له فکر سره دومره خیانت شوی، چې:

د غریب کاله ماشوم دی

نازی یې هېڅ نه دی لیدلی

درنښت

حیات الله وړ

سریزه

درنو لوستونکو! "علامه افغان، د افغان لیکوالو له انده" اثر د سید جمال الدین افغان په هکله د افغان لیکوالو د افکارو او نظریاتو یوه داسې ټولګه ده، چې د بېلابېلو قلموالو په قلمونو د مقالو په بڼه لیکل شوې او د ښاغلي محمد حسین میاخیل په زیار او هڅه راټوله او چاپ ته چمتو شوې ده.

د دغه اثر رامنځته کول، راټولول او تر چاپ پورې رسول ښایي هغه چا ته دومره ستونزمن کار و نه برېښي، چې د اثر له لیکلو یا راټولولو او چاپ کولو سره سروکار نه لري، خو قلموال او هغه څوک چې دغه چاره یې تر سره کړې وي، پوهېږي، چې د یو کوچني اثر لیکل، راټولول، د کتاب په بڼه ترتیب کول او چاپ ته چمتو کول څومره له کړاوه ډک او ستونزمن کار دی؟ زه تر هرڅه دمخه له دغو ټولو ښاغلیو څخه چې د دغه اثر په رامنځته کولو کې یې زیار او زحمت ګاللی مننه کوم، په ځانګړې توګه ښاغلي میاخیل ته کور ودانی وایم، چې دغه ستره چاره یې په داسې وخت کې تر سره کړه، چې خلک یوازې هغه څوک د مدحې او ستاینې حقدار ګڼي، چې مادي بهره ترې پورته کولی شي، نه هغه څوک چې ۱۴۸ کاله وړاندې یې له دې مادي نړۍ سره مخه ښه کړې وي.

ښاغلي میاخیل او ددغه اثر ټولو رامنځته کوونکو له یوې خوا د یو ستر کړاو په ګاللو یو ستر خدمت ترسره کړی او له بلې خوا یې تر دې هم د پام وړ چاره دا ده، چې حضرت عثمان رضی الله تعالی عنه فرمایي: ((کوم انسان چې د مخلوق حقوق ادا کړل، هغه په حقیقت کې د الله جل جلاله حقوق ادا کړل)) په دغه اثر کې د یو داسې انسان د حقوقو د ادا کولو هڅه شوې، چې هغه یقیناً ډېر حقدار او مونږ ټول یې د احسانونو پوروړي یو.

ددغه اثر د ارزښت، اړتیا او فورماسیون یا ښیز څرنگوالي په هکله زما

استنباط دا دی، چې دغه اثر د ارزښت له پلوه دوه عمده لوري يا جهتونه لري.

د ارزښت لومړی لوری يا جهت: ددغه اثر منځپانگه د ماضي يا تېرې زمانې د يو بشر د ژوند ديني، علمي، سياسي، اقتصادي، فرهنگي او ټولنيز مسایل دي او د ماضي يا تېرې زمانې د بشر ياد شوي مسایل د تاريخ مفردات گڼل کېږي. تاريخ د ماضي هېنداره ده او بشر اړ دی، چې په دغې هېنداره کې د خپل رول او فعاليت څېرې د زمان په بېلابېلو پړاوونو او د مکان په جلا جلا موقعیتونو کې وگوري. تاريخ د يو ملت معرفت او پېژندگلوې ده او که يو ملت له خپل معرفت او پېژندگلوې څخه مخ واړاوي، نو څرگنده خبره ده، چې ملت به ملت پاتې نه شي.

له تاريخ څخه سترگې پټول له واقعیتونو څخه سترگې پټول دي او له واقعیتونو څخه سترگې پټول د وجدان پر خلاف د نفس ژغ (جغ- خغ) ته غاړه کېښودل دي. ددغه اثر د ارزښت يوه خوا خو همدا شوه، چې د تېرې زمانې په هېنداره کې مونږ ته د خپلې خاورې او خپلې ټولنې د يو استازي، د هر اړخيز رول او فعاليت څېره رابښيي، له واقعیتونو مو خبروي او د يو ملت په حيث په کې مونږ خپلې خوبې او خامې مطالعه کولی شو.

د ارزښت دوهم لوری يا جهت: په دغه اثر کې د ځيرک مبارز (سید جمال الدين افغان) د ځيرکتيا، وړتيا، ايماندارۍ، فداکارۍ، هېواد پالنې او انسان دوستۍ هڅوونکې مفکورې څېرل شوې دي او د نوموړي د ژوند او شخصيت په علمي، مذهبي، سياسي، فرهنگي او اجتماعي خواوو هر اړخيزه رڼا اچول شوې ده. يا په لنډه توگه، دغه اثر د خپلو لوستونکو لپاره هر ډول معلومات لري، چې همدا ددغه اثر د ارزښت بل لوری يا جهت گڼلی شو.

اړتيا: که څه هم اړتيا د ارزښت له امله پيدا کېږي، يعنې څه چې ارزښت

او اهمیت لري، هغه ته اړتیا او احتیاج لیدل کېږي، خو دا چې د ارزښت په توپیر په دنیا کې هېڅ شی یې ارزښته نه دی، نو د اړتیا کچه د ارزښت د کچې له مخې ټاکلی نه شو، د بېلگې په توګه: مرغلره ډېر ارزښت او اهمیت لري، خو اړتیا اوبو ته ډېره ده. په همدې اساس ویلی شوو، چې دغه اثر یوازې د یادو شویو ارزښتونو له امله د اړتیا وړ نه دی، بلکې پر هغوی برسېره ورته نوره اړتیا هم لیدل کېږي او هغه دا، چې ددغسې اثارو رامنځته کوونکي، چې کله د خپلو لوستونکو مخ ته د ماضي کوم منظر رږدي، موخه یې دا نه وي، چې لوستونکي یې ددغه منظر یوازې ننداره وکړي، بلکې د هغوی هیله دا وي، چې لوستونکي یې له دغه منظر څخه د خپل نن او سبا د سینگارولو او ښایسته کولو لپاره رنگونه او نقشونه غوره کړي.

د ماضي غوره کړنې، پېښې، اشخاص او د هغوی د کارنامو ستایل، څپرل، څپرل او راتلونکو نسلونو ته رسول او پرېښودل که له یو پلوه د ښېګڼو د څښتنانو د ښکيو او احسانونو حق دی، نو له بل پلوه د حال او ټولنې اړتیا ده او د راتلونکي یا مستقبل د ښېرازی لپاره په کې حکمت او تدبیر دا دی، چې نور وګړي دغه ستاینې او یادونې وګوري، و یې لولي او وا یې وري، څو له هغوی سره هم د ورته مثبت کړنو او کارنامو د ترسره کولو فکر او مینه پیدا شي او له پرېوتو چارو مړه خوا او متنفر شي. دغه اثر د همدې اړتیا په اساس رامنځته شوی بللی شو.

فورماسیون یا ښیز څرنگوالی: په دې اثر کې ځینې مقالې په توصیفی نثر لیکل شوې دي، یعنې لیکوال هڅه کړې، چې خپلې حسي تجربې مقابل لوري ته ولېږدوي او په هغه کې عاطفي غبرګون راوپاروي او په ځینو مقالو کې بیا له استدلالی او تشریحي نثرونو څخه کار اخیستل شوی.

استدلالی نثر د یو تیزس (tezas) د اثبات یا د یو چا د مفکورې او نظر د

علامه (افغان) / 15

اړولو، د تخيل د وینبولو، د قانوني او اخلاقي ښوونو لپاره په کارول کېږي او تشریحي نثر ته توضیحي نثر هم وایي. بدیعي ښکلاوې په کې نه وي. د مفکورو، تعریفونو او جریانونو په څرگندولو او په علمي تحلیل، مقایسې، ترکیب او تصنیف کې ترې کار اخیستل کېږي. لنډه دا چې دغه اثر د اړتیا، ارزښت او څرنگوالي په یادو شویو ځانگړنو برسېره- د سید جمال الدین افغان له ژوند، مبارزې او نظریاتو څخه له زده کړې پرته، د خپلو لوستونکو د معلوماتو په پانگه کې نور د پام وړ ټکي هم لري.

د څېړونکو لپاره د اخذ غوره سرچینه ده. د مطلوبو ټولنیزو اهدافو په خوا د عامو لوستونکو سوق کوونکی دی. د شاعرانو او لیکوالو له پاره له انگېزه تولیدونکو مفاهمو مالامال دی او ځوان قلموال کولی شي، چې ددغه اثر د لوست له برکته د مقالو د بېلابېلو ډولونو له سبک او میتود سره اشنا شي. د کلمو او جملو د پېیلو او اوډون مختلف ډولونه په کې له نظره تېر کړي او د الفاظو د ترکیب جلاجلا مهارتونه په کې وویني. خپله معلوماتي پانگه پرې ستره او خپله لغوي زېرمه پرې غني کړي.

نور نو زه خپلې خبرې راټولوم. په پای کې یو ځل بیا د دغه ارزښت مند اثر له رامنځته کوونکو مننه کوم او لوستونکو ته یې د داسې لوستلو بلنه ورکوم، چې د خپلو ځانونو او خپلې ټولنې لپاره د لوري او مسیر ټاکلو په موخه وي.

درښت

شهزاده شیرین زوی

د ۱۳۹۴ ل کال چنگاښ ۱۳ او د روژې مبارکې ۱۸ شپه

د وینتابه اذان؛ علامه (افغان) (ح)

هغه کارونه چې د بالغ عقل په رهبرۍ او د ذوق او مینې په قوت تر سره کېږي، د انساني ترېنت سبب ترې جوړېږي او د دې لارې لاروي محوري شخصیتونه وي، هغه انسان چې ځان وپيژاند او خپل انفرادیت ته په معنا قایل شو، بویه چې د خپل استازیتوب مقام یې درک کړ او د زمکې د خلیفه توب تاج یې پر سرکړ.

د اشرف مخلوق د پیژندنې او تعریفونې په لاره کې هر څیړونکی، عارف او پلټونکی حقیال، په طبیعي ډول دې مرحلې ته رسي، چې د (ولقد کرما بنیء ادم...الاسراء) مقام ومني او د خالق کمال ته یې د تعزیت تندی په سجدو کړي.

د اسلامي شرق د علمپالي او عرفانپالي طبیعت رنې وړانگې د گردې نړۍ

علامه (افغان) 17/

د روښانتيا سبب دي، مگر د غربي سطحي نگرېو لاروي په داسې يوې ناچارې هڅې بوخت دي او کوبنس کوي، چې د دې لمر وړانگې په دوو گوتو پټې کړي.

د دې واقعيت د ښکارندويي له پاره د سردرو او عظمتونو له ټاټوبي څخه د نابغه افغان (ح) د ويښتابې او بيدارۍ هغه ملکوتي اذان چې تقريباً ټوله نړۍ يې په اهتزاز کړه، د ثبوت په توگه بسنه کوي او تر مولانا بلخي او ابو علي سينا ... ورتلوته اړتيا نه پېښيوي.

د نړۍ د تر ټولو لويې قارې (آسيا) دې ناکراره زړه (افغانستان) ته د کایناتوخالق د لورينې او پيروزينې داسې نښې ورکړي، چې هر معقوليت پسند انسان يې د تجلا او رانښکون عظمت ته د حيرت گوتې مجبوره چې په غاښ کړي.

دا د پاڅونونو او قربانيو زمکه ډيرې اوږدې او پنهانې کيسې لري، چې د تاريخ سترگورو ته يې د برملا کولو دروند رسالت په اوږو بار پر ايښی او د راتلونکو نسلونو حق دی، چې ننني قلموال يې د واقعيت نگرۍ په گاڼه پسوللې کړنې د هغوی د مستقبل جوړونې په پار تورې کړي.

د ختيځ نابغه زموږ د همدې ورځې له درده ناکراره وو، چې نن يې مور د ناکراريو په تسلسل کې د بې خودۍ تر کندې رسولي يو او د ځان پيژندنې احساس مو ورسره نيم ژوانده دی.

د دې برميال شرق حيثيت که د کمونيزم له پونداندانو خدشه داره شوی نه وای، نن به يې د نړۍ رغاند اسلامي حيثيت د برم منار هومره هسک و، چې د اسيا بام ته به د نندارې له ذوقمنانو له سرونو خولۍ غورځيدې. د افغاني امپراتورۍ معاصر بنسټگر، چې کله له فتوحاتو يو څه دمه کوي نو، عثماني دارالخلافت ته داسې برادرانه او پندلرونکی ليک وراستوي، چې د دواړو اسلامپالو قوتونو د ادغام په پايله کې پر نړۍ د بل عمري

عدالت د لمر وړانگې خپرې کړي، مگر د دارالخلافي د وروستيو بې غورو مسؤلينو له بې پامۍ وياړلی ختيځ له دې اعزازه بې برخې کيږي. ای کاش دغسې نه وای شوي!

د همدې نقيصې د رفعې له پاره د افغان امپراتور له کوره يو بل لمر سر را پورته کوي او د دوامدارو او ناکرارو هڅو په پايله کې د خپلو سفرونو په تسلسل کې تر سلطان عبدالحميد ثاني پورې ورځي او د مسلمان امت په اړه يې د بې غوريو او د رسالت د نه اداينې په پار په ننگونکو کلماتو سترې مشي کوي. او همدلته د پان اسلاميزم پر فکري مکتب رسماً کار پيلېږي.

په ترکيه کې د امت د دې لمر ژوند ډير وي او بالاخره هماغلته پای مومي او د ځينو رواياتو پرمېنا چې په زندان کې ورته د مسواکو له لپارې زهر استول کيږي او د غاښونو د سرطان له وجهې د شهادت جام نوش کوي. د ظاهرشاه په دې معقوليت سترگې نه پټيږي، چې د خپلې واکمنۍ په جريان کې د دې اتل جسد خپلې پلارنۍ ټاټوبي ته انتقالوي او د کابل پوهنتون په مقر کې يې پر مزار دنگ څلی ودروي، زما د ادبي مرشد او استاذ بناغلي ناگار صاحب د خولې خبره ده، چې علامه رشاد (ح) به ويل، چې: ماته د استاذ الفت ولايت هله ثابت شو، چې د علامه سيد (ح) د تدفين په مراسمو کې يې د هغه ارواه ته خپل لوی نظم اوراوه او د الفت مخ د هغه په اوبښکو لوند و، او تر دې يې دا نظم وغځاوه، چې:

دې تابوت کې د پښتون ډير خاطرات دي

چې يې گورم بل عالم مې په نظر شي

د حقدار سيد (ح) په اړه مې دا نېمگړې هڅه کړې په دې کې د دې کتاب د مقالو د درنو او پتمنو ليکوالو قدرداني پکار ده، چې دې غوښتنې ته يې

علامه (افغان) 19/

په سره سينه لبيک ووايه او د خپل اتل د ياد په پار يې خپلې څو شيبې رنگينې او تاريخي کړې، زه له ټولو مندوی يم، په ځانگړي توگه په قاهر کې د افغان سفير بناغلي فضل الرحمن فاضل صاحب نه چې دی په خپله ستر سيد شناس دی او د اسلامپالي افغان جريان د قافلې همدم هم پاتې شوی، دا دی دا کتاب يې د دوهم ځل له پاره د چاپ په گاڼه سمبال کړ، کور يې ودان.

ماته د خپل تاريخ د ستر بچي علامه سيد جمال الدين افغان رحمة الله عليه په ياد يوازې نه، بلکې د افغان معاصر امپراتور او ورسره د شرق د ټولو اسلامپالو په ناکرارو ارواحو د تمرکز جرس په داسې يو مترنم انداز تر غوړ غوړول کيږي، چې تعبير يې بنايي يوازې په همدې پښتني منظوم پيغام وکولی شم، چې:

چرگ بانگ دی- پاڅېره لاليه خوب به بيا وکړې مينه!

درناوی

محمد حسين مياخېل

لغمان پوهنتون

۱۳۹۶ هـ ش

علامه جمال الدین^۱ او علامه اقبال^۲ او د دوی پان اسلامیزم^۳

احمد بلال خلیل^۴

لنډیز:

په نولسمه پیړۍ کې د پان اسلامیزم خوځښت خپل سر راپورته کړ، او د دې نوې وینتابې او حرکت بنسټ ایښودونکی سید جمال الدین افغان و، نه د ترکیبې سلطان عبدالحمید ثاني. ددې تحریک بنسټیزه موخه اسلامي نړۍ د اروپایي استعمار له جوغه خلاصون او په اسلامي نړۍ کې هر

^۱ علامه سید جمال الدین افغانی <<وېره بیوگرافی>>

^۲ علامه اقبال د هندي لاهور په یوې کشمیری کورنۍ کې پر ۲۲ فبروری ۱۸۷۳ کال زیږیدلی دی او په ۲۱ اپریل ۱۹۳۸ کال یې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړې دي. هلته له لومړنۍ څخه تر بکلوریا پورې ده زده کړې کړې دي. وروسته د لوړو زده کړو لپاره د نړۍ مشهور پوهنتون کیمبرج او جرمني ته ولاړ. ده هلته په فلسفه کې دکتورا او په قانون کې سندونه ترلاسه کړل. د زده کړو په پای دی هند ته راستون شو. دلته د استادۍ په دنده بوخت پاتې شو او په سیاست کې یې هم خپلې هلې ځلې پیل کړې. مشهور کتابونه یې دا دي: the development of metaphysics in Persia; The reconstruction of religious thought in islam; رموز بیخودي؛ جاوید نامه؛ زبور عجم؛ پیام مشرق؛ پس چه باید کرد اقوام مشرق؛ مسافر؛ بانگ درا؛ بال جبرائیل؛ او نور.

^۳ د دې مقالې په چمتو کولو کې د پیښور د آرشیف کتابخانې له مسؤلینو، ... او ... څخه مننه کوم، چې یې د دوی د همکارۍ پرته به دا مقاله نیمگړې وه

^۴ افغان څېړونکی، چې د اسلامیه کالج پوهنتون، پیښور څخه فارغ دی، اوسمهال په خپلو څېړنو بوخت دی، په دې ایمیل له څېړونکي سره اړیکه نیولای شی: abilalnajeab@gmail.com

علامه (افغان) / 21

اړخيزه رفاړمونه ول. همدا دويمه او وروستۍ موخه بيا د افغان سيد جمال الدين او د سلطان عبدالحميد ترمنځ د دوى د پان اسلاميزمونو د توپير كرنښه وگڼل شوه او د اختلافاتو موضوع هم!

اقبال كه څه هم په لومړي سر كې د هندي نشنليزم له جذبې سرشار و؛ خو د وخت د ستن له تاويدو سره يې ذهن لا پوخ شو، او پاى پر دې متيقين شو، چې: «تميز رنگ و بو بر ما حرام است؛ كه ما پرورده يك نو بهار يم» او محلي نشنليزم يې په سيند كې د يوې داسې څپې سره تشبيه كړه، چې د سيند نه دباندې هېڅ وي! (موج به دريا ميں اور بيرون دريا كچه نهى). ده پاى د سيد په پان اسلاميزم او د اسلام په فلسفه كې خوندي پناه ولټوله او د «الملك الله» ناره يې پورته كړه!

دا چې اقبال له سيد نه څومره اغيزمن و، په دې اړه اقبال پخپله وايي، چې ما د ده پر څېر د اسلام لپاره ناقراره نه دى ليدلى؛ دى يې د ستر مجدد شاه ولي الله سره پرتله كړ؛ او د اسلامي وينښتابې بنسټ اېښودونكى او د خپل مهال ستر مجدد يې وباله؛ د ده ترڅنگ يې پخپله جاويد نامه كې د اسلام د نظريې د وړاندې كولو لپاره ورڅخه مرسته واخستله، او د ده د نامه تر لاندې يې خپله اسلامپالې نظريه وړاندې كړه.

په دې مقاله كې مونږ هڅه كړې، چې د پان اسلاميزم د فكر غوټې راوڅپړو، د دې خوځښت او اصطلاح شاليد وپلټوو او بيا به زيار وباسو، چې د اقبال د پان اسلاميزم د فكر غوټې هم راخلاصې كړو، او نه يوازې دا چې د سيد جمال الدين له فكر سره يې پرتله كړو بلكې د سيد لپاره د ده عقيدتمندي هم بيان كړو.

كيلي: جمال الدين افغاني، سلطان عبدالحميد ثاني، پان اسلاميزم، وينښتابه، ريفورم،

هغه چې مرگ يوځاى كړل او لاهور يې په ژړا ولړزاوه!

که چېرې لیکنه پر ژوند لیکونو، یا پر شخصیاتو راڅرخي ډیری یې له پبله پیلوي، بیا په دویم پړاو کې د اتل شخصیت د ځوانۍ پیر په اړه کرنې توروي، او په پای کې لیکوال خپله لیکنه د خپل اتل د ژوند په پای، پای ته رسوي. مونږ دلته قلم نېغ وروستي پړاو ته بیولی دی، او له هغه ځای مو پیل کړې ده.

دا به د ۱۹۴۴ کال و او دا مهال زموږ پر دواړو اتلانو (اقبال او جمال) ډیری خاورې بار وې، یو اتل مو ډېر لرې او ډېر پخوا، چې ان د اقبال د شباب ورځې وې، د استانبول په یوه بې وطنه هدیره کې پرې د لحد تیرې کېښودل شوې وې او بل اتل مو، د لومړي اتل له مړینې ۴۱ کاله وروسته پخپل هند کې له ورته برخلیک سره مخ شو، او د فاني ځای قرعه یې د لاهور د بادشاهي جماعت ته څېرمه ووتله... وخت خپل وخت واخست... ان په دې کې ۶ کلونه تېر شول... وخت او زمانې پای خپل اتفاقات د یو ځل بیا لپاره رابربنډ کړل... دوه شخصیتونه چې په ژوندون یې نه و لیدلي، پای یې د دوی مړي سره یوځای کړل... پیر د خپل مرید د شاباسۍ لپاره له ډېره لرې راغلی و... د زمانې دا اتفاق هم عجب و! چېرته د پیر د وطن خاوره... او چېرته د ده کفن او لحد! چېرته استانبول... چېرته لاهور... او چېرته بیا کابل! خو کله کله داسې هم پېښ شي، چې دا فاصلې په شیبه کې رانږدې شي او له امله یې زړونه یوځای ودریږي^۵ همداسې هله پېښ شول، چې کله د ۱۹۴۴ کال د وروستۍ میاشتې پر یو ماښام د اسلامي نړۍ د ستر رفرمر او مجدد تابوت له استانبول څخه راوړل شو او د علامه اقبال قبر ته نږدې کېښودل شو!

هو! دا هغه مهال و، چې زرگونه میله فاصلې رانږدې شوې، د مسلمانانو تر ټولو زیات ښکومی (خواخوړی)، د ښکېلاک د سترگو خار، او د وخت د

° (دکتور غلام حسین ذوالفقار: ۱۹۸۷: مخونه ۱۲۱) هو

علامہ (افغان) / 23

نانیسا (بی جرتہ) مسلمانانو خولہ ور دعوتگر او تریدلی خوئندہ اتل افغان جمال الدین وروستہ له هغو ۴۸ کلونو چې په ترکیه کې یې د خاورو لاندې تېر کړل، پای خپل او د افغانانو پیژندونکي--- د ده د پان اسلامیزم د تحریک پرمخ بوتلونکی، او هغه چې د افغاني یو داسې مرید و، چې ان په خپل ژوندون کې یې د شعر له لارې ځان ته له خپل افغاني پیر سره د کتنې فرصت وزیرپوه--- اوس هغه پیر د ده څنگ ته پروت و. واقعاً چې دا نظاره به ډېره ژغونکې، او هم شعور راویښوونکې وه!!

لوی علامه افغاني چې کله په ترکیه کې وفات شو، نو د ۱۸۹۷ کال و. دا مهال علامه اقبال په هند کې نه یوازې دا چې په فلسفه کې ماسټري اخستلې وه، بلکې په دې برخه کې یې د سرو زرو میډال هم ترلاسه کړی و. دا داسې کال و، چې د افغاني پان اسلاميستي نظریه پخپل اوج کې پر پوځوالي وه؛ د اقبال د نشنلیزم انگازه هم

له هماليې^۶ لوړه شوې وه^۷، هلته چې ده پکې هندي ترانه وبله^۸. دا مهال دواړه له یو بل سره په ۱۸۰ درجو کې پراته وو او سفر یې هم پر متضادو لوریو وو. خو لویديځ ته د اقبال له سفره وروسته، د ده سوچ «ریورس

^۱ اے ہمالہ! اے فصیل کشور ہندوستان چومتا ہے تری پیشانی کو جھک کر آسمان (اقبال، کلیات اقبال، مخ ۲۱)

^۲ د اقبال نشنلیزم هلته اوج ته ورسید، کله چې ده، نشنلیزم یو مقدس دین وباله، دی وایي:

پتھر کی مورتوں میں سمجھا ہے تو خدا ہے
خاک وطن کامجھ کو ہر زہ دیوتا ہے

^۳ سارے جہاں سے اچھا ہندوستان ہمارا
ہم بلبلیں ہیں اس کی یہ گلستان ہمارا
مذہب نہیں سکھاتا آپس میں بیز رکھنا
بندی میں ہم، وطن ہے ہندوستان ہمارا

(اقبال، کلیات اقبال، مخ ۸۱)

گېر» ولگاوه، او د وخت له تېریدلو سره د افغان سید په لور راشېله شو. ده دا فکري بدلون او حالت پخپل شعر کې هم په ښه توگه بیان کړی دی:

مسلمان کو مسلمان بنادیا طوفان مغرب نې⁹
د اقبالیاتو یو څپر ونکی چې د دې تاریخي پېښې لیدونکی و، لیکي: ... په لاهور کې د افغاني تابوت یوه شواروز پاتې شو. په برکت علي اسلامیه هال کې به ټوله شپه خلک راتلل، د قران مجید تلاوت به یې کاوه، او د افغاني د روح لپاره به یې دعاگانې کولې. د پنجاب له نورو ښارونو څخه هم زائرین راغلل. د بلې ورځ د ماسپښین له لمانځه وروسته د ستر افغاني تابوت له ښاره د تیریدلو سره بادشاهي جماعت ته ورسید. هلته فاتحه ولوستل شوه، او له دې وروسته دا تابوت د مسجد نه رابهر شو او د علامه اقبال قبر ته نږدې کېښودل شو. دا منظر چې د نه هیریدونکیو یادونو په سچل کې ثبت شوې ده، د دې کرښې لیکوال پر خپلو سترگو وکوت، او تر ننه له دې نظارې خوند اخلي... دا انځور (منظر) لاهوریانو او له لاهور څخه دباندي ډېرو خلکو په ښه شوق ولید. پر ډېرو یې رقت راووست. د ځوښې جذباتو له امله د ډېرو سترگې اوبلنې شوې، چې دې چارو تر ډېره وخت واخست او بیا د یوه داسې هستی، چې خاورې یې له استانبول څخه راوړل شوې وې، د پیښور له لارې کابل ته ویوړل شوې. بله ستره هستي همداسې پر خپل ځای په خپل برم کې پاتې شو. دا دوه ستر کسان سید جمال الدین افغاني او علامه شیخ محمد اقبال وو¹⁰.

د اسلامي وینتابې بنسټ گر او د اسلامي وینتابې شاعر!

پان اسلامیزم¹¹:

د سیاسي ځواک په توګه د اسلام دین د راژوندي کولو هڅې په نولسمې پیړۍ کې پیل شوې، دغه هاندونه یوازې په یو ټکي کې خلاصه کېږي: پان اسلامیزم. نولسمه پیړۍ د پان خوځښتونو شاهد ه وه. ویل کېږي چې پان تحریکونه هم په لومړي ځل له غرب څخه سر وکړ، هلته چې پان جرمنیزم، پان سلواکیزم تحریکونه پرمخ بوتلل کېدل، په دوی کې د پان-جرمنیزم تحریک چې د جرمني ځواکمن او د کیسنجر په ژبه د ډیپلوماسۍ نابغه¹² بسمارک پرمخ اچولای و او پر ۱۸۷۰ کال اوج ته رسیدلې وه؛ ځکه، ده د جرمن قام، چې یو بې وطنه قام وه، دا هیله، چې دوی باید د جرمنیانو هېواد ولري، د ریښتینوالي له ځلاند لمر سره مخ کړه او په اروپا کې یې ترې یو ځواک ساز کړ.

راګرځو د پان اسلامیزم اصطلاح ته، دا له دوو یوناني لفظونو څخه جوړه شوې اصطلاح ده، چې پان،¹³ Pan یو یونانوي مختاړی دی او د ټولو، او د ټولو غړیو مانا ورکوي او له اسلامیزم څخه اسلام او مسلمانان مراد دي.

¹¹د پان اسلامیزم تحریک لپاره وګورئ:

Azmi Ozcan. Pan Islamism: Indian muslims, the ottomans and Britain (1877-1924), leiden, Brill, 1997; Albert Edwards. The meance of Pan Islamism. The north American Review. Vol. 197, No 690 (May, 1913), pp. 645-657; Valentine Chirol. 1906. Pan Islamism. Central Asian Society: London; Mushir Hosain Kidwai. 1908. Pan Islamism. Lusac & Co: London.

¹² وګورئ د هینري کیسنجر شهکار کتاب، ډیپلوماسي.

Henry Kissinger, Diplomacy, Simon & Schuster Paperbacks, 1994.

¹³د اکسفورقاموس د پان Pan ټکي اصل یونانی ګڼي، چې د ټولو مانا ورکوي، او د پان- چې په اصطلاح کې وکارول شي او یا له یو بل لفظ څخه مخکې د مختاړي په توګه استعمال شي، نو ټولو ته راجع وي، لکه براعظم، نسل، او مذهب ته (پان اسیاییزم، پان ترکیزم، پان اسلامیزم) وګورئ:

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/pan>

د وینتابه اذان / 26

د اکسفورد اسلامي قاموس د پان اسلامیزم په اړه څه داسې خبرې کوي: نظریه چې مسلمانان د ټولنیز-سیاسي هم اهنګی ته رابولي. دا یوه دیني پدیده ده، چې د پیغمبر اسلام پر مهال هم موجوده وه، د ۱۸۶۰- ۱۸۷۰ لسیزو د اروپایي تاراک او بنکپلاک په دوران کې د یوې مدرنې سیاسي نظریې په توګه راڅرګنده شوه، چې ترکی رونی اندو پکې غوښتل عثمانی خلافت له ولیدنې وژغوري. دا تګلاره د سلطان عبدالحمید تر ټولو خوښه تګلاره وه¹⁴.

یو څیړونکی¹⁵ زیاتوي، چې د تعریف له مخې پان خوځښتونه استعماري بڼه لري؛ خو پان اسلامیزم د نورو پان خوځښتونو برعکس ده، ځکه دا تحریک خو خپله د استعمار پر خلاف راولاړ شوی دی. دی هم پر دې باور لري، چې د لومړي ځل لپاره دا اصطلاح لویدیځو رواج کړه او مخکې زیاتوي، چې د پان اسلامیزم تحریک له نورو پان تحریکونو لکه پان سلواکیزم او پان جرمنیزم سره هېڅ ډول اړیکه نلري، پرته له دې چې په دوی ټولو کې د پان اصطلاح او ټکی راغلی دی¹⁶

د پان اسلامیزم شالید:

د علامه اقبال په اند د اسلامي نړۍ زوال له ۱۷۹۹ کال څخه پیل شوی دی، کله چې د هندي نیموچې سترې لامبوزن ټیپو سلطان د دوو میرانو د غدارۍ له امله د انگریزي گوليو ښکار شو¹⁷.

¹⁴ "Pan-Islamism." In *The Oxford Dictionary of Islam.*, edited by John L. Esposito. *Oxford Islamic Studies Online* :<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1819> (accessed Aug 25, 2014).

¹⁵ Alaeddin Yalcinkaya

¹⁶ Alaeddin Yalcinkaya, Jamal Ad-Din al-Afghani and Pan-Islamism, *Extratto*, xxxvii, 3, 1998, Università di venezia, p.209

علامه (افغان) / 27

وروسته په ۱۹مې پېړۍ کې مسلمانان د دوو مهمو خطرونو لاندې شول: لومړی په اسلامي نړۍ کې په فکري توګه وروسته والی او دویم د اروپایي ښکیلاک او تاراک پراخېدل و¹⁸.

په ۱۷۵۷ کال په هند کې د پلاسي په جګړه کې انګلیس خپل رقیب فرانسې ته ماته ورکړه او ځانونو ته یې د بنگال سیمې راخپلې کړې، وروسته د درېیو مرهټو جګړو (۱۷۷۵-۱۸۱۸)، د سکانو جګړې (-۱۸۴۵) ۱۸۴۹) دوی پنجاب راوښووه، او پای یې په ۱۸۵۷ کال د مغلو امپراتورۍ دړې وړې کړه او په دې توګه انګلیسانو هند د خپل استعمار تر قلمرو لاندې په نیغ ډول راووست¹⁹ ځکه له دې پخوا هند د انګلیسي کمپنۍ پر لارښوونه رهبري کېده، د ۱۸۵۷ کال د بغاوت جګړې وروسته د انګلیس استعماري ملکې دا هېواد په رسمي توګه د خپل استعمار تر قلمرو لاندې راووست.

په همدې پېړۍ کې امام شامل له تزاریانو سره په داغستان کې په یوه سخته جګړه کې بوخت و، چې پای پرې شرایط سخت شول، او دی مکې ته ولاړ. داسې قفقاز د روسیې تزاری امپراتورۍ او ترکستان بیا د چین او د روسیې امپراتورۍ لاندې راغی²⁰.

په بل اړخ کې قاچار ایران د روسانو لخوا دوه ځله د ماتې خوند وڅښه، یو ځل یې په ۱۸۰۵-۱۸۰۵ کلونو او بل ځل په ۱۸۲۷-۲۸ کلونو کې، چې له همدې امله دوی ډېری زمکې روسانو ته وبايللي، په دې جمله کې آرمینیا هم

¹⁸ Kenny, L.M. (1966). Al-Afghani on Types of Despotism. *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1), 19--27. American Oriental Society.

¹⁹ Kimura. 1995: 386-390

²⁰ Kenny, L.M. (1966). Al-Afghani on Types of Despotism. *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1), 19--27. American Oriental Society.

په بله خوا د منځنۍ آسیا هېوادونه یو تر بله تزاری امپراتوری لوار تېر کړل، او پر ۱۸۷۵ کال یې قدمونه د آمو سیند پر ساحل وهل. مصر په ۱۷۹۹ کال د ناپلیون اشغال لیدلی و، دی اشغال پر مصر-ډېرې اغیزې وکړې، د محمد علي حکومت د فرانسې او د انگلیس په لاسونو کېښودل شو او وروسته مصر هم په ۱۸۸۲ کال د انگلیس لخوا فتح شو. فرانسویانو پر ۱۸۳۰ کال پر الجزائر ورغلل او له همدې امله یې تونس او مراکش هم د خپل استعمار لاندې راوستل²². په دا مهال یوازې دوه هېوادونه داسې ول، چې د استعمار تر جوغ لاندې نه ول: افغانستان او عثماني خلافت.

که څه هم افغانستان د سید جمال الدین تر وخته پورې د انگلیسانو لخوا دوه تاراکونه لیدلي ول، خو لا د انگلیس له شیمې ډېره لرې وه، او د افغانانو په مټو کې لا افغاني جزائل ټوپک زنگ نه و وهلی، چې انگلیس دې استعمار ته لکه غر ولاړ غریز هېواد خپل ستیلائیټ هېواد وگرځوي. په دغه شالید کې افغان جمال الدین راپاڅېد او د رفارم آواز یې پورته کړ، که څه هم محمود طرزی، چې د افغان جمال الدین شاگرد و، د ده هلې ځلې پر دوو خبرو څرخیدلې بولي: لومړی، د بهرني ښکیلاک پر خلاف د آزادۍ مبارزه او په اسلامي نړۍ کې د استبدادي، میراثي او بادشاهي حکومتونو پر خلاف بغاوت²³. خو که دغه خبرې مونږ راواخلو نو پر درېیو

²¹ Kenny, L.M. (1966). Al-Afghani on Types of Despotism. *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1), 19--27. American Oriental Society.

²² Hirano, Junichi. 2008. Beyond the Sunni-Shiite Dichotomy: Rethinking al-Afghani and his Pan-Islamism. *Kyoto Working Papers on Area Studies: G-COE Series* (2008), 2: 1-30

²³ وگورئ د محمود طرزي د مقالې لپاره د استاد روان فرهادي لخوا د محمود طرزي د مقالو مجموعه او د لوی استاد حبيبي کتاب، د مشروطیت غورځنگ په افغانستان کې، مخ ۱۳۴-۱۳۳

ټکو کې په ښه توګه جوتېږي: رفارم، خپلواکي، پان اسلامیزم.²⁴

د پان اسلامیزم د اصطلاح پېل:

د پان اسلامیزم د اصطلاح لپاره ښاغلی ډوانټ لي²⁵ پخپله یوه څېړنیزه مقاله، چې په ۱۹۴۲ کال کې یې د چیکاګو ژورنال لپاره لیکلې وه، دی هلته پر دې اند دی، چې په ۱۸۷۰ لسیزه کې دا اصطلاح رواج شوه، ښاغلي جبرائیل چارمس²⁶ د خپلو لیکنو او کتاب له مخې په ۱۸۸۱-۸۲ کال کې دا اصطلاح مشهوره کړه؛ خو تر ټولو وړاندې دا اصطلاح د یوه جرمن نژاده لیکوال، فرانز فون ورنر²⁷، لخوا د هغه په کتاب کې په ۱۸۷۷ کال کې وکارول شوه، چې غالباً د ۱۸۷۶ کال د جولای میاشت څخه به وړاندې لیکل شوی و، ده ولیکل: "die den 'pan islamismus' in ihr programm: augenommen hat"²⁸ څېړونکي لیکي، په انګریزي کې دا لفظ که د لومړي ځل لپاره نه وي خو تر ټولو وړاندې هرومرو ده، چې د آرمینیس وامبیري²⁸ په یو خط چې په ۳۱ دېسمبر ۱۸۷۷ کال لیکل شوې وه او په ټیلیګراف ورځپاڼه کې پر ۱۲ جنوري ۱۸۷۸ کال خپور شو، راغله، دی پخپل دې لیک کې لیکي: زه تکراروم چې... د هند مسلمانان چې په دوی کې د «پان اسلامیتیک» نظریات ورځ تر بلې خپریږي، دوی به په راتلونکي کې غیر

Aytek Sever, A Pan Islamist in Istanbul: Jamal ad-din Afghani and Hamidian Islamism: او
(1892-1897, Middle East Technical University, pages 54-58).

²⁴ Kenny, L.M. (1966). Al-Afghani on Types of Despotism. *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1), 19--27. American Oriental Society.

²⁵ Dwight E Lee

²⁶ Gabriel Charnes

²⁷ Franz von Werner

²⁸ Arminius Vambery

فعاله نه وي، او عيسوي غرب به په مدرن صليبي جگړه کې لټارې
کړي....²⁹

جیکاب لاندو³⁰ پخپل څیړنیز کتاب، پان اسلامیزم، کې لیکي، چې د پان
اسلامیزم اصطلاح د لومړي ځل لپاره د لندن ټائمز په یوې مقالې کې پر
۲۹ دسامبر ۱۸۸۱ کال وکارول شوه:³¹ the organ of the pan islamist party
.at palace

د ښاغلي ډوانټ لي څېړنه پورته پرځای ده، ځکه د ټليگراف په ورځپاڼه
کې د (پان اسلامیتیک) اصطلاح راغلې، نه د پان اسلامیزم یا پان
اسلامیست، او جیکاب لاندو، چې د ټائمز کومه حواله ورکوي، دلته پان
اسلامیزم د پان اسلامیست په نوم راغلی... د جیکاب لاندو د څېړنې له
مخې وروسته دا اصطلاح په یوه مقاله کې د پان اسلامیزم په نوم پر
۱۹ جنوري ۱۸۸۲ کال استعمال شوه: pan Islamism and the caliphate.

د پان اسلامیزم خوځښت پیل کوونکي؟؟

دا چې د لومړي ځل لپاره د پان اسلامیزم تحریک سید جمال الدین پیل
کړ او که د عثمانی خلافت عبدالحمید ثاني، ډېره د بحث وړ ده.
د سلطان عبدالحمید ثاني په اړه ډیری څیړونکي لیکي، چې د سلطان
عبدالحمید ثاني د پان اسلامیزم د تگلارې د پیلیدلو کال د ۱۸۷۸ کال
دی.³² دی یوازې دوه کال وړاندې پر ۱۸۷۶ کال د عثمانی خلافت د

²⁹ Dwight E Lee, The origins of pan-islamism, The American Historical Review, Vol. 47, No. 2
(Jan, 1942), pp. 278-287

³⁰ Jacob M Landu

³¹ Jacob M Landu, The politics of Pan-Islam, ideology and Organizations, Oxford, 1990, pp.
2-11

³² Kologu, Orhan, Abdulhamid Gercegi, Istanbul: Pozitif Yayinlari, 2005, pp 341; Selim
Deringil, 'the invention of tradition as public image in the late ottoman empire 1808-1908,'
Comparative Studies in Society and history, Vol. 35, No. 1. (1993), p12 cited in Aytek Sever,

علامه (افغان) / 31

سلطانی پر گدی د مراد پنجم پر خای کپښناست، د ده له ناستې سره د هغه مهال چارو داسې سر واخست، چې د ده د ریموت کنترول بیتری یې محلي نشنلیستي غورځنگونو، له روسیې سره د ۱۸۷۷-۱۸۷۸ کال جگړې، پر تونس او مصر- د انگلیس او فرانسې یرغال، اقتصادي رکود او د حکومت په دننه نور عوامل بیا د دې باعث شول چې د ده د واک ریموت ناکاره کړي.

پای دې صورتحال دی اړ کړ، چې پان اسلامیزم د خپلې امپراتورۍ د نجات لپاره «دوا» وبولي. ځکه د دې تگلارې پرمټ ده کولای شول چې هغه اروپایي استعمارگر راقابو کړي، چې قنار او په تدریجي ډول یې د [سرطان وهلي] خلافت سیمې لاندې کړې وې.³³

د ترکیې د یو بل څیړونکي په اند د پان اسلامیزم د خپلولو یو بل لامل دا هم و، چې له ۱۸۷۸ کال څخه پخوا په عثماني خلافت کې ډیری نامسلمانان هم استوگن ول؛ خو د آرمینیا له وتلو سره په عثماني خلافت کې یوازې مسلمانان پاتې شول.³⁴ اوس سلطان اړ نه و، چې د نامسلمانانو لپاره داسې کومه تگلاره پلي نکړي، چې په سیاسي توگه هغوی راوپاروي. د دې ترڅنګ د ترکیې یو بل تکړه څیړونکی، چې د پان اسلامیزم په اړه یې د اکسفورډ له پوهنتون څخه د خپلې څیړنې لپاره دکتورا اخستې ده، هم پر دې باوري دی، چې د سلطان عبدالحمید ثانی د پان اسلامیزم تگلاره یوه دفاعي تگلاره وه.³⁵

a pan-islamist in Istanbul: jamal ad-din Afghani and hamidian Islamism 1892-1897, Middle east technical university, p 17-55

³³ Aytak Sever, a pan islamist in Istanbul..., p 16

³⁴ Ibid, p 17-55

³⁵ Azmi Ozcan, pan islamism

د ترکیې دا څېړونکی پروفیسور دکتور اعظمي اوزگان³⁶ وايي، چې دا افغان سید و، چې د لومړي ځل لپاره یې د پان اسلامیزم تحریک پرمخ واچاوه. په دې اړه دی د عثماني خلافت له آرشیفي کاغذونو څخه د سید د ۱۸۷۶-۷۷ کال یو لیک راوباسي، چې هغه مهال یې سلطان عبدالحمید ته وراستولی و، په ده لیک کې سید لیکي:

غواړم، د خپلو خدماتو او د خپلو سفرونو پر مټ مسلمانان د یوې چترۍ لاندې راټول کړم³⁷

سلطان عبدالحمید ثاني په لومړي وار دې ته پر دې نظر وکتل، چې په اسلامي نړۍ کې به دی عثماني پلوی جذبات راوپاروي او داسې به په طبیعي توګه د روسانو پر خلاف یو ډال ثابت شي³⁸.

که څه هم نیکی کیدی³⁹ او نور پر دې باور دي، چې د سید د پان اسلامیزم تګلاره له ۱۸۸۱ کال څخه پېلېږي، په تېره بیا چې ده د الرد علی الدهرین ولیکله، او له دې لارې یې غوښتل، چې خان سلطان عبدالحمید ته ورسوي⁴⁰ خو د دې برعکس، د دې څېړونکې څېړنه په ۱۹۶۶ کال کې ترسره شوې وه او د ښاغلي دکتور اعظمي اوزگان څېړنه په ۱۹۹۴ کال کې ترسره شوې ده، چې ده په لومړي ځل د ترکیې ډیری آرشیفي کاغذونه پکې رابربنډ کړي دي، هغه چې وړاندې نیکی کیدی نه و لیدلي، او په دې اړه د سید د پورته لیک دا پورته خبره هم پکې ثبت ده، چې په ۱۸۷۶ کال یې سلطان ته راستولی و، او سید پکې سلطان له خپلې موخې خبر کړی و.

³⁶ Azmi Özcan

³⁷ Azmi Ozcan, pan Islamism..., p 59

³⁸ Azmi Ozcan, pan Islamism..., p 59

³⁹ Nikki R Keddie

⁴⁰ Nikki R Keddie, the pan-islamic Appeal: Afghani and Abdul Hamid 2, middle eastern studies, Vol.3, No.1 (oct, 1966), pp: 46-47

د جمال الدين پان اسلاميزم او د سلطان عبدالحميد ثاني پان اسلاميزم:

د ترکیې د ایتیک سیفر⁴¹ په اند د سلطان عبدالحمید ثاني پان اسلامیزم دوه رولونه درلودل، لومړی رول یې دا و چې د خپل قلمرو لاندې مسلمانان پرې راتینگ کړي او دویم رول یې بیا دا و، چې د قلمرو څخه د باندې مسلمانان د اروپایي استعمارونو په تېره بیا د انگلیس پر خلاف وکاروي، او د پان اسلامیزم تگلارې پرمټ د انگلیس او اروپایي استعمارونو پر خلاف ترې د یو ډیپلوماتیکي فشار په توګه کار واخلي. ده یوازې غوښتل، چې د خپلې امپراتورۍ مسلمانان پرې راټول کړي، او له نورو مسلمانانو څخه یې د یو ډیپلوماتیکي اثاثې او فشار په توګه ګټه پورته کول غوښتل⁴². د ترکیې یو بل معاصر څیړونکی دکتور عزمي اوزکان هم پر همدې نظر دی، چې د سلطان پان اسلامیزم کومه انقلابي او تعرضي طرحه او تگلاره نه وه، بلکې یوه دفاعي تگلاره وه⁴³.

د ده برعکس د افغان جمال الدين د پان اسلامیزم تگلاره نه یوازې دا چې مسلمانانو ته یې د یووالي غږ ورکاوه، بلکې په دې اړه یې د استعمار پر خلاف یوې انقلابي مبارزې ته هم رابلل او ترڅنګ یې ترې غوښتل، چې خپله په اسلامي نړۍ کې هم داسې رفاړمونه پیاده کړای شي، چې مسلمانان بیا خپل پخواني عظمت او برم ته ورسوي.

په دې اړه محمود طرزی⁴⁴ او استاد حبیبي هم باوري دي، چې د سید

⁴¹ Aytek Sever

⁴² Aytek Sever, a Pan Islamist in Istanbul: Jamal addin Afghani and Hamidian Islamism (1892-1897), Middle East Technical University, p. 55-57

⁴³ For details see Azmi Ozcan, pan Islamism, Ottoman Empire, Indian muslim and England 1877-1914, unpublished ph.d thesis, oxford university.

⁴⁴ د محمود طرزي د مقالې لپاره وګورئ، مقالات محمود طرزی، راټولونکی روان فرهادي.

جمال الدین مبارزه پر دوو مهمو څېزونو تکیه خوږله:
لومړی په اسلامي نړۍ کې د شاهانو او حکمرانانو د کورني استبداد سره
مبارزه او دویم د امپریالیزم سره سخته مبارزه، په تېره بیا د انګلیس د
استعماري کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د دوی د زور زیاتۍ
پر خلاف⁴⁵

نور څېړونکي هم له دې سره همغږي دي، دوی وايي، افغاني سید د
ترکيې سلطان عبدالحمید ثاني ته دا مشوره ورکړه، چې د مسلمانانو یو
کنفیدریشن جوړ کړي او د مسلمانانو په هغو سیمو کې لا فعاله شي، چې
د استعمار تر جوغ او استبداد لاندې دي. خو په حقیقت کې د سلطان
عبدالحمید ثاني تلوسه او پاملرنه یوازې خپل خلافت ته وه او هغه سیمو
ته، چې د خلافت تر قلمرو لاندې به راتللې. د ده برعکس افغاني د یوې
داسې تګلارې پسې ولاړ، چې د نړۍ بشپړه مسلمانانو ته خپلواکي
ورکړي⁴⁶

له پورته بحث څخه جوتنه شوه، چې سید له پان اسلامیزم څخه موخه دا
وه، چې اسلام د تسبو د تار په شان ټول مسلمانان راټول کړي، یانې ده
اسلام د وحدانیت رمز ګانه. د ده پان اسلامیزم ډیر انقلابي و، او نه
یوازې دا چې د ټولو مسلمانانو خپلواکي یې غوښتله، بلکې د سني-شيعه
تنازعه یې هم هسې بلله او غوښتل یې چې د دوی ترمنځ مفاهمت وشي.
د ده برعکس سلطان عبدالحمید ثاني له پان اسلامیزم څخه د خپلې
امپراتورۍ د ژغورلو په توګه ګټه پورته کوله، او غوښتل یې چې د
انګلیسي استعمار پر خلاف ترې د ډیپلوماتیکي اثاثې او فشار په توګه کار

⁴⁵ پوهاند عبدالحی حبيبي، د مشروطیت غورځنگ په افغانستان کې، د عبدالقیوم حکیمزی
ژباړه، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني، ۱۳۸۳، مخونه ۱۳۱

⁴⁶ Kenny, L.M. (1966). Al-Afghani on Types of Despotism. *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1), 19--27. American Oriental Society.

واخلي.

سید جمال الدین؛ استعمار کښې انقلابي!

دا چې ولې افغان جمال الدین د انگلیس استعمار دومره ډېر مخالف و، د دې په اړه یو څه اشاره پورته د پان اسلامیزم په شالید کې شوې ده، هغه دا چې استعمار د اسلامي نړۍ ډیری زمکې لاندې کړې وې، او انگلیسي-استعمار په هر ډگر کې اغیزې کړې وې، ځکه خو ده د دې استعمار پرخلاف مبارزه پېل کړه، او ده د انگلیس استعمار په دا ډول تعریف کړ:

انگلیس استعمار یو اژدها ده، چې شل ملیونه کسان یې تېر کړې دي، او د گنگا او اندس اوبه یې خښلې دي، خو اوس یې هم ارمان پوره نه دی او د نړۍ حرص ته چمتو ده ترڅو د نیل او د آمو سیند اوبه هم استعمال کړي.⁴⁷

د انگلیس استعمار د ده د دا ډول څرگندونو او پان اسلامیزم څخه ویره درلودله او دی یې د روسیې امپراتورۍ (تزار) ایجنټ باله، نیکي کیدی پخپل تاریخي کتاب کې، چې د سید پر یاسي ژوند یې لیکلی، په دې اړه له یوه سند څخه کار اخلي، مونږ دلته د هغه سند متن راوړو:

حاجي سید رومي [جمال الدین افغان] د ترکستان د روسیې حکومت یو پټ ایجنټ دی، او اوسمهال د امیر تر ټولو زیات بانفوذه او مخکښ مشاور دی. د ده په اړه مشهوره ده، چې ده له طفلس څخه د شیروان او تبریز له لارې تر بخارا پورې سفرونه کړې دي او بیا هرات ته راغلی دی. په ۱۸۶۶ کال دی قندهار ته راغی، او هلته یې له امیر محمد اعظم خان

⁴⁷ Ahmad, Aziz (1960) "Sayyid Ahmad Khān, Jamāl al-dīn al-Afghānī and Muslim India", *Studia Islamica*, 13:55-78

سره وکتل، او ورته یې یو څه پټ اسناد راوړل. له هغه مهاله دی له امیر سره دی.⁴⁸

په بل اړخ کې کله چې افغان جمال الدین لندن ته ولاړ، هلته یې د ونستن چرچل له پلار سره وکتل، او هغه ته یې کپل: د روسیې د تزاریانو لخوا د خپوې نیول داسې مانا لري، چې په راتلونکیو څلویښتو کلونو کې به نه ایران وي، نه افغانستان او نه برتانوي هند! پکار ده د دوی پر خلاف یو شو!!

د سید جمال الدین د هغه مهال نړیوال سیاست هو بهو د اوسني پېر د سردار محمد داود خان په څېر و، چې د سپرې جگړې د رقیبانو څخه یې گټه پورته کول غوښتل، او هغه مهال سردار محمد داود خان د ټایمز مجلې ژورنالېست ته ویلي و، زه غواړم چې امریکایي سیگار د شوروی په اورلگیت ولگوم! سید هم د هغه مهال د لویې لویې له رقابت څخه گټه پورته کول غوښتل او اړ و، چې یوه خوا د بلې خوا پر ضد استعمال کړي، او پای مسلمانانو ته خپلواکي ترلاسه کړي.

دا چې مونږ استعمار مشخص کړو، چې سید د فلانکي استعمار پر خلاف و او له بل سره جوړ، غلطه خبره ده. دی چې کله فرانسې ته ولاړ او هلته ورته فرانسویانو پناه ورکړه، نو هغوی هیله درلودله، چې هغوی به له ده څخه د انگلیس استعمار پر خلاف گټه پورته کړي، خو چې کله یې د العروة الوثقی ژبه ولیدله او د ده فلسفه، نو د زړه له تله پوه شول، چې دا خوځنده انقلابي پخپله د استعمار له فلسفې سره کینه او بغض لري، او ژوند یې د دوی نابودی ته وقف کړی دی! پای دوی هم له سید څخه وېره محسوس کړه، او دی یې له خپل هېواد څخه بدر کړ.

اقبال او پان اسلامیزم:

علامه اقبال د پان اسلامیزم په اړه خپل نظر هغه مهال څرگند کړ، کله چې

⁴⁸ Cabul Precies, p. 46, mentioned Sayyid Jamal ad-Din by Keddie, pp 41-42

دی د انگلیس او هند ترمنځ د دویم گړدي کانفرانس لپاره لندن ته روان و او په لاره کې یې د بمبئی له کرانیکل اخبار سره مرکه وکړه او پر پان اسلامیزم اصطلاح یې خبرې اترې وکړې او دا اصطلاح یې لا روښانه کړه. د ده په اند د پان اسلامیزم اصطلاح د لومړي ځل لپاره یو فرانسوي ژورنالېست وکاروله، چې اوس ترې نوم هیر دی، او دا په یو ډول د اروپایي استعمار پر پلویتوبه (یا دوی حق په جانب گڼل و) و، چې د لویدیزو هغې ویرې، اسلامي گواښ، ته راجع وه. هوبهو لکه د اوسنۍ پیر هغې ویرې ته، چې هنتنگتن د لومړي ځل لپاره پخپله مقاله، د تهذیبونو ټکرونه؟ او بیا په همدې نامه پخپل کتاب کې ورته اشاره کړې، چې د لویدیځ لپاره دوه خطرونه: اسلامي تهذیب او چین دی.

اقبال مخکې زیاتوی، وروسته دا اصطلاح په استانبول کې هغې طوطیې ته ورکړل شوه، چې پروفیسور براؤن یې تردید کړی دی. دا اصطلاح د اقبال له مخې پای د سید جمال الدین د اسلامي نړۍ د یو کولو خوځښت ته وکارول شوه، که څه هم اقبال دلته متذبذب دی، او وایي دا ویل چې سید به دا اصطلاح پخپله کارولي وي او کنه ډېر ستونزمن بریښي. خو اقبال وایي: په ریښتینواله توگه د افغاني دا مشوره، چې افغانستان، ایران او ترکیه دې د یو اروپایي یرغال په بڼه ائتلاف او یا یوځای شي، دې اتحاد دفاعي بڼه درلودله او افغاني په دې برخه کې پر ځای و⁴⁹.

یو مهال د اقبال په ژوند کې دا مشهوره کړای شوه، چې اقبال د پان اسلامیزم خپروونکی دی، نو په ځواب کې اقبال غبرگون وښود او د پان اسلامیزم خپرول یې پر هر مسلمان واجب وگڼل، دی وایي: زما د نظمونو په اړه ځینې خلکو دا مشهوره کړې ده او زه یې د پان اسلامیزم تحریک خپروونکی گڼلی يم. زه د پان اسلامیت اقرار کوم او زما عقیده ده، چې

⁴⁹داکتر غلام حسین ذوالفقار. اقبال اور سید جمال الدین افغانی.

زمونږ قوم یو برملمرلی راتلونکی لري او کوم مشن، چې د اسلام او زمونږ د قوم دی هغه به خامخا بشپړي... زه چې کله هم ډهلی ته راځم نو زما دا عادت دی، چې تل د حضرت نظام الدین اولیا پر مزار حاضرې لگوم او هلته نورو قبرونو ته هم ورځم. ما په دې ورځو کې د یوه قبر پر شناخته دا ټکی ولید: «الملك الله» له دې سره د اسلام برم رابرسیره کېږي، چې هغه مهال په اسلامي دولت کې یې درلود. د کومو قومونو او د کوم مذهب، چې اصول دا وي، نو ناهیلې نده پکار او همدا هغه پان اسلامیزم دی، چې خپرول یې پر مونږ واجب دي او زه دا ډول خیالات په خپلو نظمونو کې څرگندوم.⁵⁰

افغان جمال الدین، علامه اقبال او پان اسلامیزم:

افغان سید جمال الدین د خپلو هلو ځلو لپاره اسلامي وینتابې ته ډېر ارزښت ورکړ، د دې موخې لپاره ده نه یوازې دا چې اسلامي نړۍ مخاطبه کړه بلکې د ختیځ ټول قامونه یې هم د عام سیاسي انحطاط ته متوجه کړل او دوی ته یې د غرب پر خلاف د یو کیدلو ټینګار وکړ.⁵¹ په بل اړخ کې اقبال هم، نه یوازې دا چې د خپلو شعرونو له لارې مسلمانان یوې نوې وینتابې ته رابلل، بلکې ترڅنګ یې «پس چه باید کرد اقوام مشرق» هم وویله.

د علامه اقبال او د افغاني په فکر کې ډېر ورته والی شتون درلود، په یو لحاظ اقبال د جمال سیاسي مرید و؛ ځکه اقبال د جمال د اسلامي اتحاد او د اسلامي نړۍ د وینتابې نظریه سر ته ورسوله.

⁵⁰ اقبال، ۱۹۶۳. مقالات اقبال. مرتب عبدالواحد معینی، لاهور. ۱۴۴-۱۴۲ مخونه

⁵¹ وګورئ سید جمال الدین افغان اور اقبال د دکتور معین الدین عقیل لیکنه چې په صحیفه لاهور، اقبال نمبر، جولای ۱۹۷۷ کې خپره شوه.

علامه (افغان) / 39

شهید دوکتور شریعتی پر دې باور لري، چې د سید جمال او د اقبال پیژندل فردي نه دي، بلکې د دوی پیژندل د یو مکتب او د یوې اډیالوژۍ په توګه دي، چې باید د هغه مهال شرائط پکې په نظر کې ونیول شي⁵²، دې نظر سره استاد هادي خسروشاهي، چې د ایران اسلامي انقلاب تکره لیکونکی دی، هم همغږی دی، دی وايي، د سید د ژوند په اړه باید د هغه مهال سياسي، اقتصادي، او نړیوال شرائط په نظر کې ونیسو او بیا د سید په اړه تبصرې وکارو.

د سید جمال الدین د ادعا له مخې دارالاسلام د مغربي آفریقا د اتلانتیک سمندر له لمنو رانیولې د چین تر خوشاله او زرعي زمکو پورې پراخ و⁵³ اقبال هم ورته خبره خو د شعر په ژبه لري، دی وايي:

ایک ہوں مسلم حرم کی پاسبانی کے لیے

نیل کے ساحل سے لے کر تا بخاک کا شجر⁵⁴

سید چې د ملت خبره ورسره وه، سید چې د پان اسلامیزم تحریک یې برپا کړی و، سید په دې لار کې تر ټولو وړاندې غوښتل، چې لومړی مسلمانان یو شي، نوره د شیعہ او سني خبره پرېږدي، ځانونه هغو ښکېلاکګرو او ناراکګرو ته چمتو کړي، چې تقریباً بشپړه اسلامي نړۍ یې د زیښاک تر پروسې لاندې نیولې وه.

په همدې تکل پسې ده د ۱۸۹۴ کال شاوخوا په استانبول کې داسې هلې ځلې وکړې، چې د یووالي نعره به یې زمزمه کوله. په دې ترڅ کې ده

⁵² وګورئ دکتور شریعتی، ما و اقبال، مخ ۴۲

⁵³ Hairy, Abdul-Hadi (1971) "Afghānī on the Decline of Islam", *Die Welt des Islams, New Series*, 13(1/2):121-125

⁵⁴ اقبال، کلیات اقبال. ۲۶۴مخ

د وینتابه اذان / 40

تقریباً ۶۰۰ لیکونه د اسلامي نړۍ گوت گوت ته ولېږدول لکه ایران، عربي نړۍ، او هندي علماو ته، او په غیرگون کې یې تر ۲۰۰ لیکونه ترلاسه کړل. سید جمال الدین افغاني دې ټولنې ته د یوې وینا په لړ کې داسې څه وویل:

اسلام لکه یوه بیړۍ ده، چې د محمد ص تر لارښوونې لاندې روانه ده او سواره یې مسلمانان دي. نن ورځ دا بیړۍ په طوفانونو کې رالیساره ده او له هره خوا ورته خطرونه متوجه دي. آیا د مسافرو لومړۍ دنده اوس دا ده چې بیړۍ له طوفانه وژغوري؟ او که د مخالفتونو لار خپله کړي او پای د کښتۍ ډوبولو ته لاره هواره کړي؟؟

ورته خبره اقبال هم لري، اقبال پخپل دې شعر کې فرقه یی تعصب هغه میوه گڼي، چې انسان یې له جنته وکښي، دی د شعر په ژبه وايي:

شجر هی فرقه آرایي، تعصب هی ثمر اس کا

یه وه پهل هی جو جنت سپي نکلواتا هی آدم کو⁵⁵

سید وايي: نه به علي او نه به ابوبکر له دې سره موافق شي، چې د ده تر نومونو لاندې دې جگړې وشي⁵⁶ ځکه د ده په اند وېش او بېلېدل مسلمانان کمزوري کوي.

اقبال له دې وړاندې ځي، او وايي، آیا د فرقه یی تعصب پرته مونږ پرمخ تلای شو؟ دی وايي، چېرته فرقه یي وېش دی او چېرته نسلي وېش، آیا د نړۍ د پرمخ تللو همدا تگلاره ده:

فرقه بندي هی کههي اور کههي ذاتی هی

کیا زمین می پښې کې یهي باتی هی

د مسلمانانو د ویش په اړه اقبال وايي، چې زمونږ له يووالي زمونږ عزت دی، او زمونږ په بېل والی زمونږ اسارت:

آبرو باقی تری ملت کی جمعیت سے تھی
جب یہ جمعیت گئی، دنیا میں رسوا تو ہوا⁵⁷

اقبال پخپل يو بل شعر کې وايي:

يو تو سيد بهي هو، مرزا بهي هو، افغان بهي هو
تم سبهي کچ هو بتاو کې مسلمان بهي هو؟

دکتور منصور عالم، چې د اقبالياتو يو څيړونکی دی، د دې پورتنی شعر په اړه وايي، اقبال د سيد ټکی د ذات د استازيتوب لپاره استعمال کړی دی، ځکه په هندي نيمه وچه sub continent کې مسلمانانو له هندي اغيزو څخه اخستلای و. ده د مرزا ټکی د لوړ پوړو چارواکو لپاره استعمال کړ او افغان يې د قومونو، ژبې او قوم د استازيتوب لپاره استعمال کړ⁵⁸. دی زياتوي دا ټول توپيرونه نااسلامي دي. او کله چې اقبال دا پوښتنه کوي، بتاو مسلمان بهي هو؟ نو له دې څخه موخه يې هغه خلک دي، چې ځانونه پر نورو هممسلمانو ورونو برتر گڼي⁵⁹

اقبال په خپل يو بل شعر کې د مسلمانانو د يووالي په خاطر د دوی پام څلور ريښتينيوالو ته راړوي، چې له امله يې آيا اوس هم ستونزمنه ده چې يو نشو؟ دغه څلور ريښتينيوالي: يو خدای، يو قرآن، يو پيغمبر، يوه کعبه ده. په جواب شکوه کې دی وايي:

⁵⁷ اقبال، کلیات اقبال، مخ ۱۹۰

⁵⁸ Dr. Mansoor Alam. Iqbal, Quran and Muslim Unity. tolueislam

⁵⁹ تېر ماخذ

منفعت ایک بے اس قوم کی نقصان بھی ایک
ایک بی سب کا نبی دین بھی ایمان بھی ایک
حرم پاک بھی اللہ بھی قرآن بھی ایک
کچھ بڑی بات تھی ہوتے جو مسلمان بھی ایک

پہ پورتنہ شعر کہی، اقبال د مسلمانانو گتہ تاوان یو بولی، او وایی، کعبہ،
نبی اخرالزمان، خدای، او قرآن ټول یو دی، خو مونږ ولې نه؟
اقبال پہ خپل یو بل شعر کہی د اسلامي هېواد او د اسلامي امت جوړښت د
وطن پولې نه بولي، بلکې په دې اړه د محمد عربي ثناخوان دی، چې د
اسلامي ملت د جوړښت عنصر یې وطن نه دی گرځولی:
نرالا سارے جہاں سے اس کو عرب کے معمار نے بنایا
بنا ہمارے حصار ملت کی اتحاد وطن نہیں ہے⁶⁰

اقبال پخپل یو بل شعر کہی د اسلامي امت او عربي قام سره پرتلنه کوي،
چې د عربي قام جوړښت پر وینې، ژبې، او نسل باندې جوړ شوی دی.
ترڅنگ یې مسلمانانو ته مشوره او نصیحت کوي، چې ځان او خپل ملت
له غریبانو سره مه پرتله کوی، ځکه زمونږ د ملت جوړښت محمد عربي په
یوه خاص ډول کړی دی، لکه څرنگه چې اقبال پورتنه هم وایی، زمونږ د
اتحاد حصار وطن نه دی، او دلته په دې لاندې شعر کې وایی، چې زمونږ
د ملت جوړښت د مذهب پر بنسټ ایښودل شوی دی، او له همدې ځواک
څخه به پیاوړی او ځواکمنه وي، دی وایی:

علامه (افغان) / 43

اپنی ملت پر قیاس اقوام مغرب سے نہ کر
خاص ہے ترکیب میں قوم رسول ہاشمی
ان کی جمعیت کا ہے ملک و نسب پر انحصار
قوت مذهب سے مستحکم ہے جمعیت تری⁶¹

اقبال پہ خیل یو بل شعر کہی وایی، چہ د وینی او رنگ پر بنسپت د»
نشلیزم» او «ریسیزم» بوتان مات کړی، او په یوه داسې ملت کې خان
راجذب کړی، چہ نور نو پکې څوک نه ایرانی پاتې شي، نه تورانی او نه
افغانی:

بتان رنگ و خوں کو توڑ ملت میں گم ہوجا
نہ تورانی رہے باقی، نہ ایرانی، نہ افغانی⁶²

افغان سید جمال الدین پخپله یوه مقاله، اسلام ولې کمزوری شو، کې
لیکي:

که اوسمهال د مسلمانانو حالاتو ته نظر کړو او له پخواني حالاتو سره یې
پرتله کړو او پرمختګ او تنزل یې معلوم کړو... نو نني مسلمانان تقریباً
شپږ سوه کروړه دي، يانې دوه زره چنده له هغو مسلمانانو ډېر دي، چې
د هېوادونو په فتحو کې یې برخه درلودله او د اسلامي مملکت پولې یې
چین ته رسولې وې... له بده مرغه د اوسنیو مسلمانانو اموال مسلوب
دي، او داسې ورځ نشته چې پردې یې پر ځمکو یرغال رانه وړي. یا
للمصیبه! دا څه حال دی؟ مصر، سوډان او هند انگریزانو قبضه کړې

اقبال، کلیات اقبال، مخ ۲۴۸^{۶۱}

اقبال، کلیات اقبال، مخ ۲۷۰^{۶۲}

دی، مراکش، تونس، او الجزائر د فرانسې تر تسلط لاندې دی، جاوه او او نورې جزیرې هالند لاندې کړې دي.... آه دا څه ستره فاجعه ده! څه باید اوشي؟ له کومه ځایه یې پېل کړو؟ پرته له دې چې ووايو: ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم⁶³.

ورته خبرې علامه اقبال هم پخپل شعر کې کړې دي:

لُرد مغرب آن سراپا مکر و فنّ اهل دین را داد تعلیم و وطن
او به فکر مرکز و تو در نفاق بگذر از شام و فلسطین و عراق
تو اگر داری تمیز خوب و زشت دل نبندی با کلوخ و سنگ و خشت
چیست دین؟ برخاستن از روی خاک تا ز خود آگاه گردد جان پاک
می نگنجد آنکه گفت الله هُو در حدود این نظام چارسو
پَرّ که از خاک و برخیزد ز خاک حیف اگر در خاک میرد جان پاک
گر چه آدم بر دمید از آب و گل رنگ و نم چون گل کشید از آب و گل
حیف اگر در آب و گل غلتد مدام حیف اگر برتر نپرد زین مقام
گفت تن: در شو به خاک رهگذر گفت جان: پهنای عالم را نگر
جان نگنجد در جهات ای هوشمند! مرد حُر بیگانه از هر قید و بند
حُر ز خاک تیره آید در خروش زانکه از بازان نیاید کار موش⁶⁴

⁶³ دکتر حکیمه دبیران، جمال سید جمال در آینه شعر اقبال، مجله دانشکده ادبیات و علوم

انسانی دانشگاه تهران-بهار و تابستان ۱۳۷۹، مخونه ۲۷۳-۳۰۳

اقبال، جاویدنامه. ⁶⁴

پښتو ژباړه:

اوگوره شاطر ته د مغرب چې لوی عیار دی
جال کښې د وطن ئې راگیر کړی هر دیندار دی

هغه دی په فکر د مرکز، تا کښې نفاق دی
لرې کړه دا خیال چې «دغه شام دغه عراق دی»

پوه کړه ځان په دې که ته تمیز لرې سپیڅلی
تا په خاورو گټو پورې زړه ولې تړلی

دین څه دی؟ خو دا، چې ځان د خاورو نه بالا کړه
روح دې د دخپل ځان د معرفت سره آشنا کړه

څوک چې الله هُو وایي هرگز نه حصاریري
غه په دې څلور گوټه دنیا کښې نه ځاییري

خاورو نه پیدا وایښه، له خاورو په هوا شي
حېف دی که سپیڅلی روح په خاورو کې فنا شي

څو که ظاهر شوی دی آدم د آب و گل نه
گل غوندي چې که اخلي رنگ او نم د آب و گل نه

حېف دی چې دې تل په آب و گل کښې راحصار شي
ښایي چې له دې مقامه پورته په رفتار شي

تن وائی مادی ئې، د مادي سره یار اوسه
روح وایي جهان دې بې کنار، بې کنار اوسه

نه خائېري روح په جهاتونو کښې هوش منده
خو بېگانه وي تل له هره قیده بنده

خو په تورو خاورو کې ژوندون کولی نه شي
خاورې د منبرگ غوندي بازارن لړلی نه شي⁶⁵

اقبال له افغان جمال الدین نه دومره اغیزمن و، چې د اقبالیاتو د یو
خپرونکي دکتور معین الدین عقیل په اند یې په جاویدنامه کې د اسلام د
تصوراتي نظریه د سید جمال الدین افغان له لارې وړاندې کړه⁶⁶. پورته
یې دا شعر هم د سید جمال الدین په ژبه ویلای دی⁶⁷.

دا چې اقبال له سید نه څومره اغیزمن و، په لاندې برخه کې به یې ولولو.

((جمال)) د ((اقبال)) په فکر او شعر کې

سید؛ د ورو ورو جمال الدینو جوړونکی:

علامه اقبال د جواهر لعل نهرو د یو لیک په ځواب کې د سید جمال الدین
په اړه ولیکل:

د مولانا سید جمال الدین افغان شخصیت څه بل ډول و، د قدرت کارونه

⁶⁵ د اقبال جاویدنامه (پښتو ژباړه) د امیر حمزه شنواري له قلمه. اقبال اکیدمي کراچی، پیښور
پبلک آرټس، ۱۹۶۷، مخونه ۶۸-۶۷

⁶⁶ دکتور معین الدین عقیل. سید جمال الدین افغان اور اقبال. اقبال ریویو: جمال الدین نمبر.

⁶⁷ وگورئ په جاویدنامه کې د اقبال او د ده پیر رومي سره د جمال الدین افغانی او حلیم پاشا
مرکه.

علامه (افغان) / 47

هم عجب دي، زمونږ د زماني پر مذهبي فكر او عمل تر ټولو زيات پرمختللي مسلمانان په افغانستان كې زيږيږي. جمال الدين د اسلامي نړۍ په ټولو ژبو پوهيده، په فصاحت او بلاغت كې ماهر و، د ده بې قراره روح به په اسلامي نړۍ كې له يوه سره، بل ته سفر كاوه او ده په ايران، مصر او تركيه كې د لوړو وړتياوو خاوندان اغيزمن كړل. زمونږ د مهال ځينې ستر علما لکه مفتي عبده او د نوي كهل ځينې كسان، چې وروسته سياسي مشران شول لکه د مصر- زاغلول پاشا، د همده د شاگردانو له جملې څخه ول. سيد ډېر كم وليکل خو ويې ويل ډېر! او له دې لارې ده له هغو خلکو څخه چې ده ته نږدې ول واړه واړه جمال الدين جوړ كړل.⁶⁸

سيد؛ د اقبال د مهال ستر مجدد، ستر ختيځوال او ستر مسلمان:

اقبال د علامه جمال الدين افغاني په اړه پر خپل هغه خط كې چې د جواهر لعل نهرو د ليك په ځواب كې يې لېږدولی و، ليكي:

بيا هم زمونږ د مهال هېڅ چا هم دومره د اسلام په روح كې دومره گرمي ونه زيږوله لکه څومره چې ده وزېږوله. د ده روح اوس هم د اسلام لپاره ناقلاره دی او څوك نه پوهيږي، چې انتها به يې پر كوم ځای وي.⁶⁹

په همدې ليك كې اقبال وړاندې د سيد په اړه وايي:

زما په نږد په اوسمهال كې كه څوك د مجدد وړ دی، نو هغه يوازې سيد جمال الدين افغاني دی. د مصر، ايران، تركيې، او د هند د مسلمانانو تاريخ به كه څوك ليكي نو تر ټولو وړاندې به د عبدالوهاب نجدی او وروسته به د جمال الدين افغاني يادونه اړينه كوي. وروستی كس په اصل

⁶⁸ اقبال حرف اقبال مرتبه لطيف احمد شبروانی ثناء الله اينډ سنز لاهور ۱۹۵۵ مخونه ۱۴۶

⁶⁹ اقبال حرف اقبال مرتبه لطيف احمد شبروانی ثناء الله اينډ سنز لاهور ۱۹۵۵ مخونه ۱۴۶

کې د مسلمانانو د وینتابې بنسټ ایښودونکی دی⁷⁰
علامه اقبال د سید جمال الدین پرتلنه له شاه ولي الله سره کوي، او د ده
د علم او کمال په اړه لیکي:

مونږ مسلمانانو ته یو ستر کار راپېښ دی، پر مونږ فرض ده، چې بې له
تېره (ماضي) د ټینتیدلو، مونږ پر اسلام د یوه نظام په اړه له سره فکر او
غور وکړو. دا غالباً شاه ولي الله و، چې تر ټولو وړاندې یې د یو روح
ویښتابه محسوسه کړه، خو د دې سترې فریضې حقیقي ارزښت او د
وسعت کچه چې چاته معلومه وه، هغه سید جمال الدین افغاني و، چې د
اسلام په حیات ملي او حیات ذهني تاریخ کې تر ټولو ژور لیدونکی و، او د
انسانانو او د دوی دعاداتو او خصائلو په اړه یې ښه تجربه لرله. د ده
«مطمع نظر» ډېر پراخ و او د ده لپاره دا څه ستونزمن کار نه و، چې د ده
ذات د تېر او د راتلونکي ترمخ یوه ژوندۍ اړیکه جوړه شوې وای. که د ده
زیارونه یوازې پر دې خبرې متمرکز شوي وای، چې اسلام په څه ډول
انسانانو ته د عمل او ایمان تلقین کړی دی؟ د ده نوعیت څه دی؟ نو
اوس به مونږ مسلمانان پر خپلو پښو ډېر ټینګ ولاړ و⁷¹

((جمال)) د ((اقبال)) په شعر کې:

د میر عبدالصمد خان په اند علامه اقبال د سید جمال الدین افغاني ثنا
ویونکی و او ده به دی د مولانا رومي ترڅنګ خپل سیاسي لارښود ګاڼه⁷².
اقبال په خپل کتاب جاویدنامه کې د جمال یادونه په څه دا ډول کوي:

عالمې در سینهء ما گم هنوز
عالمې در انتظار قم هنوز

⁷⁰ اقبال، تشکیل جدید الهیات اسلامی، اردو ترجمه، نذیر نیازی، بزم اقبال، لاهور، ۱۹۸۶، مخ
۱۴۶ د اکرام الله شاهد له کتاب څخه واخستل شو.

⁷² میر عبدالصمد خان، اقبال و افغان، یونیورسټی بک ایجنسی: خیبر بازار پېښور

عالمې بې امتياز خون و رنگ
شام او روشن تر از صبح فرنگ

لا یزال و اردتش نو به نو
برگ و بار محکاماتش نو به نو

باطن او از تغیر بې غمې
ظاهر او انقلاب هر دمې

اندرون تست آن عالم نگر
مې دهم از محکامات او خبر⁷³

د اقبال یو تخیلي سفر او له سید جمال الدین افغاني سره کننه!

په جاوید نامه کې علامه اقبال د خپل هیرو رومي ترڅنگ په یو فکري او روحاني سیاحت وتلی دی، او د تېر (ماضي) د مذهب، فلسفې، سیاسي لارښودانو، او د ادبي خوځښتونو له داسې اتلانو سره یې په یوه داسې دره کې لیدلي، چې هلته په انساني تاریخ کې د بشر د پښو پل هېڅمهال هم نه دی رسیدلی او نه یې د پښو خپ اوریدل شوی دی⁷⁴. دی هلته له

⁷³ اقبال، کلیات اقبال (جاویدنامه)، فارسی، خصوصی ایډیشن: اقبال اکیډمی پاکستان، لاهور، ۱۹۹۰. د میر عبدالصمد خان، اقبال و افغان، یونیورسټی بک ایجنسی: خیبر بازار پېښور. څخه په مننې واخستل شو.

⁷⁴ ماخوډ از "نقوش اقبال" دوسرا ایډیشن- مطبوعه مجلس تحقیقات و نشریات اسلام، لکهنو.

افغان سید سره گوري، او هلته د هغه په اقتداء کې دوه رکعتونه لمانځ کوي، چې دی یې ستر طاعت بولي. د دې ملاقات په اړه لاندې د اقبال د شعر پښتو، چې امیر حمزه بابا ژباړلې ده، ولولئ:

د جمال الدین افغاني او د سعید حلیم پاشا د روحونو زیارت
دا یو موټې خاوره وړاندې لاره په فضا کښې
تگ په تگ د خپلې تجلی په تماشا کښې

یا خو زه گیر شوی یم په دام د هست و بود
یا زما په دام کښې، راگیر شوی دی وجود

خیره په فلک کښې او دا چاک به وي له ما نه
زه یم له افلاکو که افلاک به وي زما نه

یا خو دې فلک زما ضمیر دی راگیر کړی
یا زما بیدار ضمیر فلک دی را زبر کړی

پوه نه یم چې څه دي؟ څنگ دي؟ عقل مې چېران دی
زه یم په جهان کښې که په ما کښې دا جهان دی

لارمه روان شومه په پر شوم بل آسمان ته
لارم ور داخل شومه یو بل نوي جهان ته

دې جهان کښې هم غرونه، دشتونه، بحر او بر وو

دا زموږ د خاورو له دنيا ډيرينه تر وو

داسې يو جهان چې د ابرک نه جوړ پيدا وو
لاس نه د آدم تر اوسه پټ پاتې تنها وو

نه وو په تخته ئې د وجود لا څه نقشونه
نه وو څوک چې کړې ئې په فطرت اعتراضونه

ما وئيل رومي (رح) ته چې دا څنگه بڼه صحرا ده
څه بڼکلی په غره کښې رواني ئې د دريا ده

ورک د دې دنيا نه چې د ژوند همه نشان دی
بيا راځي له کومه، دغه غږ چې د آذان دی

وی راته رومي (رح) چې «دا مقام د اولياء دی
دا جهان زموږه د دنيا سره اشنا دی

کوم وخت چې آدم وو د جنته راوتلی
پاتې وو دوه ورځې، دې عالم کښې غم ځپلی

دا بختور ځای دی، بختور ئې زائران دي
واړه صاحبان د مقاماتو دي پاکان دي

پاک خلق راځي لکه فضيل او بو سعيد

واړه عارفان لکه جنید او بایزید

پاڅه چې دا نمونځ د جماعت خو په لاس راشي
دا سوزو گداز څه یو ساعت خو په لاس راشي»

ورغلو، کتل مو، دوه سپری وو په قیام
تُرک نې مقتدي وو، افغاني نې وو امام

پیر د روم چې تل وي په حالت کبسي د حضور
مخ نې شو روښانه په ډېر ذوق او په سرور

وی چې «مشرق داسې دوه نور نه دي زیږولي
نوک نې د تدبیر چې زمونږ غوټې پرانستلي

دا جمال الدین دی چې سید دی د ساداتو
ژوند نې د گفتار نه حاصل کړی کائناتو

دا دویم د تُرکو دی سالار حلیم دردمند دی
فکر د هغه د خپل مقام په څېر بلند دی

دوه رکعت دوی سره کول عظیم طاعت دی
اوگنډی خو کار دی چې بدل ورله جنت دی»

ښه ښکلې قرأت د دې سپین ږيري بلا نوش

علامه (افغان) / 53

وی ئې چې والنجم او هغه دشت ورته خاموش

دا رنگې قرأت وي چې خلیل ورباندې مست شي
بیا سپیڅلی روح د جبرائیل ورباندې مست شي

زړه پرې د سینو دننه مست شي ناقلاړ شي
شور د الاله پرې له قبرونو رابیدار شي

تور لوگي له هم یو اضطراب د شعلي ورکړي
زړه له خپله سوزه د داؤد په شان خبر کړي

هر هغه چې غیب وي له قرأته ئې عیان شي
واړه رابنکاره ترې حکمتونه د قرآن شي

پس له نمونځه زه له خپله خایه پاڅېدمه
بنکل مې کړل لاسونه د هغه چې ورغلمه

وی ورته رومي چې «دا بڅری جهان گرد دی
پت د ده په زړه کښې یو جهاد د سوز او درد دی

ډوب دی په خودي کښې د خپل ځان په ننداره دی
چا ته ئې خپل زړه ورکړی نه دی آزاده دی

کاندې په لیون د کائنات کښې ډېر مینود

ځکه له شوخی، زه ورته وایم زنده رود»⁷⁵

پایله:

په دې مقاله کې مونږ ولوستل، چې د پان اسلامیزم اصطلاح په لومړي ځل په اروپایي مطبوعاتو کې وکارول شوه، د اقبال او د نورو مسلمانانو لیکوالانو په اند دا اصطلاح دوی اسلامي خطر ته راجع وبلله، چې غربي لیکوالان هم ورسره موافق دي.

دا چې د پان اسلامیزم تحریک ولې په نولسمه پېړۍ کې سرایت وکړ، د دې تر شا د هغه مهال د اسلامي نړۍ جیو-پولیتیکي بدلونونه ول، چې اسلامي هېوادونه به پکې یو تر بله د اروپایي استعمار د غاړې غړوندي ته ولیدل، او خپله د مسلمانانو وروسته والی هم و.

دې طوفاني سیلاب ته دوه کسان ودریدل، یو د ترکیې سلطان عبدالحمید ثاني او بل ستر سید جمال الدین افغان.

سلطان د سیاسي گټو او د یو ډیپلوماتیک فشار لپاره پان اسلامیزم راخپل کړ او د رفارم برخې ته یې د شک په سترگه وکتل؛ خو په بل اړخ کې سید د یوې انقلابي طرحې سره رامخته شو، غوښتل یې چې اروپایي ښکیلاکگر او تاراکگر له دې سیمې څخه وشړي. د ده د پان اسلامیزم طرحه پراخه وه، یوازې د استعمار تر شړلو پورې محدوده نه وه. د ده د پان اسلامیزم فلسفه په دې ټکو کې خلاصه کېدای شي: آزادي، رفارم، او یووالی!

هغه څه چې سید د خبرو اترو له لارې ويلي دي، هماغه اقبال د خپل شعر له لارې ويلي دي، که څه هم اقبال په لومړي سر کې د اجتهاد پر خلاف

⁷⁵ د اقبال جاویدنامه (پښتو ژباړه) د امیر حمزه شنواري له قلمه. اقبال اکیدمي کراچی، پېښور

علامہ (افغان) / 55

و، خو وروستہ یی تر ټولو زیات پلوی شو، او دا بیا پخپل ځای دا رابنکاروي، چې دی هم د رفارم غوښتونکی و۔
ده نشلیزم له یو نوی خدای سره تشبیه کړ، چې مسلمانان یی په شرک کې اخته کړې دي⁷⁶ او مسلمانانو ته یی وویلې، چې د رنگ او نسل پر بنسټ توپیر پر مونږ حرام دی، ځکه مونږ ټول یو یو، د دې تر څنگ یی مسلمانانو ته دا نصیحت هم وکړ، چې له مرکز څخه جدایی مرگ ده⁷⁷ او له کله نه چې مونږ جدا شوي یو، له یوه بله لرې شوي یو، نو زموږ عزت تللی دی، زموږ عزت له جمعیت څخه دی، نه له جلا کېدلو څخه⁷⁸۔ پای اقبال خپله پان اسلاميستي تگلاره او خپل وطن ټوله اسلامي نړۍ بلي⁷⁹ چې گټه او تاوان یی یو دی⁸⁰۔ افغان جمال الدین پر اقبال لاهوري ژوره اغیزه بښدلې ده، دی جمال ته ډېر ارادتمند لری او د رومي ترڅنگ یی خپل سیاسي پیر گڼي۔

⁷⁶ ان تازه خداو می سب سپې برا وطن هی
⁷⁷ قوموں کے لئے موت ہے مرکز سے جدائی

⁷⁸ آبرو باقی تری ملت کی جمعیت سے تھی
جب سے جمعیت گئی دنیا میں رسوا تو ہوا

⁷⁹ ایک ہو مسلم حرم کی پاسبانی کے لئے
نیل کے ساحل سے لے کر تا بخاک کاشغر

⁸⁰ منفعت ایک ہے اس قوم کی نقصان بھی ایک

سید جمال الدین افغاني: ستر شخصیت او سپک تورونه

لیکوال

زاهد جلالی^۱

^۱ - zahid.jalaly@gmail.com، زاهد جلالی د نړیوال اسلامي پوهنتون، اسلام آباد، د شرعیاتو او حقوقو له پوهنځي فارغ شوی.

لړليک

سید جمال الدین افغاني: ستر شخصیت او سپک تورونه

لنډيز

مقدمه

د افغاني لنډ ژوندليک

افغاني د ځان په اړه څه وايي؟

د افغاني صراحت او صداقت

پر شيعه مذهب د افغاني ردونه

پر شيعه مذهب د افغاني ردونه

د نظريې پټولو په اړه د افغاني رايه

د افغاني شاگردان څه وايي؟

د ميرزا لطف الله کتاب

د ايرانيت دعوه او رد يې

افغاني او ماسونېزم

د الحاد تور

پای

مراجع

لنډيز

علامه سيد جمال الدين افغاني [۱۸۹۷-۱۸۳۸م] د ستر شخصيت او اوچتو افكارو له كبله د ځينو مغرضو تر سپكو توروونو لاندې راغلی. دغه مقاله كې د دغو توروونو د ردولو هڅه شوې. د سيد جمال الدين له لنډ ژوند ليكه وروسته د خپل ځان په هكله د ده نظر ليكل شوی، چې دا تر ټولو معتبر سند دی. بيا د هغه توروونو د رد له پاره چې وايي افغاني اصلا ايراني و او ځان يې افغاني معرفي كاوه، د افغاني د رېښتينولۍ په هكله د ده د ځينو معاصرينو نظرونه ليكل شوي. د دې له پاره چې پر ده د تشييع تور رد شي، د تشييع په اړه مو د ده نظر ليكلي او بيا د نظر پټولو په اړه د سيد نظر ليكل شوی چې ښكاره شي چې آيا رښتيا هم افغاني خپله نظريه پټاوه او كه نظريې يې حقيقت تمثيلاوه؟ له دې وروسته د سيد په هكله د ده د مشهورو شاگردانو نظرونه ليكل شوي. بيا د ميرزا لطف الله د كتاب او شجرې په تړاو د افغان محققينو او اسلامي مفكرينو نظرونه ليكل شوي. له دې وروسته مو هغه دلايل څېړلي چې افغاني پرې ايراني او شيعه بولي. همدارنگه له ماسونيت سره د افغاني اړيکه، چې پر ده ډېره مهمه نيوكه ده او ډېرو دښمنانو ترې غلظه گټه پورته كړې، څېړلې او حقيقت يې بيان شوی. ځينې خو سيد افغاني آن ملحد گڼي، كه څه هم د دوی نظر عقلا د منلو وړ نه دی، خو بيا هم يو څه پرې ليكل شوي او عموما په ټوله مقاله كې د افغاني پر شخصيت لگېدلي توروونه څېړل شوي او رد شوي.

مقدمه

سيد جمال الدين افغاني په نننۍ نړۍ كې د يوه اختلافي شخصيت په نامه پېژندل شوی. څوك يې ايراني بولي او څوك افغاني.. څوك سني و

څوک شيعه.. څوک مسلمان او څوک آن ملحد! د افغاني د شخصيت متضرر کول او بدنامول طبيعي نه، بلکې قصدي دي. دا د معاصرې اسلامي ويښتابه او اسلامپالنې د دښمنانو هيله ده، څو خپلې "نوې استعماري" تمې په حقيقت بدلې کړي او مسلمانان لا هم ويده پاتې شي. عجيبه خو دا ده چې د دوی مغرضه دعوه ځينې متعصب يا ويده مسلمانان هم تروېجوي او غواړي د حقيقت جامه ورواغوندي!

د افغاني له شخصيته د دغو تورو او وهمونو لري کول ډېر اړين دي. که څه هم ډېری په دې باور دي چې د افغاني افغانيت يا ايرانيت ثابتول مهم نه دي، ځکه هغه اوس مړ شوی او د هغه د وطن ثابتول څه گټه نه لري، خو دا پر ځای نه ده. ځکه سيد جمال الدين افغاني اوس يو فرد نه، بلکې يو تاريخ دی او د مصري مفکر "محمد جلال کشک" [۱۹۹۳-۱۹۲۹م] خبره، د تاريخ تفسير کې اختلاف يوازې تاريخي اختلاف نه دی، بلکې دغه اختلاف راتلونکی جوړوي. د افغاني رښتيني څېره ښکاره کول د هغه د شخصيت په مؤثريت کې ډېر مهم رول لري او په راتلونکي نسل کې يې د افکارو پلي کولو ته لار هواروي، خو که افغاني په نړۍ کې د يوه داسې شخصيت په نامه وپېژندل شي چې خپل حقيقت يې پټاوه او ظاهر و اصل يې سره فرق لاره، د ده ستر شخصيت پر ځمکه غورځوي.

څوک چې افغاني ته ايراني وايي او په نورو تورو يې متهموي، دا شخصي موضوع نه ده، بلکې دا خلک نه غواړي چې معاصره اسلامپالنه د افغاني پر ليکه و لاره روانه شي، ځکه چې افغاني له اسلامه هغه کلاسيک فهم نه لاره چې دغه "رون اندي" يې غواړي. افغاني لومړی شخصيت و چې د حضاري اسلام.. يعنې سياسي و جغرافيوې اسلام نظريه يې

ورکړه.^۲ همدا لامل دی چې نن د سیاسي اسلام دښمنان د افغاني شخصیت په مخفي شخصیت، جاسوس، ایراني او نورو تورونو بدرانگوي.^۳ دا سمه ده چې علامه افغاني باید د ستر اسلامي وطن په یوې تنگې سیمې پورې منحصر نه شي. هغه د ټولې اسلامي نړۍ او آن د ټول شرق سټه ده. له هغه سره د ټولو مسلمانانو غم و.

استعمار تل غوښتي چې مسلمانان په همدې تنگو اختلافاتو کې گیر او خپل اهداف عملي کاندې، همدا ده چې سید جمال الدین به له مذهبي اختلافاتو کرکه کوله او غوښتل یې امت د اختلاف پر ځای وحدت ته سوق کړي. خو نن نړۍ بدله ده، دغه ستر شخصیت اوس یو تاریخ دی چې د راتلونکي لار جوړوي. د افغاني اصلیت ثابتول ډېر اړین دي، ځکه خو ځینو سترو مفکرینو دې اړخ ته ډېره ځیرنه کړې او ډېر څه یې پرې لیکلي.

د جاپاني "جیونیتشي هیرانو" خبره، افغاني آن یوازې د اسلامي نړۍ شخصیت نه و، بلکې د شرق و غرب اختلاف کې یې له ټولو شرقیانو او آن له هغو شرقیانو دفاع کوله چې په غیر اسلامي ادیانو باوري وو.^۴ خو دا هم باید ښکاره وي، چې هغه افغاني؛ حنفي، سني مسلمان و او څه چې یې ویل، هماغسې و. دا د دغه ستر شخصیت د لوړتیا نښه ده، او که یې ایرانیت ومنو، د استاد محمد عماره [پیدایښت ۱۹۳۱م] خبره، دغه دعوه

^۲ - کشک، محمد جلال. ودخلت الخيل الازهر. قاهره، الزهراء للاعلام العربي، ۱۹۹۰، درېیم چاپ، ۴۹۹م مخ.

^۳ - ښه مثال یې عيسايي ليکوال لويس جريس دی. لويس روند غريبال شخصیت دی او دا چې افغاني د غريبالنې مخالف و او د سياسي اسلام نظريه یې وړاندې کړې وه، دی یې هم د "الإيراني الغامض في مصر" تر سرلیک لاندې مقاله کې چې ۱۹۸۳ میلادي کال کې خپره شوې، ایرانی او شیعه یې بولي او په دې نظر دی چې افغاني خپل اصل و حقیقت له خلکو پټاوه!

^۴ - هیرانو، جیونیتشي. تجديد الفكر الاسلامي في العالم الاسلامي الحديث. مجله الدراسات العالم الاسلامي، ۲۰۱۱ مارچ، ۳۰م مخ.

افغاني دروغځنوي او لاره يې مشكوكوي. افغاني په خپله ويل چې افغان او د كونړ له ساداتو دي.⁵ شاگردانو او نورو قربانو يې هم دا خبره كوله او د افغاني تر غوږو هم رسېدلې وه چې شاگردان يې دى سني و افغان بولي او هغه يې مخالفت نه و كړى بلكې په خپله يې ويل چې افغانى دى او آن قسم يې خوړلى و چې ايرانى نه بلكې افغانى دى، خو له دې سره سره يې ځينې ايرانى شيعه او ځينې يې آن ملحد گڼي! خو دغه ټولې ادعاوې تر وهمونو ډېر څه نه دي، ځكه د دوى ټولو دلايلو كې يو معقول دليل نه شي موندل كېداى، چې په دې څېړنه كې همدغو ټكو ته ځيرنه شوې او د دواړوو خواوو دلايل څېړل شوي.

د افغاني لنډ ژوندليک

محمد جمال الدين د صفدر⁶ زوى دى، د نسب لړۍ مشهور عالم سيد علي ترمذي ته رسېږي. ترمذي د افغانستان په قندز كې زېږېدلى او بونير كې وفات او خښ شوى،⁷ استاد حبيبي او مرحوم محمد امين خوږباني وايي چې په كونړ كې په "پير بابا" مشهور دى او خلكو ته د لمر

⁵ - د افغاني په خپل لاس ليكل شوي اسناد شته چې ځان يې د افغانستان د كونړ ولايت ته منسوب كړى. همدارنگه مرحوم رشتيا صاحب د سيد جمال الدين په هكله ليكلي كتاب كې ليكي چې افغاني په خپله ويل چې زه اړتيا نه لرم چې ځان كوم قوم ته منسوب كړم، زه افغان يم. وروسته دغه موضوع بڼه شاربو.

⁶ - امام محمد عبده، رشيد رضا، استاد محمد عماره او عموما مصريان د افغاني پلار سيد صفتر يادوي، خو ټولو افغان محققينو سيد صفدر ليكلى.

⁷ - حبيبي، عبد الحى. نسب و زادگاه سيد جمال الدين افغاني. كابل، موسسه انتشارات بيهقي، ۱۳۵۵ش، ۲۷م مخ.

په څېر معلوم دی.^۸ او بیا یې نسب امام حسین بن علي رضي الله عنهما ته رسېږي. سید جمال الدین په ۱۸۳۸م کال کې د افغانستان د کونړ ولایت د اسعد آباد په نامه سیمه کې په یوه بانفوذ سیاسي کورنۍ کې زېږېدلی.^۹

- دوست محمد خان [۱۸۶۳-۱۷۹۳م] د دوی له کورنۍ د خطر احساس کاوه، نو په اته کلنۍ کې یې له ټولې کورنۍ سره کابل ته انتقال کړل. په لږه موده کې یې تفسیر، حدیث، عقیده، فقه، فلسفه، اصول الفقه، ریاضي، فلکیات، طب او نور مروج علوم ولوستل.^{۱۰}
- په لس کلنۍ کې له پلار سره ایران ته لاړ. پلار یې د قزوین مدرسه کې استاد و، دی هم په همدغه مدرسه کې شاگرد شو.^{۱۱}
- په ۱۸۴۹م کې د عراق نجف ته لاړ او هلته یې علوم القرآن، حدیث، علم الکلام، فلسفه، منطق، اصول الفقه، ریاضي، فلکیات، طب او نور علوم ولوستل.^{۱۲}
- په ۱۸۵۴م کې د ریاضي او نورو اروپایي زده کړو له پاره هند ته لاړ. څه باندې یو کال د هند په بمبېي او کلکته کې واوسېده.
- بیا په ۱۸۵۷م کې له هنده حج ته لاړ او بیا عراق او ایران ته لاړ. له

^۸ - څوگڼایي، محمد امین. حیات سید جمال الدین افغاني. کابل، مطبعه عمومي کابل، ۱۳۳۸ هجري، ۶م مخ.

^۹ - مخزومي، محمد باشا. د افغاني سید جمال الدین خاطرات. کوټه، صدیقي څېړندویه ټولنه، ۲۰۱۳م، دویم چاپ. ژباړه: محمدشاه ارشاد، د م- احساس ژمند په زیار، ۳۶-۳۵م مخونه.

^{۱۰} - تېر مصدر، ۳۶م مخ.

^{۱۱} - عماره، الدكتور محمد. شخصیات لها تاریخ، قاهره، دار السلام، ۲۰۰۸م، ۱۷۲-۱۷۱م مخونه او نسب و زادگاه سید جمال الدین افغاني.

^{۱۲} - شخصیات لها تاریخ، ۱۷۲م مخ.

- ایرانه وروسته بېرته خپل اصلي وطن افغانستان ته راوگرځېده.^{۱۳}
- په افغانستان کې یې سیاسي فعالیتونه پیل کړل. دغه وخت کې انگرېزانو د افغانستان داخلي چارو کې لاسوهنه کوله او امیر دوست محمد خان یې د محمد اعظم خان [مړینه ۱۸۶۷م] په مقابل کې راپارواه. افغاني د محمد اعظم خان ملاتړی شو^{۱۴} او د هغه له لورې په مختلفو حکومتي منصبونو کې په دنده بوخت شو، چې آن د لومړي وزیر تر دندې ورسېده. امیر پر سید جمال الدین ډېر باور لاره او په ډېرو سترو موضوعاتو کې یې ورسره مشوره کوله.^{۱۵}
 - په ۱۸۶۸م کال کې امیر محمد اعظم خان ماته وخوړه، افغاني له ماتې وروسته هم کابل کې پاتې شو او امیر شېر علي خان [۱۸۲۵-۱۸۷۹م] د ده د کورنۍ له ډاره ورته څه ونه شو ویلای.^{۱۶}
 - په ۱۸۶۹م کې، د محمد اعظم خان له ماتې درې میاشتې وروسته د هند له لارې له افغانستانه واوته.^{۱۷} له دې وروسته د سید جمال الدین په ژوند کې نوې مرحله پیل شوه، دا مرحله د امت د ویښولو مرحله وه. له دې وروسته افغاني له یوه ملي شخصیته په اسلامي شخصیت بدل شو او د ټولې اسلامي نړۍ له پاره یې هڅې پیل کړې.^{۱۷}
 - په هند کې یې له علماو سره ناسته ولاړه کوله. د هند حکومت ورته د ډېرې پاتې کېدو اجازه ور نه کړه. افغاني هم له یوې میاشتې ډېر پاتې نه شو. بیا له هنده مصر ته لاړ، هلته څلویښت ورځې پاتې شو او په ازهر کې

^{۱۳} - شخصیات لها تاریخ، ۱۷۲م مخ.

^{۱۴} - تېر مصدر، ۱۷۳م مخ.

^{۱۵} - زیدان، جرجي. مشاهیر الشرق. مصر، ۱۹۲۲، درېیم چاپ، دویم جلد، ۵۴م مخ.

^{۱۶} - شخصیات لها تاریخ، ۱۷۳م مخ. مشاهیر الشرق، ۵۵م مخ.

^{۱۷} - مشاهیر الشرق، ۵۵م مخ.

^{۱۷} - شخصیات لها تاریخ، ۱۷۳م مخ.

یې له شاگردانو سره ناسته ولاړه کوله، شاگردانو ډېر خوبناوه او ورڅخه یې وغوښتل چې ځینې کتابونه ورته تدریس کړي. بیا آستانې ته لاړ. په آستانه کې په خلکو کې ډېر مشهور شو، هر څوک د ده پوهې او علم ته حیران وو، شپږ میاشتې نه وې تېرې چې مجلس معارف کې یې غړی کړ. خو د ځینو د سیسو له امله یې له آستانې وشاړه.^{۱۸}

• په ۱۸۷۱م کال کې له آستانې بېرته مصر ته لاړ. هلته په تدریس بوخت شو، په خپل جومات کې یې شاگردانو ته کتابونه ویل. خلک د ده له تدریسه ډېر متاثر شول او دی ډېر مشهور شو. خو دا چې افغاني د سیاست علاقه من و، سیاست ته ننوت. د پردیو د لاسوهنې مخالفت یې وکړ. په مصر کې له اته کاله پاتې کېدو وروسته له مصره هم وشړل شو.^{۱۹} په مصر کې د افغاني دغه مرحله ډېره مهمه ده. هلته یې له سترو شخصیتونو سره لیده کاته وکړل، د دوی له جملې شیخ محمد عبده [۱۹۰۵-۱۸۴۹م] و چې وروسته یې په فکري مبارزې کې شریک او مهم شاگرد شو. همدلته افغاني د فلسفې، کلام او منطق کتابونه شرحه کړل او ځینې اخبارونه یې هم تاسیس کړل.^{۲۰}

• په ۱۸۷۹م کې هند ته لاړ، د حیدر آباد په دکن کې مېشت شو او "حقیقت مذهب نیچیري"^{۲۱}،^{۲۲} کتاب یې همالته په فارسي ژبه ولیکه.^{۲۳} افغاني درې کاله هند کې د بندي په څېر اوسېده.

۱۸ - مشاهیر الشرق، ۵۵م مخ.

۱۹ - تېر مصدر.

۲۰ - شخصیات لها تاریخ، ۱۷۵م مخ.

۲۱ - رزاقی، شاهد حسین. سید جمال الدین افغاني. کابل، مستقل خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۸ لمريز،

ژباړن، عبد المالك همت، ۹۲م مخ.

۲۲ - دغه کتاب په "الرد علی الدهريين" مشهور دی.

۲۳ - مشاهیر الشرق، ۵۷م مخ.

علامه (افغان) / 65

• په ۱۸۸۲م کې چې انگرېزانو مصر اشغال کړ، افغاني ته يې د وتلو اجازه ورکړه. افغاني په کال ۱۸۸۳م کې پاریس ته لاړ. دغه وخت کې يې مشهور شاگرد محمد عبده بیروت ته تبعید شوی و. نو محمد عبده ته يې لیک واستاوه او ورڅخه يې وغوښتل چې پاریس ته لاړ شي. پاریس کې له محمد عبده سره یو ځای شو او د "عروه الوثقی" مشهوره جریده يې جوړه کړه. په دغه مجله کې افغاني د اسلامي نړۍ د وینبنا په هڅې کولې او انگرېز استعمارگر يې راټه، نو د انگرېزانو له سخت مخالفت سره مخ شو او له اتلسمې گڼې وروسته بیا چاپ نه شوه. د مجلې لومړۍ گڼه د ۱۸۸۴م د مارچ پر دیارلسمه نېټه خپره شوه او وروستی يې د همدغه کال د اکتوبر پر شپاړسمه نېټه خپره شوه.^{۲۴}

• افغاني په اروپا کې تر ۱۸۸۶م کال پورې پاتې شو. دغه موده کې يې د پاریس په مختلفو جریدو کې لیکنې خپرې کړې او له مشهور فیلسوف ارنست رېنان [۱۸۹۲-۱۸۲۳م] سره د علم او ایمان پر موضوع فلسفي بحثونه وکړل. رېنان د افغاني په ستاینه کې وویل چې داسې گومان مې کاوه لکه ابن رشد [۱۱۹۸-۱۱۲۶م] او ابن سینا [۱۰۳۷-۹۸۰م] چې مخامخ وینم!^{۲۵}

• په ۱۸۸۶م کال کې د ایران پاچا ناصر الدین شاه [۱۸۹۶-۱۸۳۱م] ایران ته وروغوښت. ناصر الدین شاه د افغاني تود هرکلی وکړ او په لوړو منصبونو يې مقرر کړ. د افغاني شخصیت او کړنو خلک متاثر کړل، شاه له دې تاثره وډار شو او له سید جمال الدین سره يې وضعه سپېره کړه،

۲۴ - عماره، الدكتور محمد. جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۸م، درېیم چاپ، ۶۹م مخ.

۲۵ - جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ۷۱م مخ.

- افغاني پوه شو، نو اجازه يې ترې واخيسته او د روسيې پر لور روان شو.^{۲۶}
- په ۱۸۸۷م کال کې سيد جمال الدين روسيې ته لاړ. ^{۲۷} په روسيه کې يې له سترو شخصيتونو سره وکتل او د اسلامي نړۍ په هکله يې مختلفې مقالې خپرې کړې. د افغاني لوړ شخصيت او قوي جذابيت دلته هم ډېر خلک پرې ورتول کړل. ډېرو خلکو ترې ډېر څه زده کړل. د مثال په توگه مشهور تاتاري مجدد عالم رضا الدين بن فخر الدين [۱۹۳۶-۱۸۵۸م] خان د افغاني مريد باله او ويل به يې چې افغاني په ډېرو حقايقو وپوهاوه.^{۲۸}
 - په ۱۸۸۹م کې پاریس ته د نندارتون د پرانستلو له پاره رهي شو. په ميونيخ کې يې له ناصر الدين شاه سره وکتل. هغه ايران ته وباله، ده له گيلې سره بلنه ومنله.^{۲۹} ايران ته له تلو مخکې يې روسيې ته لنډ سفر وکړ او په ۱۸۹۰م کې ايران ته ورسېد.^{۳۰}
 - ايران کې يې بيا له شاه سره اختلافات رامنځ ته شول. افغاني د تلو له پاره اجازه وغوښته خو شاه اجازه ورنه کړه. بيا هلته اووه مياشتې پاتې شو او د اوسېدو پر مهال يې ځينې مقالې هم وليکلې. په ۱۸۹۱م کې يې افغاني په ډېرې بې احترامۍ او سپکاوي له ايرانه وشاړه. د شړلو پر مهال يې لونگۍ پر ځمکه وغورځوله، په ډېر يخ او د مرض په حالت کې له ايرانه

^{۲۶} - د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ۶۶-۶۷م مخونه.

^{۲۷} - "ضمير بن ادهم اشهابي" روسيې ته د افغاني د سفر کال ۱۸۸۸م ښيي خو استاد محمد عماره په "موقف الشرق و فيلسوف الاسلام" کې ۱۸۸۷م کال يادوي. دلته د استاد عماره تاريخ ليکل شوی، ځکه هغه د سيد جمال الدين د ژوند و آند متخصص دی او آن مياشت و ورځ هم ورسره ليکي.

^{۲۸} - اشهابي، ضمير بن ادهم. الکلام عن اصل السيد جمال الدين الافغاني في بعض المراجع الروسيه.

http://www.iranoworld.ir/alafghani/texts/SJ_1_5_Shahabi.pdf

^{۲۹} د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ۶۹م مخ.

^{۳۰} - جمال الدين الافغاني، موقف الشرق و فيلسوف الاسلام، ۷۴م مخ.

وشاره. ۳۱

• بیا لندن ته لاړ او هلته یې عموماً استبداد او خصوصاً د ایران حکومت سخت راټه. د ایران شاه له سلطان عبد الحمید [۱۹۱۸-۱۸۴۲م] څخه وغوښتل چې آستانې ته یې وغواړي، خو دوی یې له مقالو او تبلیغاتو په امان شي. همداسې وشول، سلطان عبد الحمید افغاني آستانې ته وروغوښت. افغاني په ۱۸۹۲م کې آستانې ته لاړ او هلته د آزاد بندي په څېر اوسېده. ۳۲

• د ۱۸۹۶م په وروستیو کې په سرطان مرض اخته شو. بالاخره د ۱۸۹۷م کال د مارچ په نهمه نېټه له دې فاني نړۍ د تل له پاره رهي شو. ۳۳

• په ۱۹۴۴م کال کې افغان ډپلوماتانو له ترکي حکومت سره مذاکرات وکړل او له ځینو مخالفتونو سره یې ترکي حکومت پر دې قانع کړ چې د افغاني جسد له ترکیې افغانستان ته رانقل کړي. کله چې ترکانو ومنله، افغان حکومت د دغه ستر نابغه جسد په ډېر استقبال د کراچۍ له لارې کابل ته انتقال کړ. جسد چې به یې هر چېرته ورسېده، پر لار به زښت ډېر خلک د درنښت له پاره راوتلي وو او په څو ځایونو کې یې د جنازې لمونځ هم وشو. د افغانستان د وخت لومړی وزیر له خپلې کابینې سره د کابل پر دروازه ولاړ وو. جسد یې د کابل پوهنتون په محوطه کې د لومړي وزیر په لاس په داسې حال کې وسپارل شو چې افغان حکومت واړه او غټ مسؤلین حاضر وو. ۳۴

۳۱ - تېر مصدر، ۷۶م مخ.

۳۲ - تېر مصدر، ۷۸-۷۹م مخونه.

۳۳ - مشاهیر الشرق، ۵۹م مخ.

۳۴ - افغاني، سعید. د شرق نابغه. کابل، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۵۵ش، ۲۲م مخ او نړیوال، رزاقی. علامه سید جمال الدین افغان د پوهې او آزادۍ علمبردار. کابل، بیهقي کتاب

افغاني د ځان په اړه څه وايي؟

سید جمال الدین افغاني تریخ او صریح سپری و، هېڅ کله یې دروغ نه ویل. هر چیرته یې حقیقت ښکاره کړی او ډېرو ځایونو کې د حقیقت ښکاره کول ورته زښت ډېر مشکلات هم زېږولی، آن زنداني کېدل یې او د ځینو له نظره د همدغه صراحت او حق ویلو له امله وژل شوی. خو ځینې خلک یا د اسلام دښمنی له امله یا د ساده گی او یا د تعصب له مخې د افغاني صداقت او صراحت ردوي او سید جمال الدین ایرانی بولي. په داسې حال کې چې افغاني په خپله صراحتاً ویلې چې د افغانستان د کونړ ولایت د ساداتو دی. هغه ځان حنفي مذهبه سني باله. آن په خپل لاس لیکل شوي اسناد یې هم نشته چې ځان یې د کونړ له ساداتو معرفي کاوه. افغاني د ځان په هکله وايي: "شرق او شرفيانو ته مې وکتل، افغانستان لومړی ځای و چې زما توجه یې جلبه کړه، او دا لومړی ځای دی چې زما بدن یې پر خاورې لگېدلی، بیا هند و - چې عقل مې په کې مثقف شو، بیا ایران د گاونډیتوب او اړیکو له مخې...³⁵ په دغه وینا کې افغاني ښکاره وایي چې د افغانستان دی او ایرانیان - چې پر افغاني دعوه کوي - خپل گاونډیان گڼي. افغاني بیخي ښکاره خبره کړې او هېڅ د شک و شبهي ځای یې نه دی پرې ایښی، خو له دې سره هم ځینې ځان - یا خلک - غلطوي!

د افغاني بل اعتراف یې شاگرد، محمد باشا مخزومي [۱۹۲۹-۱۸۶۸م] په خپل "د افغاني سید جمال الدین خاطرات" کتاب کې لیکلی. د مخزومي باشا دغه کتاب د افغاني په هکله یو ډېر مؤثق او معتبر مرجع دی چې د ده

خپرولو مؤسسه، ۱۳۸۵ ش، ۴۴-۴۲م مخونه.

³⁵ - عماره، الکتور محمد. جمال الدین الافغاني المفتري عليه. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۴م،

علامه (افغان) / 69

په هکله تقریبا په ټولو کتابونو کې ترې استفاده شوې. مخزومي باشا د کتاب په مقدمه کې لیکي:

"یوه ورځ مې ورته [افغاني ته] وویل چې ستا ځینې دوستان او هوا خواهان غواړي چې ستا سوانح نشر کړي او د اخبار والاوو په اصطلاح د خپل اخبار ستونونه پرې ښکلي کړي؛ نو دی موسکې شو او ویې ویل: (عیان بیان ته اړه نه لري او هغه څه ورته ووايه چې فلاني سړي زما په باره کې ویلي دي)³⁶..

بیا ما ورته وویل چې: (ستا په شان حکیم استاذ ته نه ښایي چې په هغه څه د خپل عصر په خلکو بخل وکړي چې نورو ته یې گټه رسېږي او ده ته مضر نه اوسي). ده راته وویل: (په دې کې به د هغه چا له پاره څه گټه وي چې دا یادوي چې زه په ۱۲۵۴ هجري کال کې پیدا شوی يم او له نیمې پېړۍ نه زیات عمر مې تېر کړی او له خپلې خاورې (افغانستان) نه په وتلو مجبور کړای شوی يم او د خلکو اغراض او امیال لوبې راباندې کوي، او په دې هم مجبور کړای شوی يم چې د هند خاوره پرېږدم او له مصر نه وشړل شم او له استاني او د ځمکې له اکثر و پایتختو څخه واپستل شم. دغه احوال ټول هغه خاطرات دي چې ما نه خوشالوي او نه د قوم له پاره کومه فايده په کې شته)...³⁷

د افغاني په دغه ځواب کې مرحوم محمد باشا المخزومي د هغه دا قول چې ځان یې افغانستان ته منسوب کړی، رانقل کړی دی چې دا هم د ده پر افغانیت ډېر ښکاره او قوي دلیل دی.

همدارنگه مرحوم سید قاسم رشتیا [۱۹۹۸-۱۹۱۳م] د افغاني په اړه خپل کتاب کې د هغه وینا نقله کړې چې وايي؛ "زه اړتیا نه وینم چې ځان کوم

36 - هغه چا ته اشاره ده چې له ده سره یې رخه لرله او منفي تبلیغات به یې ورپسې کول.

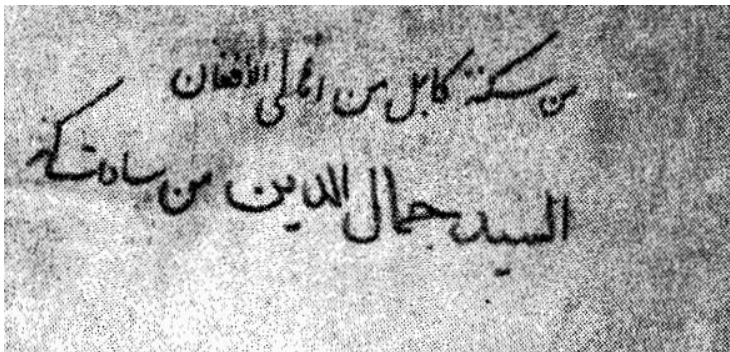
37 - د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۳۳-۳۲م مخونه.

ملت ته منسوب کړم، زه افغان یم.³⁸ دا اعتراف هم د نورو په څېر ډېر سپین او واضح دی.

په "مجموعه اسناد و مدارک چاپ نشده سید جمال الدین افغاني" کې د سید جمال الدین په خپل لاس لیکل شوی لیک خپور شوی چې لیکلي یې دي چې د کابل اوسېدونکی افغان، سید جمال الدین افغاني د کونړ له ساداتو.³⁹

همدارنگه بل دلیل چې د هر څېړونکي توجه جلبوي، د عروه الوثقی پر مشهورې مجلې د افغاني نوم لیکل دي. افغاني په خپله دغه مجله کې چې له پاریسه یې خپروله، پر لومړي مخ یې لیکلي "سید جمال الدین الحسيني الافغاني"⁴⁰. علامه افغاني په خپله د دغې مجلې مسؤل و او ښکاره ده چې د افغاني تخلص یې په خپلې لارښوونې لیکل شوی.

کله چې د علامه سید جمال الدین افغاني شاگرد برهان الدین بلخي دا آواز واورېده چې خلک سید جمال الدین، ایرانی بولي، نو د افغاني هغه خبره چې ده ته یې کړې وه، وویل. بلخي لیکي:

"نسب و زادگاه سید جمال الدین افغاني" (اووم مخ) او د استاد فضل الرحمن فاضل صاحب په "بیدارگر عصر" (172م مخ) کې هم خپور شوی.

⁴⁰ - فاضل، فضل الرحمن. بیدارگر عصر. کابل، وزارت اطلاعات و فرهنگ، ۲۰۰۸م، ۲۴۲م مخ.

علامه افغاني په خپل لاس ليكلي چې د افغانستان د کونړ دى " په دې ورځو کې اورم چې ځينې خلک استاد (افغاني)، ايراني بولي، نو د دې له پاره د افغاني هغه مرکه چې له ما سره يې کړې وه، دقيقاً يې نقلوم: (زه د کنړ له مشهورو ساداتو يم.. افغانستان کې زېږېدلى يم. شيخ جمال الدين چې بابي رئيس او ايرانى دى، چېرته چې زه تللى يم، هغه هم پت تللى، همدا لامل دى چې ايرانيان يا خبر دي يا په ناخبرۍ ما شيخ جمال الدين گڼي، چې دا مطلقاً دروغ دي. زه ځان ښه پېژنم، دا دى قسم خورم چې زه اصلاً ايرانى نه يم او افغان يم، ټول افغانان ما پېژني او دا خبره تصديقوي.)"⁴¹

سيد جمال الدين افغاني په ډېرو ليکونو چې خلکو ته يې استولي دي او مجلو کې چې يې ليکنې خپرې شوي، له نامه سره يې افغاني ليکل شوي. استاد فضل الرحمن فاضل [پيدايښت ۱۳۳۶ش] ليکي چې په فرانسوي مطبوعاتو کې چې حسيني او افغاني سره نه گډېدل، علامه جمال الدين به "افغاني" ته پر "حسيني" ترجيح ورکاوه.⁴² څرنگه چې مخکې مو يادونه وکړه، علامه افغاني به په ليکونو کې هم خپل تخلص افغاني ليکه. د مثال په توگه مستر بلنت [۱۹۲۲-۱۸۴۰م] ته ليکل شوى ليک کې.⁴³

کله چې د ايران شاه ناصر الديو ووژل شو او ايران له ترکيې غوښتل چې سيد جمال الدين ورتسليم کړي، ترکيې د دې له پاره ايران ته ور نه کړ

⁴¹ - نسب و زادگاه سيد جمال الدين افغاني، ۱۶-۱۵م مخونه.

⁴² - تېر مصدر، ۱۶۹م مخ.

⁴³ - دغه ليک د استاد فاضل د بيدارگر عصر پر ۱۹۳م مخ ليدلای شى.

چې دی ایرانی نه دی. افغاني په خپله ترکي شاعر عبد الحق حامد [۱۹۳۷-۱۸۵۱م] ته د سلطان عبد الحمید ستاینه کړې وه چې دی یې ایران ته نه و تسلیم کړی، ځکه چې دی ایرانی نه دی. افغاني ویلي وو: "ایراني حکومت څو وارې گومان کړی و چې زه ایرانی یم.. او ته پوهېږې چې زه ایرانی نه یم." ⁴⁴ په تېرو مثالونو کې ښکاره شوه چې علامه سید جمال الدین افغاني به په خپله له خپل نامه سره د افغاني وروستاړی گډاوه او علنا یې ویلي چې د ایران نه بلکې د افغانستان دی. افغاني په شیعیه مذاهبه نقد کړی او له سنیانو سره یې په اساسي اختلافاتو کې د سنیانو نظر ته ترجیح ورکړې چې دا یې هم د سنیت او افغانیت ښه دلیل دی. خو بیا هم ځینې له دغو حقایقو سترگې پټوي او دغو اسنادو ته ماشومانه، شرموونکې او خندوونکي توجهات جوړوي.

دوی وايي چې علامه سید جمال الدین افغاني دغه اسنادو کې د منافقت له وجې له خپل نامه سره افغاني لیکل او خلکو ته یې ځان افغاني معرفي کاوه، په داسې حال کې چې دی افغاني نه و. دوی وايي چې دی د ایران د اسد آباد د سیمې و او د دې له پاره چې د اهل سنت په منځ کې محبوبیت پیدا کړي ځان یې افغاني باله!

د دې بې اساسې او وهمي دعوي په رد کې غواړم د سید خپل نظریات او ځانگړنې ولیکم، څو د دغه وهم و افترا حقیقت خلکو ته ښکاره شي:

د افغاني صراحت او صداقت

د علامه افغاني شاگردانو او هغه کسانو چې له ده سره یې لیدلي او ناسته ولاړه یې ورسره شوې، د ده په هکله وايي چې رښتیني سپری و او خپله خبره به یې سپینه او ښکاره کوله. مشهور لیکوال جرجي زیدان [۱۸۶۱-

⁴⁴ - فوزي، مصطفی. دعوه جمال الدین الافغاني. ریاض، دار الطیبه، ۱۹۸۳م، ۲۰۳م مخ.

علامه (افغان) 73 |

۱۹۱۴م [ليکي چې افغاني آزاد ضميره شخصيت و، سپينې خبرې به يې کولې او پاک نفسی سړی و.⁴⁵ د افغاني کوم صفات چې د هغه د صراحت په اړه جرجي زیدان لیکلي، مخزومي باشا کت مټ همدغسې لیکلي. د افغاني ټول شاگردان په دې یوه خوله دي چې افغان تېز او صریح سړی و او خبره به يې نه پتوله.

جرجي زیدان د افغاني د هدف په اړه وايي چې که څوک د ده ژوند و کارنامې لنډې هم ولولي، پوهېږي چې د هغه هدف یوازې د یوه خلیفه په اداره کې د اسلام یووالی وو او په دې لاره کې يې هېڅ دنیوي تمه نه لرله.⁴⁶

چرچیل [۱۸۹۵-۱۸۴۹م] هم له افغاني سره لیدلي وو. له افغاني سره له ملاقاته وروسته يې د ده د صفاتو په اړه ولفر بلنت ته ویلي وو: "شیخ جمال الدین رښتینی او صریح سړی و، چې خپله عقیده يې پرته له ملاحظې وبله."⁴⁷

دا وو د افغاني د صراحت په اړه د دوو داسې کسانو نظر چې نه د افغاني په دین کې ورسره شریک وو او نه يې له فکر سره موافق وو. خو دوی د هغه په اړه حقیقت بیان کړی او ښکاره کړې يې ده چې افغاني هېڅ منافقت نه لاره، بلکې حقیقت يې سپین ویلې.

پر شيعه مذهب د افغاني ردونه

د افغاني د نظرياتو د برالا کولو په اړه ډېر مناسب مثال، د جعفري شيعه گانو او خصوصاً د امامت په هکله د ده نظر دی. د جعفري شيعه گانو په هکله علامه افغاني وايي:

⁴⁵ - مشاهير الشرق، ۶۰م مخ.

⁴⁶ - سيد جمال الدين افغاني و افغانستان، ۹م مخ.

⁴⁷ - تېر مصدر، ۴م مخ.

"[امامي شيعه گان] يوازې پر دې چې د امام جعفر پيروان دي او د نبي کریم صلی الله عليه وسلم د کورنۍ په مينه کې غلو کوي او امام علي په نورو بهتر گټي له مسلمانۍ څخه وځي نه او نه بنيابي چې مور يې د اسلام له دايرې څخه خارج وگڼو".⁴⁸

د جعفري يا امامي شيعه گانو په اړه د سيد جمال الدين دغه نظر ښکاره کوي چې هغه په خپله د جعفري شيعه گانو دغه درې ټکو سره نه دی موافق. د دغه متن له سياقه ښکاري چې افغاني په شيعه دغه درې باورونه نه خوښوي، يعنې هغه په جعفري مذهب کې ننوتل، د نبي عليه السلام له کورنۍ سره په مينه کې افراط او د علي کرم الله وجهه د فضيلت موضوعاتو کې نه دی موافق او غلطې يې گڼي، خو تر دې حده يې نه رسوي چې شيعه گان پرې له اسلامه وباسي او کافر يې کړي.

د امامت موضوع چې د جعفري شيعه گانو او د اهل سنت تر منځ يوه اختلافي موضوع ده⁴⁹، سيد جمال الدين يې په هکله وايي چې د خلافت په دغه ترتيب کې چې واقع شو، د امت خير و، ځکه چې د لنډ عمر خاوند مخکې شو او اسلام ته يې خدمت وکړ. که چېرته حضرت علي لومړی وای، نو نورو ته به د اسلام د خدمت زمينه نه وای مساعده شوې، خو چې په دغه ترتيب راغلل، ټولو ته د اسلام د خدمت زمينه مساعده شوه.⁵⁰

د خلافت په اړه چې کوم نظر علامه افغاني ورکړی، دا په هېڅ صورت شيعه گان نه خوښوي. شيعه گان نه يوازې دا چې له دغه ترتيب سره موافق نه دي، بلکې د اسلام درې لومړي خليفه گان ډېر بد ويني او سپک

48 - د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ۱۸۴م مخ.

49 - اهل سنه وايي راشد خلفا په هماغه ترتيب چې حاکمان شول، افضليت لري او همدا مناسب ترتيب و، خو شيعه وايي چې ابو بکر، عمر، او عثمان رضي الله عنهم د خلافت مستحقين نه وو، بلکې علي رضي الله عنه يې مستحق و او همدی بايد لومړی خليفه وای.

50 - تېر مصدر، ۱۸۵م مخ.

علامه (افغان) 75 |

یې یادوي. که افغاني رښتیا هم ایراني شیعه وای، هېڅ کله به یې د خلافت په اړه داسې نظر نه وای ورکړی، ځکه د ده نظر کاملاً د اهل سنت عقیده ده.

همدارنگه د معصوم امام نظر چې د شیعه گانو په مذهب کې له داسې مهمو مسایلو شمېرل کېږي چې آن جعفري مذهب پرې ولاړ دی او له دې باوره پرته سړی شیعه کېدای نه شي، افغاني دغه نظریه هم ردوي او وایي چې د معصوم امام اړتیا نه شته. افغاني وایي "شریعت او ایمان کافي استاد دی، نو ځانگړې استاد ته چې معصوم امام دی، اړتیا نه شته."⁵¹

جعفري شیعه هېڅ کله نه وایي چې د معصوم امام اړتیا نه شته. دغه شیعه گان دین له معصوم امامه پرته کامل نه گڼي! او دا اهل سنت دي چې په دین کې د معصوم امام اړتیا نه ویني.

د نظریې پټولو په اړه د افغاني رایه

اوس د دې شېبې رد ته راځو چې ادعا کېږي چې افغاني حقایق مخفي کول او خپله اصلي څېره یې له خلکو پټوله. گورو چې افغاني د پټولو او مخفي کولو په اړه څه نظر لري؟

د سید جمال الدین افغاني مشهور شاگرد او د خاطراتو د کتاب لیکوال، مرحوم مخزومي د افغاني د نظریاتو د پټولو په اړه لیکي:

"د پردې خبره به یې ډېره پټه ساتله او له چا سره به یې نه برالا کوله او خپل خاص آراء او افکار به یې په جرات سره برالا کول او پټول به یې نه. داسې چې مور به د ده دغې سنجیې [خوی] حیران پاتې کېدو او تاویل به مو نشو ورته موندلای، ځکه چې د جمهورو په مذهب د حکیم او حکمت له

⁵¹ - جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق و فیلسوف الاسلام، 40م مخ.

لوازمو څخه کتمان دی او چې له ده څخه به پوښتنه وشوه، ده به ویل: (زه په دې جهان کې داسې کار او داسې خبره نه گورم چې کتمان او پټول به یې لازم وي مگر دا چې ښکاره کولو کې یې عیب او عار وي).. هغه څوک چې ښه گڼي چې هر څه چې وایي او یا ورته ویل کېږي پټ اوسي، له نفاق نه پرته د بل څه امید او هیله ورته کېدای نشي، نه باید هغه ته نارینه وویل شي او نه نارینه ته ورته وبلل شي او چا ته چې نارینتوب ښه ښکاري باید هر څه برالا کاندې...

بهترین خیز او ډېره ښه خبره چې ما د مروت په باب اورېدلې دا ده چې: (په پټه هغه کار مه کوه چې په برالا یې شرمېږي) ⁵².

د نظریاتو او حقایقو پټولو په اړه مو د افغاني سپین او ښکاره نظر ولوست. افغاني څومره صریح او ښکاره د حقایقو پټول غندي! ومولوستل چې افغاني د حقایقو پټولو ته له منافقته پرته بل نوم نه ورکوي او پټوونکی یې نارینه نه گڼي. دا د افغاني د افغانیت او سنیت ډېره ښه نښه ده. ځکه چې جعفری شیعیه گان په تقیې ⁵³ باور لري او افغاني په ښکاره تقیه ردوي او وایي چې په پټه هغه کار مه کوه چې په برالا یې شرمېږي.

د افغاني شاگردان څه وایي؟

د ځان په هکله د یوه شخص نظر تر بل هر چا موثق او باوري دی. ځکه دی تر نورو ځان ښه پېژني. خو هغسې شاگردان چې شپه و ورځ له استاد سره گرځي او مریدي یې کوي، د هغوی نظر هم ډېر موثق او باوري وي. د افغاني په هکله یې شاگردانو خپل نظرونه ورکړي. محمد عبده د ده ډېر صمیمي او ده ته نږدې شاگرد و. ډېر څه یې ترې زده کړي او ډېر کله به

⁵² - د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۹۳-۹۲م مخونه.

⁵³ - تقیه یعنی د دیني او دنیایي ضرر د مخنیوي له پاره د خپلو عقایدو پټول. د امامي شیعیه گانو له نظره تقیه جواز لري.

علامه (افغان) 77 |

ورسره و. د افغاني د ژوند ډېره مهمه مرحله د "عروه الوثقی" خپرولو- کې یې شاگرد محمد عبده ورسره مل و. کله چې د افغاني د ژوند په هکله پوښتنې رامنځ ته شوې. امام محمد عبده د علامه افغاني په هکله یوه لیکنه وکړه.

محمد عبده د افغاني د وطن او خای په هکله لیکي:

"سید جمال الدین د کونړ په اسعد آباد نومي کلي کې په ۱۲۴۵ هجري کال کې وزېږېد او له خپل پلار سره کابل ته راوستل شو او په اته کلنۍ کې یې په زده کړو پیل وکړ او پلار یې د ده روزنې ته خاصه پاملرنه درلوده؛ ځکه چې پلار ته یې څرگنده شوې وه چې قوي فطرت، سرشاره دکا او نوراني قریحه لري."⁵⁴

همدارنگه د علامه افغاني د فقهي مذهب په اړه محمد عبده لیکي:

"افغان سید جمال الدین حنفي مذهبي او په صحیحو سنتو یې ټینګ ایمان او قوي عقیده لرله. که څه هم نوموړی په خپله عقیده کې د نورو په څېر مقلد سپری نه و، خو بیا یې هم د صوفیه ساداتو مذهب ته کلک ارادت درلود او تل یې غوښتل چې د خپل مذهب فرضونه په ښه توګه ادا او یوه شېبه هم ورڅخه غافله نه شي.. سید جمال الدین د خپل مذهب په اصولو او فروعو عمل کاوه او له بلې خوا یې دیني عقیده دومره قوي وه، چې د هغه وخت بل هېڅ مسلمان وکړی د هغه درجې ته نه شي رسېدلی."⁵⁵

د افغاني سید جمال الدین حنفي او افغانيت يا سنيت او افغانيت سره تړلی دي، ځکه چې د کونړ په دغه سیمه کې ټول حنفي مسلمانان دي او

⁵⁴ - د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۳۶م مخ.

⁵⁵ - رافعي، عبد الرحمن. افغان سید جمال الدین. پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۲۰۰۷م، ژباړن: عبدالمحمد مموزی، ۶۴-۶۳م مخونه.

د ایران په همدان کې شیعہ گان اوسېږي، همدا ده چې ځینې ایرانیان هڅه کوي، افغانی، ایرانی ثابت کړي، چې شیعہ وبلل شي او یا یې شیعیت ثابت کړي چې ایرانی وبلل شي، خو شاگرد یې محمد عبده د ده د حنفيټ په اړه سپینه خبره کړې.⁵⁶

یو وار امام محمد عبده د عروه الوثقی په جمعیت کې د مذهب په هکله وپوښتل شو. محمد عبده یې ځواب کې وویل چې مور اشعریان او ماتریدیان سنیان یو او په عباداتو کې د څلورو سني مذاهبو مقلدین یو.⁵⁷

⁵⁶ - امام محمد عبده وايي چې حنفي مذهبي دی او استاد فضل الرحمن فاضل په "بیدارگر عصر" کې داسې اسناد وړاندې کړي چې د امام محمد عبده نظر تصدیقوي. د تفصیل له پاره دې د یاد کتاب ۱۴۱م مخ وکتل شي.

⁵⁷ - جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، 38م مخ.

علامه (افغان رس) | 79

لكه څنگه چې مو د امام محمد عبده نظر ولوست، په عقیده کې افغاني د

اهل سنت په عقایدو باوري و او په عقیده کې ستر سني امامان ابو الحسن اشعري [۹۳۶-۸۷۴م] او ابو منصور ماتریدي [وفات 333 هجري] په درنښت یادوي. استاد فضل الرحمن فاضل په دې باور دی چې علامه افغاني په عقیدوي مذهب کې سني اشعري و. فاضل صاحب اووه دلایل لیکي چې سید جمال الدین اشعري و. خو کوم دلایل چې فاضل صاحب د علامه افغاني د اشعريت له پاره وړاندې کوي، تر ډېره دا دي چې افغاني امام اشعري ته په درناوي قایل و.⁵⁸ خو دا چې حنفیان ډېری په ماتریدي مذهب دي، نو کېدای شي د علامه افغاني مذهب هم ماتریدي وي او

ماتریدیان خو امام اشعري ته ډېر درنښت لري. د ماتریدیت د ادعا یو دلیل دا هم کېدای شي چې امام محمد عبده ویلي چې په مور کې ماتریدیان هم شته.

⁵⁸ - د تفصیل له پاره دې د "بیدارگر عصر" له ۱۴۵م مخ نه نیولې تر ۱۵۰ پورې وکتل شي.

د علامه افغاني هغه تصوير چې خپل وطندار شاگرد، برهان الدين بلخي ته يې ډالۍ كړې و.

د فاضل صاحب يوازې دوه دليله د ده ادعا خواکمنوي، يو دا چې افغاني ليکي "وهو راى الاشعري وراى کثير من اصحابنا". په اسلامي مذاهبنو کې، خصوصاً حنفيان د اصحابنا کلمه د خپل مذهب علماوو ته استعمالوي، خو دلته يوه خبره شته، هغه دا چې افغاني امام اشعري او خپل اصحاب بېل يادوي، کېدای شي د ده له اصحابو موخه ماتريدي امامان وي. همدارنگه د فاضل صاحب اووم دليل کې امام اشعري او ماتريدي، دواړو ته افغاني صاحب د "مشايخنا" لفظ استعمال کړی، چې دلته هم دقيقاً نه واضح کېږي چې افغاني ماتريدي دی او که اشعري. په هر حال، دوکتور محمد عماره خو وايي چې افغاني د يوه معين مذهب مقلد نه و. علامه افغاني به يا اشعري وي يا ماتريدي خو په دې ډېر دلايل شته چې ښکاره کوي چې افغاني شيعه مذهب ردوي او عقیده يې له اهل سنته

پرته کوم بل مذهب نه و.⁵⁹

د افغاني په اړه يې بل مشهور شاگرد او د خاطراتو د کتاب ليکوال، محمد باشا المخزومي چې له علامه افغاني سره پنځه کال، له ۱۸۹۲ تر ۱۸۹۲ ميلادي کاله پورې ورسره مل و⁶⁰، دی هم وايي چې د افغانستان له اسعد آباد څخه دی او په مذهب حنفي دی. د سيد جمال الدين مشهور افغان شاگرد، برهان الدين بلخي چې خپل مشهور عکس يې هم ده ته ډالی کړی، د افغاني په اړه ښکاره وييلې چې د ايرانيت دعوه يې دروغ ده، سيد جمال الدين ايراني نه، افغان دی.⁶¹

استاد عبد الرحمن الرافي [۱۹۶۶-۱۸۸۹م] د افغاني صاحب د افغانيت په اړه وايي: "او ځينو متشککينو او مغرضو کسانو گومان کړی و چې افغاني ايراني دی. په دغه گومان دوی خلک مشکوکوي".⁶²

اديب اسحاق [۱۸۸۵-۱۸۵۶م] او د افغاني نور نږدې شاگردان او معاصرین تقريبا ټول په دې يوه خوله دي چې سيد جمال الدين د افغانستان د کونړ دی او په مذهب حنفي، په عقیده کې هم سني مذهبو ته منسوب دی.

د ميرزا لطف الله کتاب

په ۱۹۲۶ ميلادي کال کې په برلين کې د "شرح حال و آثار سيد جمال الدين اسد آبادي مشهور به افغاني" په نامه کتاب چاپ شو. د کتاب ليکوال ميرزا لطف الله خان دی او دعا کوي چې د سيد جمال الدين افغاني خوربه دی. ليکوال د افغاني د کورنۍ هديره د ده د ايرانيت دليل

⁵⁹ - جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، 40 مخ.

⁶¹ - نسب و زادگاه سيد جمال الدين الافغاني، ۱۵ مخ.

⁶² - دعوه جمال الدين الافغاني، ۲۰۳ مخ.

ښيي.

دغه کتاب د افغان محققينو او اسلامي مفکرينو له لورې رد شوی، ځکه ډېر تناقضات لري، چې ښکاره کوي چې د افغاني د نسب کومه شجره چې ميرزا لطف الله وړاندې کوي، جعلی او د ده له لورې جوړه شوې ده. افغان ليکوال دوکتور سعيد افغاني [۱۹۸۵-۱۹۲۲م] د ميرزا لطف الله دغه دعوه په سختو الفاظو کې رد کړې. سعيد افغاني د ميرزا لطف الله دعوه سسته، بې دليله وينا، دروغ او گمراهي بولي او وايي چې دغه ادعا هېڅ حقيقت نه لري.⁶³

مصري مفکر استاد محمود ابو ربه [۱۹۵۷-۱۸۸۹م] د ميرزا لطف الله دعوه چټيات او لېونتوب بللی، ابو ربه وايي چې د لطف الله خان کتاب آن په دې نه ارزي چې د قلم رنگ پرې مصرف شي، خو د دې له پاره پرې رد ليکي چې لېونتوب او چټيات يې رسوا شي.⁶⁴

پوهاند عبد الحي حبيبي [۱۹۸۴-۱۹۱۰م] هم د علامه افغاني د نسب په اړه يو کتاب ليکلی او د ميرزا لطف الله د کتاب تناقضات يې ايستلي او په ډېره سره سينه يې د ياد کتاب غلطۍ په اثبات رسولي.

د علامه افغاني د نسب هغه شجره چې ميرزا لطف الله وړاندې کړې، پوهاند حبيبي خپرلې او په څو سطرونو کې يې دوه تضاده ليدلي. علامه حبيبي ليکي:

"د ښاغلي ميرزا په شجره کې په څو سطرونو کې دوه تضاده شته دي. لومړی دا چې وايي: هو سيد صفدر، بن علي، بن مير رضي الدين محمد الحسيني شيخ الاسلام، بن مير زين الدين الحسيني القاضي، بن مير ظهير الدين محمد الحسيني شيخ الاسلام، بن مير اصيل الدين محمد

⁶³ - د شرق نابغه، ۱۰م مخ.

⁶⁴ - تېر مصدر، ۱۱م مخ.

الحسیني شیخ الاسلام.

په داسې حال کې چې دوه سطره وروسته لیکي: د سید مور سکینه بېگم بنت میر شرف الدین الحسیني القاضي دی، چې له میر رضي الدین سره ورور و، او دواړه د میر اصیل الدین زامن دي.

په لومړۍ شجره کې میر رضي الدین د زین الدین زوی دی په داسې حال کې چې میر رضي او میر شرف دواړه وروڼه د میر اصیل الدین زامن دي! دغه تضاد او دوه رنگي په خپله د شجرې صحت تر سوال لاندې راولي او ناسم والی یې ښکاره کوي⁶⁵.

مرحوم عبد الحی حبیبي د میرزا لطف الله د کتاب یو بلې غلطۍ ته هم ځیر شوی. میرزا لطف الله په خپل یاد کتاب کې څو وارې وايي چې ایران ته د علامه سید جمال الدین په دوو سفرونو کې ورسره و، په داسې حال کې چې په خپله یوه لیک کې د علامه سید جمال الدین د لیدلو هیله ښکاره کوي او تعجب کوي چې تر اوسه یې سید جمال الدین نه دی لیدلی! حبیبي صاحب وايي چې میرزا لطف الله د سید جمال الدین د ایران په وروستي سفر کې ورسره لیدلي او تهران کې یې په تېرو دوو نورو سفرونو کې ورسره نه دي لیدلي.⁶⁶

د میرزا لطف الله د کتاب او د شجرې یوه بله ستره، نه جیره کېدونکې او نه توجه کېدونکې غلطې چې علامه حبیبي ورته ځیر شوی، دا ده چې د سید جمال الدین د پلار (سید صفدر) او د نیکه (سید علي) تر منځ ۲۵۰ کاله عمري فاصله ده. یعنې د میرزا لطف الله په شجره کې د سید علي له خپل زوی سید صفدر څخه دوه نیم سوه کاله مخکې اوسېده! چې دا په

⁶⁵ - نسب و زادگاه سید جمال الدین الافغاني، ۲۲-۲۱م مخونه.

⁶⁶ - تېر مصدر، ۲۳-۲۲م مخونه.

علامه (افغان) / 85

خپله د دغه کتاب او شجرې جعلې توب او فساد ښکاره کوي.⁶⁷ استاد فضل الرحمن فاضل هم دغه شجره تفصیلي خپرلې او بلا ډبرې غلطۍ یې په کې موندلې دي چې پر شجرې شته شکونه په یقین بدلوي.⁶⁸

د ایرانیت دعوه او رد یې

کله چې افغاني د یوه ستر شخصیت په نامه وپېژندل شو او په ټوله نړۍ کې د ده د پوهې او وینبوني غږ خپور شو، ډېرو پرې دعوه وکړه. ایرانیانو چې په ډبرې یې شرمۍ یې له خپل هېواده شپلۍ و، هم په دې دعوه کې راگډ شول. د دوی دلایل که څه هم په علم و عقل برابر نه دي، خو د شبهيې د له منځه وړلو په خاطر یې دلایل او رد یې لیکو:

۱. د افغاني ډبرې دښمنان او د دوستۍ ځینې مدعیان وايي چې افغاني اصلاً د افغانستان نه، د ایران د همدان د اسد آباد د کلي دی او د ده د کورنۍ غړي او بقایا تر اوسه هلته شته.

دوکتور محمد عماره د دغې ادعا په رد کې وایي چې کېدای شي د ده کورنۍ ایران ته کډه شوي وي، ځکه چې امیر دوست محمد خان دغه کورنۍ له کونړه کابل ته انتقال کړه. بیا کېدای شي دوی د علامه افغاني په څېر کابل کې نه وي پاتې شوي او ایران ته نقل شوي وي. همدا لامل دی چې اوس هم دغه کورنۍ ځان په "جمالی" معرفي کوي.⁶⁹

مرحوم استاد عبد الحی حبیبی هم د خپل تحقیق په پایله کې وایي چې اسناد ښکاره کوي چې د کونړ سادات د همدان له ساداتو سره د خپلولۍ

⁶⁷ - تېر مصدر، ۲۵م مخ.

⁶⁸ - د تفصیل له پاره دې د استاد فضل الرحمن فاضل "بیدارگر عصر"، ۱۸۶-۱۸۳ مخونه وکتل شي.

⁶⁹ - جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ۲۲-۲۱م مخونه.

اړیکه لرله او ځینې خپلوان یې همالته اوسېدلي او همالته مړه شوي دي. استاد حبیبی هم د دوکتور محمد عماره په څېر نظر ورکړی او وایي چې د علامه افغاني کورنۍ له کونړه همدان ته هجرت کړی.⁷⁰

۲. د دوی بل دلیل چې علامه افغاني یې پرې پر ایرانیتوب متهم کړی، د سید جمال الدین د پلار نوم دی. لکه څنگه چې مخکې مو یادونه وکړه، د پلار نوم یې سید صفدر و. دوی وایي صفدر له دوو کلمو جوړ شوی، "صف" او "در". "صف" یعنې کتار او "در" په فارسي کې څېرې کوونکي ته وایي. صفدر یعنې کتار پرې کوونکی یا کتار څیرې کوونکی او دا صفت ایرانیانو حضرت علي کرم الله وجهه ته ورکړی. نو دا لقب له شیعه گانو پرته بل څوک نه پېژني، نو د سید جمال الدین کورنۍ شیعه گان وو.⁷¹

استاد سعید افغاني په خپل کتاب "د شرق نابغه" کې دغې دعوي ته ځواب ورکړی. هغه وایي چې د صفدر نوم یوازې په ایرانیانو منحصر نه دی، بلکې افغانانو کې هم دا نوم مروج دی. سعید افغاني صاحب وایي چې له ده سره د صفدر په نامه چا کار کاوه او د کونړ په ساداتو کې د صفدر په نامه یو کس شته.⁷²

د سعید افغاني صاحب دغه نظر کې چې د صفدر نوم په افغانستان کې شته، ځینو مغرضینو شک کړی او ویلي چې یوازې سعید افغاني دغه خبره کړې، خو دا د هغوی خپل مشکل دی چې له افغاني ټولني نا خبره دي. څوک چې په افغانستان کې اوسېږي، پوهېږي چې د صفدر نوم څومره عام دی. زما اوس هم په یاد دي، د ښوونځي په دوره کې مو د یوه ټولگيوال د پلار نوم صفدر و.

70 - نسب و زادگاه سید جمال الدین افغاني، ۶۴ م مخ.

71 - جمال الدین افغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ۲۲ م مخ.

72 - دعوه جمال الدین افغاني، ۲۰۷ م مخ.

علامه (افغان) 87/

۳. د افغاني د تشييع د مدعيانو بل دليل دا دی چې افغاني فلسفي علوم لوستي وو او په منطق او علم الکلام کې يې ډېره پوهه لرله. دوی داسې گومان کوي چې دغه علومو کې يوازې شيعه گان پوهېږي او اهل سنت به فقه، اصول، حديث، تفسير، ژبه او ادبيات لوستل!⁷³ خو حقيقت داسې نه دی. افغاني په اهل سنت کې لومړی فيلسوف نه دی، بلکې په اهل سنت کې ډېر ستر فلسفيان تېر شوي. ابو حامد الغزالي، فخر الدين الرازي، ابن سينا، ابن رشد، فارابي او نور ستر فلسفيان ټول سنيان وو.

دوکتور محمد عماره دې شېبې ته په رد کې وايي چې په اسلامي نړۍ کې معتزله د علم کلام مؤسسين وو، په داسې حال کې چې دوی شيعه گان نه وو. عماره وايي چې عبد الرحمن الكواکبي [۱۸۵۴م-۱۹۰۲] د سيد جمال الدين معاصر دی، کواکبي په داسې حال کې چې سني و، په ژوند کې يې وينو چې د زده کړې په پيل کې يې منطق، رياضي او نور ډېر هغه علوم لوستي وو چې سيد جمال الدين هم لوستي وو.⁷⁴

۴. د دوی بل دليل دا دی چې افغاني دوه وارې ايران ته د شاه له لورې بلل شوی و او آن د لومړي وزارت د منلو بلنه هم ورکړل شوې وه.⁷⁵ دوی وايي چې سيد جمال الدين حتمي ايراني وو، که نه شاه ولې دومره ارزښت ورکاوه!

د دوی دغه دليل اصلا پر دوی دليل جوړوي. ځکه سيد جمال الذي دغه وخت کې ډېر مشهور و او د اسلامي نړۍ په سطحه شخصيت و، هر چا غوښتل د ده له پوهې او ذکاوته گټه پورته کړي. سلطان عبد الحميد هم دغسې ارزښت ورکاوه، دا خو د افغاني د ترکيت دليل نه شي جوړېدای.

⁷³ - جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ۲۴م مخ.

⁷⁴ - تېر مصدر، ۲۵م مخ.

⁷⁵ - دعوه جمال الدين الافغاني، ۲۱۳م مخ.

خو افغاني کلونه پخوا، هغه وخت کې زلمی و او دومره مشهور هم نه و، په افغانستان کې لومړی وزیر شو. له دې ښکاري چې افغاني د افغانستان د کونړ و.

۵. یو بل دلیل چې ځینې مغرضین یې د افغاني د ایرانیت له پاره کاروي دا دی چې افغاني ښه او روانه فصیحه عربي وینا کوله او د جرجي زیدان هغه خبره دلیل نیسي چې ویل یې چې په شرق کې د ده په څېر بل ویناوال نه شته. دوی وايي چې یو څوک چې په افغانستان کې اوسېدلی وي څنگه کولای شي چې په عربي ژبه دغسې برلاسی ولري او په عربي دومره ښه وینا وکړي؟!⁷⁶

د دوی دغه دلیل، له افغانانو او ایرانیانو سره د دوی نا آشنایي ښيي، ځکه افغانان عموماً په ژبو کې ډېر ښه دي او په ځانگړې توگه عربي خو داسې وینا کولای شي چې عرب پرې نه پوهېږي چې افغان به وي. د دې په مقابل کې ایرانیان په فارسي لهجه عربي وايي چې له ورايه ښکاري چې ایرانیان دي. نو دا هېڅ پر ځای دلیل نه دی.

استاد فضل الرحمن فاضل وايي چې د افغاني له فارسي لیکلو ښکاري چې مورنۍ ژبه یې پښتو ده، ځکه پښتو ځپلې فارسي لیکي.⁷⁷

۶. دوی وايي چې علامه افغاني په ایرانی لهجه فارسي غږېده، نو ایرانی و!⁷⁸ د دې دعوې لومړی ځواب خو دا دی چې افغاني د ژبو په زده کړه کم نظیره برلاسی لاره، نو کېدای شي زده کړې یې وي. دویمه خبره دا ده چې افغاني خو په ډېر کوچنیتوب کې ایران ته تللی او هلته یې زده کړې هم کړي، نو ښکاره ده چې ماشومان ژبې او لهجې ژر زده کوي. درېیم رد

⁷⁶ - تېر مصدر، ۲۱۵م مخ.

⁷⁷ - بيدارگر عصر، ۱۵۵م مخ.

⁷⁸ - دعوه جمال الدين الافغاني، ۲۲۱م مخ.

علامه (افغان) / 89

د استاد فاضل نظر دی، لکه څنگه چې مخکې مو وویل، استاد فاضل وايي چې د افغاني په خپل فارسي کتاب کې يې پښتو خپلې فارسي ليکلې چې ښکاري چې د افغاني مورنۍ ژبه پښتو ده، نه فارسي.

۷. د علامه سيد جمال الدين د ايرانيت د دعوی پلويان دا دليل هم يادوي چې د عروه الوثقی په ځينو ليکنو کې ځينې داسې کيسې او مثالونه ياد شوي چې يوازې په ايران او عراق کې استعمالېږي، نو سيد جمال الدين،
ایرانی دی!⁷⁹

دا دليل معقول نه دی، ځکه افغاني په ايران او عراق کې ژوند کړی. افغاني نابغه و او د هر ځای خبرې او کيسې يې زده کړي دي، نو ليکنو کې به يې ليکلې وي. افغاني خو په فرانسې، روسيې او نورو هېوادونو کې هم وخت تېر کړی، که چېرته کومه روسي کيسه وليکي، دا د دې دليل کېدای شي چې افغاني روسی و؟!

بله دا چې د همدغه تور څښتن بل پرگراف کې ليکي چې محمد عبده هم د شيعه علماوو ځينې خبرې ليکلي.. خو دی په دې قانع دی چې محمد عبده ایرانی نه و. دا په خپله د دې دليل دی چې ستر شخصيتونه چې چېرته واوسي د خلکو په عادتونو او رواجونو ژر پوهېږي او ځينې کيسې او مثالونه يې حتمي زده کوي. محمد عبده چې آن ايران ته تللی هم نه و، د ايراني پوهانو له کيسو او اقوالو خبر و، نو څوک دعوه کولای شي چې دی هم ایرانی و؟!

۸. د دوی د دعوی بل دليل ځينې کاغذونه دي چې دوی يې اسناد او وثايق گڼي او افغاني پرې ایرانی بولي. دوی دوه تذکرې خپرې کړي چې د جمال الدين په نامه وتلي. يوه په قاهره کې د ايران له قونسلگرۍ راولتې او به په ويانا ښار کې، نو دوی وايي چې دغه تذکرې دی ايراني

⁷⁹ - تېر مصدر، ۲۱۵ م مخ.

د وینتابه اذان / 90

ثابتوي!⁸⁰

دوکتور محمد عماره دغه دعوه تفصیلي رد کړې. لومړی رد یې دا دی چې د قاهرې له قونسلگرۍ چې کومه تذکره وتلې، د "السید المحترم جمال الدین" په نامه وتلې، جمال الدین نامي خو ډېر دي، څوک ویلای شي چې دا به سید جمال الدین افغاني وي. دویمه خبره دا چې تذکره کې لیکل شوي چې اسلامبول ته روان دی او تاریخ یې ۱۲۸۸ هجري دی. دوکتور عماره وایي چې په دغه تاریخ کې افغاني په مصر کې و، اسلامبول ته نه و تللی، نو یا خو دا تذکره د کوم بل چا ده او یا جعلی ده. د ویانا بنار په تذکره کې د سید جمال الدین نوم "شیخ جمال الدین الحسیني" لیکل شوی. دوکتور محمد عماره وایي چې جمال الدین په خپل نامه کې سید لیکه او شیخ یې نه دی لیکلی.⁸¹

د همدغې تذکرې په باب محمد عماره په "جمال الدین الافغاني المفتري عليه" کې یو بل ډېر جالب ټکي ته هم اشاره کوي. دوکتور عماره وایي چې ایرانیان او هغه څوک چې سید ایرانی بولي، وایي چې ده خپل ایرانیت پټاوه، نو پوښتنه دا دی چې سید جمال الدین د سني اسلام ستر مرکز استامبول ته روان و او خپله تذکره یې له ایرانه اخیسته او ځان یې ایرانی باله، په داسې حال کې چې د سید او د سني اسلام مرکز تر منځ شديده جگړه هم وه!⁸² دا ډېره معقوله خبره ده او د سید د ایرانیت د مدعیانو یو بل تناقض ښکاره کوي.

پورتني دلایل د سید جمال الدین د ایرانیت د مدعیانو اساسي دلایل دي. نور ډېر کمزوري دلایل یې هم وړاندې کړي، چې د استاد محمود ابو ربه

⁸⁰ - جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ۳۱-۳۰م مخونه.

⁸¹ - تېر مصدر، ۳۳-۳۱م مخونه.

⁸² - جمال الدین الافغاني المفتري عليه، ۱۳۸م مخ.

علامه (افغان) / 91

خبره آن په دې نه ارزي چې د قلم رنگ پرې مصرف شي او که د ټولو دلايل ځوابوو، کېدای شي د دغې ليکنې د بې ځايه اوږدوالي سبب شي.

افغاني او ماسونېزم⁸³

سيد جمال الدين افغاني ماسونيت ته ننوتلی و او آن تر رياسته په کې رسېدلی و، چې د ده د شخصيت دغه برخه يې دښمنانو ته د تورنولو او بدنامولو بڼه موقع په لاس ورکړې. د سيد جمال الدين دښمنان چې موخه يې حق ته رسېدل نه، بلکې د ده د شخصيت متضرر کول او تور ښودل دي، د ماسونيت په موضوع کې هم، پرته له څېړنې او حقيقت، دی بدناموي. که چېرته په ماسونيت کې د ده ننوتلو ته له يوه بل اړخه وگورو، د افغاني د دښمنانو او د ايرانيانو د ايرانيت او شيعيت دعوا په کې په خپله حل کېږي. دوی وايي چې افغاني خپل اصلي او حقيقي شخصيت پټاوه، دلته سوال دا دی چې که چېرته افغاني خپل اصلي حقيقت پټاوه، نو ماسونيت ته يې دننه کېدل ولې نه دي پټ کړي، بلکې ټولو ته معلوم دي او آن شاگردانو يې پرې اعتراف کړی؟!

د افغاني دښمنان په دغسې ډېرو تناقضاتو او تضادونو کې گير دي، چې ځوابولای يې نه شي، خو زموږ د بحث موضوع دا ده چې افغاني ولې ماسونيت ته دننه شوی و؟

د دې پوښتنې له ځوابه مخکې بايد ووايو چې د افغاني تقريبا ټول شاگردان په دې اعتراف کوي چې افغاني ماسونيت ته دننه شوی و. محمد عبده، رشيد رضا [۱۹۳۵-۱۸۶۵م]، اديب اسحاق او نورو يې ماسونيت منلی. محمد باشا مخزومي يې په اړه تفصيلي ليکل کړي.

⁸³ - ماسونېزم مخفي تروريستي يهودي حرکت دی، خلک الحاد او فساد ته بلې او پر نړۍ د يهودو واکمني يې موخه ده، چې خپل پټ اهداف يې د آزادۍ، ورورگلوۍ، مساوات، انسانيت په ښکلی شعار کې پټ کړي. (الموسوعه الميسره في الاديان والمذاهب والاحزاب المعاصره)

باشا مخزومي ليکي چې افغاني فطرتا سياست ته ميلان لاره او د سياست په باريکيو پوه و.. دغه وخت کې استعمارگرو لاسوهنې په ډېرېدو وې، نو د مصر حالت ته د تغيير په موخه ماسونېزم ته ورغی.. د افغاني لومړۍ نيوکه پر هغه چا وه چې ويل يې چې ماسونېزم له سياست سره کار نه لري.. دغه ډول خبرو افغاني غوسه کړ او ماسونيانو ته يې ډېرې توندې خبرې وکړې. افغاني وويل چې ما گومان کاوه چې دغه ډله د آزادۍ، ورورلۍ، مساوات د رامنځ ته کولو او د ظلم د له منځه وړلو له پاره جوړه شوې⁸⁴ خو که له دوی سره دا ويره وي چې حکومت د دوی په مقابل کې راپورته نه شي او ويې نه نيسي، نو بيا دا ډله هېڅ کار نه شي کولای.⁸⁵

سيد جمال الدين په دغه غونډه کې د ده او د ماسونيت په اړه سپيناوی کړی. هغه دا پوښتنه ځواب کړې چې ولې ماسونيت ته تللی و او ماسونيت يې څومره پېژانده. افغاني وويل:

"ما دا خبره دردوي چې زه په دې صفت چې د ماسونيانو د ډلې يو غړی يم د ماسونيت تعريف نه پېژنم او نه پوهېږم چې دا څه شی دی؟ او نه د هغه صورت زما په ذهن کې شته او نه يې يو صفت راته معلوم دی چې د هغه په وسيله سپری د دغې ډلې غړی کېدای او په کې داخلېدای شي.

لومړنی څيز چې زه يې واداره کړلم چې د احرار [ماسونېزم] و په ډله کې داخل شم، هغه دغه خطير عنوان و، چې په غټو تورو ليکل شوي و (حریت، مساوات، ورورگلوې) غرض يې: (د انساني گټو تامين، د ظلم د مانيو ړنگول، او د مطلق عدل د مباديو ټينگول دي) او له دغو عباراتو څخه

⁸⁴ - له دې جملې ښکاري چې علامه افغاني ماسونېزم ته د دې له پاره ننوتلی و چې آزادي راوړي او د ظلم مخه ونيسي، خو چې کله يې وليدل چې دا هسې شعارونه دي او حقيقت بل څه دی، نو ماسونېزم يې پرېښود.

⁸⁵ - د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ۵۱-۵۰م مخونه.

علامه (افغان) / 93

ما ته د ماسونیت تعریف او معنا څرگنده شوه او پوه شوم چې دا مبادي د کار همت، د نفس لوړتیا غواړي او دا ایجابوي چې له ظلم سره د مقاومت په لار کې د مرگ او بند پروا ونه کړي او هر څه آسانه وبولي".⁸²

افغاني په دغه وینا کې برسېره کوي چې کله چې ماسونېزم ته ننوته، د ماسونېزم په تعریف هم نه و پوه او نه پوهېده چې څوک یې پر مخ بیایي او څه کوي. یوازینی شعار چې افغاني یې جلب کړی او ماسونېزم ته د ننوتلو لامل یې گرځېدلی، هغه د آزادۍ، ورورولۍ او مساوات شعار و چې افغاني د دغسې غورځنگ تېری و. افغاني غوښتل چې د ظلم و استعمار مخه ونیسي، خلک آزاد کړي او عدالت رامنځ ته کړي، خو چې ماسونیت کې یې ډار ولید او پوه شو چې دوی د دغو سترو اهدافو له پاره کار نه کوي، ماسونېزم یې پرېښود او ملي غورځنگ کې گډ شو.

استاد انور جندي [۲۰۰۲-۱۹۱۷م] وایي چې افغاني ځکه ماسونیت ته ننوتلی و چې د خپل دعوت ملگري په دغه حرکت کې سره راټول کړي، خو کله چې یې ولیدل چې هدف یې په کې نه تر سره کېږي، ماسونیت یې پرېښود او شرقي ملي غورځنگ یې پیل کړ.⁸³

دوکتور محمد عماره وایي چې هغه مهال ماسونېزم ښه نوم درلود او د فرانسوي انقلاب شعارونه چې (آزادي، ورورگلوې او مساوات) وو، پورته کول او د اصلاح او بدلون په نامه پېژندل شوی و، دغه وخت کې د ماسونېزم خطر نه و درک شوی، کېدای شي همدا دلیل وي چې افغاني د خپلو اهدافو د تر لاسه کولو په موخه ورغی، خو کله چې یې له استعمار او مستبد حاکم نظام سره اړیکې ولیدې، دوی یې د خپل شعار پلي کولو ته وبلل، خو دوی ویل چې مور په سیاست کې کار نه لرو، افغاني غوسه شو

⁸² - تېر مصدر، ۵۱م مخ.

⁸³ - دعوه جمال الدین الافغاني، ۱۶۳م مخ.

او ډېرې ترخې خبرې یې ورته وکړې. له دې وروسته افغاني له ماسونیته واوت او شرقي ملي غورځنگ یې پیل کړ، چې په نتیجه کې یې عربي انقلاب⁸⁴ رامنځ ته کړ.⁸⁵

نو د مفکرینو او محققینو نظر دا دی چې علامه سید جمال الدین ماسونېزم ته د دې له پاره ننوتلی و چې خپل ستر هدف ته کار وکړي او دغه وسیله چې شعارونه یې د افغاني له داعیې سره تر ډېره موافق وو، افغاني یې جلب کړ، د خپل فکر د رشد او د خپلو همفکرانو د راغونډولو له پاره یې د استفادې بڼه لار وبلله، خو چې ویې لیدل چې ماسونېزم له دغو اهدافو سره هېڅ کار نه لري، بلکې دغه شعارونه د خلکو د غولولو له پاره کاروي، ماسونېزم یې پرېښود.

د الحاد تور

د څېړنې پر مهال مې د "دعوه جمال الدین الافغاني" په نامه کتاب، چې په وهابي حاکمه ټولنه کې یې لوستلو ته یې ډېر خلک هڅول، هم وموند. دا کتاب په دې ډېر جالب دی چې لیکوال یې علامه افغاني نه خوښوي او غواړي بد یې معرفي کړي، په دغه هڅه کې په ځینو سختو تناقضاتو کې ننوځي. تناقضات یې زښت ډېر دي، خو د الحاد له موضوع سره چې ربط لري، هغه دا دی چې لیکوال لومړی هڅه کوي چې افغاني ایرانی شیعیه معرفي کړي. د دې له پاره چې افغاني خلکو ته شیعیه ثابت کړي، زښت ډېر داسې دلایل هم وایي چې د توجه وړ هم نه دي. وروسته هڅه کوي چې ماسوني یې معرفي او بیا آن د افغاني د الحاد دلایل هم وړاندې کوي، چې دا اصلا یو ستر تناقض دی.

⁸⁴- عربي انقلاب د احمد عربي له خوا د ۱۸۸۲-۱۸۷۹م کالو کې د خدیو توفیق او استعمار پر ضد رامنځ ته شو.

⁸⁵- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، 58-59م مخونه.

علامه (افغان) / 95

په دې هر څوک پوهېږي چې تشييع اسلامي مذهب دی، شيعه گان خدای مني، د رسول الله رسالت مني او د اسلام په سترو عقايدو باور لري، کله چې يو څوک شيعه وي، هغه په همدې وخت کې څنگه ملحد کېدای شي؟! دلته يو ستر تناقض دی، ځکه شيعه خدای مني او ملحد نه خدای او نه دين! يو څوک يا بايد شيعه وي يا ملحد!

خو په دې هر معقول انسان پوهېږي چې دوی افغاني نه خوښوي، نو هر تور چې هر څوک يې پرې متهم کړي، دوی يې له تدقيقه پرته ترويجوي او غواړي خلکو ته يې د حقيقت په نامه وپېژني.

د ياد کتاب ليکوال خان حقيال راپېژني او د علمي منهج ادعا هم لري. خو متاسفانه چې علمي منهج يې هېڅ نه دی مراعات کړی. يوه ښه بېلگه همدا د الحاد تور دی چې افغاني يې پرې متهم کړی. د ليکوال ستر دليل د حسن افندي تهمت دی!

د دې له پاره چې د دغه تور په حقيقت پوه شو، د حسن افندي او د افغاني د اختلاف کيسې ته سر ورنسکاره کوو:

په ۱۸۷۱م کال کې، کله چې سيد جمال الدين په آستانه کې و، د ده پوهې او نبوغ ډېر خلک متاثر کړل، آن د سترو حکومتي کسانو په زړه کې يې ځای وموند. د هغه وخت شيخ الاسلام حسن افندي له افغاني سره سخته کينه په زړه کې رامنځ ته شوه، ځکه هغه وېرېده، چې سبا د ده ځای ونه نيسي، نو د افغاني د بدنامولو له پاره يې پلمه لټوله.

په همدغه وخت کې د "دار الفنون" مدير "تحسين افندي" له علامه افغاني وغوښتل چې صنعت ته د هڅونې په باب يو لکچر ورکړي. سيد معذرت وغوښت، ځکه چې پر ترکي ژبه يې پوره تسلط نه لاره، خو دا چې افندي شله شو، افغاني ومنله. کنفرانس ته ډېر ستر کسان رابلل شوي وو. د افغاني وينا د ټولو اوريدونکو په زړونو چنگ ولگاوه.

شیخ الاسلام حسن فهمي افندي د افغاني له پوهې وېرېده، هغه په دې ډار کې و چې ستره دنده یې افغاني اشغال نه کړي، نو غوښتل یې له افغاني سره د خلکو مینه کمه کړي، په دغه غونډه کې یې پر افغاني داسې نیوکې وکړې چې اصلاً له یوه عالم سره نه ښایي او د کینې او غچ آثار په کې لیدل کېږي. افغاني غوښتل قضیه محکمې ته لاړه شي او دواړه خواوې خپل دلایل ووايي، خو داسې ونه شوه او کومه لاندې چې رامنځ ته شوې وه، حاکم غوښتل چې له منځه یې یوسي، نو له افغاني یې وغوښتل چې آستانه پرېږدي.⁸⁶

د حسن افندي دغه تور او انتقام چې د خپلې څوکۍ د ساتلو له پاره یې پر افغاني لگولی و او هېڅ علمي اساس نه لري، د یاد کتاب ښاغلي لیکوال راخیستې او غواړي د افندي د تور په اساس افغاني ملحد ښکاره کړي! خو پر دې خبره هر عاقل پوهېږي چې افندي ولې دا کار وکړ او لیکوال یې ولې نقلوي او د دلیل په صفت یې کاروي!

څومره په زړه پورې تور! او څه عجیبه الحاد! همدغه افغاني چې دوی یې ملحد بولي، د اسلامي عقیدې په هکله علمي کتابونه لیکلي! د دوکتور عماره خبره، چې دغه خلک له دغو کتابونو خبر هم دي او که نه، د افغاني له لوستلو مخکې د دغه ستر شخصیت "متخصصین" شوي!

داسې کسان هم شته چې پوهېږي چې افغاني موحد و او د اسلام سرلوړي یې هیله وه، خو د خپل مصلحت له پاره د هغه د فکر مخه نیسي او په هر تور یې متهموي، دوی ته یې په الحاد متهمول هم کومه غټه خبره او ایماني مشکل نه جوړوي! ښه بېلگه یې مستبد حاکمان دي چې د افغاني د فکر له عامېدو په وېره کې دي، ځکه چې افغاني د ولسواکۍ ستر مدافع دی. د همدغو مستبدینو درباریان پرته حقپالنې او دقته، غواړي پر

⁸⁶ د افغاني سید جمال الدین خاطرات، له ۴۵-۴۲م مخونه.

افغاني هر لگېدلي تور ته د صحت جامه ورواغوندي!
د دغه تور په ځواب کې غواړم د افغاني په اړه د مسيحي ليکوال جرجي زیدان نظر راواخلم چې د افغاني اسلامیت او الحاد ورته هېڅ ارزښت نه لري. جرجي زیدان وايي:

"هر څوک چې د هغه د ژوند د کارنامو په اړه لږه مطالعه هم وکړي، پوهېږي چې هدف یې، د یوه خلیفه تر مشرۍ لاندې د اسلامي نړۍ یو کول وو او په خپله دغه هڅه کې یې هېڅ دنیايي تمه نه لرله."⁸⁷

پای

له پورتنۍ څېړنې دا پایله اخلو چې افغاني د استعمار خطر درک کړی و، همدا وه چې په مقابل کې یې کلک ولاړ و، پر ځان یې هر ډول مشکل تحمل کړ، خو د امت له پاره له هېڅ اصله تېر نه شو. د اسلامي امت یووالی او د سیاسي اسلام خپرول او ورسره د امت اصلاح د افغاني ستره هیله وه، چې آن خپل ژوند یې په همدې لار کې ځار کړ او د جرجي زیدان خبره د همدغې هیلې له پاره یې آن واده هم ونه کړ او ساده ژوند ته یې ترجیح ورکړ! افغاني د امت په ستونزو پوه و او په خپل معقول نظر یې امت د ژغورنې ساحل ته رساوه، ځکه خو یې د سیاسي اسلام د بنسټمان بد ویني او هغه څوک چې په تنگو اختلافاتو کې گیر دي، هغوی هم د افغاني افکار نه شي تحمل کولای، ځکه یې په ظالمانه توروونو متهموي. د مغرضینو توروونه مو هم وڅېړل او ومولیدل چې بې اساسه او د مرض و غرض په نتیجه کې رامنځ ته شوي، چې نه علماً او نه عقلاً د منلو وړ دي.

⁸⁷- سید جمال الدین افغاني و افغانستان، ۹م مخ.

مراجع

- اشهبایي، ضمير بن ادهم. *الكلام عن اصل السيد جمال الدين الافغاني في بعض المراجع الروسيه*.

http://www.iranoworld.ir/alaafghani/texts/SJ_1_5_Shahabi.pdf

- افغاني، سعيد. *د شرق نابغه*. کابل، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۵۵ ش.

- جهمي، مانع بن حماد. *الموسوعه الميسره في الاديان والمذاهب والاحزاب المعاصره*. صيد الفوائد. ۱۷، می، ۲۰۱۴ (د استفادي نېټه).

<http://www.saaaid.net/feraq/mthahb>

- حبيبي، عبد الحی. *نسب و زادگاه سيد جمال الدين افغاني*. کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۵۵ ش.

- خوگياڼی، محمد امين. *حيات سيد جمال الدين افغاني*. کابل، مطبعه عمومي کابل، ۱۳۳۸ هجري.

- رزاقی، شاهد حسين. *سيد جمال الدين افغاني*. کابل، مستقل خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۸ لمريز، ژباړن، عبد المالك همت.

- رشتيا، سيد قاسم. *سيد جمال الدين افغاني و افغانستان*. کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۶۶ ش.

- رافعي، عبد الرحمن. *افغان سيد جمال الدين*. پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۲۰۰۷م، ژباړن: عبد المحمد مموزی.

- زيدان، جرجي. *مشاهير الشرق*. مصر، ۱۹۲۲، درېيم چاپ، دويم جلد.

- عماره، الدكتور محمد. *جمال الدين الافغاني المفترى عليه*. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۴م.

- عماره، الدكتور محمد. *جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام*، قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۸م، درېيم چاپ.

- عماره، الدكتور محمد. *شخصيات لها تاريخ*، قاهره، دار السلام،

علامه (افغان) / 99

- ۲۰۰۸م. فضل، فضل الرحمن. *بیدارگر عصر*. کابل، وزارت اطلاعات و فرهنگ، ۲۰۰۸م.
- فوزي، مصطفى. *دعوة جمال الدين الأفغاني*، رياض، دار الطيبه، ۱۹۸۳م.
- كمشك، محمد جلال. *ودخلت الخيل الازهر*، قاهره، الزهراء للاعلام العربي، ۱۹۹۰، درېيم چاپ.
- مخزومي، محمد باشا. *د افغاني سيد جمال الدين خاطرات*، كوته، صديقي خپرنديويه ټولنه، ۲۰۱۳م، دويم چاپ. ژباړه: محمدشاه ارشاد، د م- احساس زمند په زيار.
- نړيوال، رزاقي. *علامه سيد جمال الدين افغان د پوهې او آزادۍ علمبردار*. كابل، بيهقي كتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۸۵ش.
- هيرانو، جيونيتشي. *تجديد الفكر الاسلامي في العالم الاسلامي الحديث*، مجله الدراسات العالم الاسلامي، ۲۰۱۱ مارچ.

((نيچريه))

نخستين رساله چاپ شده سيد جمال الدين افغانی

د وینتابه اذان | 100

نگارش: فضل الرحمن فاضل

علامه (افغان) (ص) / 101

«نیچریه» از مشهورترین آثار باقی مانده از سید جمال الدین افغانی به شمار می رود که بعد از نگارش به زودی اقبال چاپ یافت و نسبت به همه آثار سید از شهرت ویژه ای برخوردار گردید و مورد توجه خاص پژوهشگران قرار گرفت .

این رساله که عنوان اصلی آن « حقیقت مذهب نیچری و بیان حال نیچریان» می باشد، سید آن را در پاسخ نامهء مولانا محمد واصل مدرس ریاضی مدرسهء اعزه حیدر آباد دکن (هندوستان) نگاشته است.

مولانا محمد واصل طی نامهء مورخ 19 محرم الحرام سال 1298 هجری قمری یعنی 138 سال قبل از امروز از سید می پرسد: « در این روز ها از تمامی هندوستان... صدای نیچر نیچر به گوش می رسد، در هر بلده و قصبه ، معدودی چند ملقب به نیچری یافت می شوند... از اکثری از این گروه پرسیدم که حقیقت نیچر چیست؟... آیا این طریقه منافی دین است یا آنکه به هیچوجه مخالفتی با دین ندارد... لکن هیچ یک از ایشان جواب شافی و کافی از این سوالات من ندادند و لهذا ملتسمم که آن جناب حقیقت نیچر و نیچری را مفصلا از برای بنده بیان فرمایند.» ص

11

سید جمال الدین افغانی در پاسخ نامهء آقای محمد واصل رساله ای می نگارد و آن را چنین آغاز می کند:

« نیچر عبارت است از طبیعت و طریقه نیچریه، همان طریقه دهریه است که در قرن رابع و ثالث قبل از میلاد مسیح در یونانستان ظهور نموده بودند و مقصود اصلی این طایفه نیچریه، رفع ادیان و تاسیس

إباحث و اشتراک است در میانهء همه مردم.» ص 12

سید می افزاید:

«بلاریب که دین مطلقا سلسله انتظام هیأت اجتماعی است و بدون دین

هرگز اساس مدنیت محکم نخواهد شد و اولین تعلیم این طایفه ،
برانداختن ادیان است.» ص 12

سید جمال الدین افغانی خلاصه هدفش را که همانا خلاصه رسالهء
نیچریه نیز است؛ در چند جمله عربی چنین بیان می دارد:
« الدین قوام الأمم و به فلاحها و فیه سعادتها و علیه ندارتها و النیشریة
جرثومة الفساد و ارومة الأداد و منها خراب البلاد و بها هلاک
العباد.» ص 13

دین مایهء استواری امت ها است و وسیله ایست برای خوشبختی ایشان
و بر آن است بزرگی و بی همتایی ملت ها و نیچریه مکروب فساد است و
ریشه اختلافات و ویرانی شهر ها و سبب مرگ بندگان.

سید جمال الدین از جملهء نیچریان هندی کسی را نام نمی برد، اگرچه
گفته میشود که سید این کتاب را در برابر اندیشه های سید احمد خان
موسس کالج اسلامی علیگر (علی گڑھ) نوشته است. اما در سراسر
رساله نامی از او برده نشده است؛ ولی در جایی از آن رساله ، با استفاده
از ترکیب « مذهب الاخلاق» چنین اشارت شده است :

« و ممکن نیست شخصی نیچری بوده باشد با وجود این مذهب الاخلاق
و صاحب امانت و صداقت و مروت و جوان مردی باشد!» ص 50

به گمان من - الله أعلم - سید به نحوی بر سید احمد خان می تازد، زیرا
ارگان نشراتی یا لسان حال کالج اسلامی علیگر « تهذیب الاخلاق » نام
دارد و سر سید احمد خان (1817-1898م) آن را در سال 1870 م تاسیس
کرده است و در شش سال نخست نشراتی اش در آن بیش از دو صد
مقاله نگاشته است. در همینجا بایست یادآور شوم که شاید میان سید
جمال الدین و سر سید احمد خان که از سید 21 سال بزرگتر بود ، بحث و
ملاقات صورت نگرفته باشد و سید از اهداف اساسی سید احمد خان که

علامه (افغان) / 103

می خواست مسلمانان علوم جدید را بیاموزند ، از تمدن غرب آگاهی یابند با سلاح دانش بر ضد دشمن ، به مبارزه برخیزند ، آگاهی کامل نداشته است و دلیل دیگر می تواند این باشد که ثمرات آن تلاش های سر سید احمد خان در آن دوران، زیاد محسوس نبوده است . به هر ترتیب این بحث گسترده است و نباید حب سید جمال الدین افغانی ما را بر آن دارد که ابتکار ، فعالیت ها ، آثار به جامانده از سر سید احمد خان را دست کم گیریم . برای سر سید احمد همین کفایت می کند که پوهنتون اسلامی علی گڑھ ، تاسیس شده به وسیله او بیش از یک قرن در خدمت بشریت به ویژه مسلمانان شبه قارهء هند قرار دارد و صد ها هزار تن از ازبرکت آن دانش اندوخته اند.

افغانستان هم باید قدر سر سید احمد خان را داشته باشد با وجودی که شماری از هم میهنان ما در پوهنتون اسلامی علی گڑھ ، دانش اندوخته اند ، نوهء او سر راس مسعود همراه با علامه اقبال لاهوری و مولانا سید سلیمان ندوی در سال 1312 هجری شمسی به دعوت محمد نادر شاه به کابل سفر کردند تا نصاب تعلیمی نهاد های آموزشی افغانستان را تهیه دارند.

مطالعه رسالهء نیچریه به ما می رساند که سید از مکتب های فکری عصر خویش و تئوری های مکتب های سیاسی آن زمان مطالعه و آگاهی داشته است. در دورانی که سید رساله اش را می نگارد هنوز داروین (1809-1882م) زنده است و تئوری اش مشهور به داروینیزم ؛ مورد توجه دانشمندان آن زمان و از قراین بر می آید که سید کتاب « اصل انواع» داروین را که نخستین بار در سال 1859 از چاپ برآمد و چندین بار تجدید چاپ شد ، مطالعه کرده باشد و یا حد اقل از محتویات آن آگاهی داشته است. از همینرو سید از کتاب داروین و نظریه او چنین یاد می کند:

« و سید این طایفه داروین می باشد و او کتابی تالیف کرده در آن بیان می کند که اصل انسان میمون بود.» ص 17

سید در رد تئوری او با استهزاء می نگارد: « و بر حسب زعم این شخص ممکن است که بعد از مرور قرون و کرور دهور، پشه فیل گردد و فیل ها تدریجا پشه شود.» ص 18

سید در این رساله اش از کمونیزم ، سوسیالیزم و نیهلیم یادآوری می کند ؛ اما یادی از مارکس (1818-1883م) که هنوز زنده است و از آثار و کتاب های باقی مانده از وی نمی کند.

سید جمال الدین علاوه بر اینکه بر مکتب های فکری اروپایی می تازد، باطنیان، اسماعلیان و بابی ها را گمراه شمرده ، اشتباهات شان را بیان می دارد و در آخر رساله اش نتیجه می گیرد که : « برخورد واجب دانستم که رساله ای به انفرادها در این امر وضع کنم و در آن بیان کنم که آن مدینه فاضله که حکما به آرزوی آن جان سپردند، هرگز انسان را دستیاب نخواهد شد، مگر به دیانت اسلامی » ص 63

زبان نیچریه:

اینجانب چند سال قبل که در مورد آثار سید و گوشه هایی از اندیشه های او کتابی به نام «بیدارگر عصر» تالیف کرده بودم، در آن یادآور شده بودم که نوشته های سید متأثر از زبان مادری اش پشتو و زبان درسی اش عربی است که آن را پشتو خُپلی و عربی خُپلی خوانده بودم که با مطالعه نیچریه، به آن به خوبی پی می بریم که فارسی موصوف هم متأثر از فارسی کابل است که بعد از تبعید از کنر ؛ در کابل اقامت گزیده و فارسی را در آن فراگرفته است البته با تاثیر زبان پشتو در آن .

در « بیدارگر عصر » ضمن مقایسه میان یک نوشته منسوب به سید جمال

الدین و متن نیچریه چنین نوشته بودم :

به خاطر مقایسه میان سبک نبشته منسوب به سید (نامه به مراغه ای) و آنچه سید خود نگاشته است و در انتساب آن به سید جمال الدین شکی نیست ، رساله «نیچریه» را ورق می زنیم . همان رساله ای که در آن واژه های عربی به کثرت استعمال شده و سبک خاص سید را که زبان اصلی اش فارسی نیست بلکه زبان مادری اش پشتو یکی دیگر از زبان های رسمی افغانستان است ، آشکار می سازد و با بهره گیری از اصطلاح وضع شده توسط پوهاند مجاور احمد زیار ، می توان گفت که فارسی وی «پشتو خُپلی (زپلی) و عربی خُپلی (زپلی)» است یعنی فارسی ای که از پشتو و یا عربی ، متاثر است .

به رساله نیچریه اثر سید رو می آوریم و با هم می خوانیم :

«... از این است که ارباب تاریخ ابتدا انحطاط سلطه مسلمانان را محاربه صلیب میگیرند و چنان لایق بود که آغاز ضعف مسلمانان و تفرق کلمه آنها را از شروع آن تعلیمات فاسده و آراء باطله بگیرند . مخفی نماند بایبیهایی که در این زمان اخیر در ایران یافت شدند و هزار ها خون عبادالله را بنا حق ریختند کوچک ابدال های همان نیچریه های الموت و چيله ها یعنی کچکول بردار های همان طبعیین گرد کوه میباشند و تعلیمات آنها نمونه تعلیمات باطنیه است پس باید منتظر شد که فی ما بعد چه تاثیر های دیگر از اقوال آنها در امت ایرانیه یافت خواهد شد .»¹

در کتاب گرد آوری شده توسط استاد خسرو شاهی در پاورقی در شرح «چيله ها یعنی کچکول بردارها» چنین آمده است :

« چيله ها یعنی کچکول بردارها : کچکول بردارها شاید همان کشکول بردارها باشند ، و مراد سید ، احتمالاً بقیه السیف یا بازماندگان باطنیان

¹ - رساله نیچریه ، اثر سید جمال الدین افغانی ، صفحه 45

باشند. « پاورقی صفحه 45 رساله نیچریه .

مطلب بالا را من به دو دلیل آوردم یکی بر سبیل تصادف از میان رساله نیچریه که در نگارش آن به قلم سید، جای شکی وجود ندارد ، انتخاب نمودم تا خواننده گان میان دو نبشته سید ، یکی نامه به حاج مستان مراغه ای و دیگر نبشته سید، در پاسخ مولوی محمد واصل هندوستانی، مقایسه نمایند تا ببینند که این دو نبشته از نگاه سبک با هم چقدر تفاوت دارد ! و دلیل انتخاب دیگر از متن نیچریه برای من این بود که سید ، نیچریه را در پاسخ نامه ای نگاشته است که آن بنده خدا، پرسش خود را در 22 دسمبر سال 1880 میلادی مطرح کرده است و پاسخ سید هم بایست در همان روزهای نزدیک باشد و نامه به سید مستان مراغه ای هم طوری که از تاریخ درج شده در پایان آن پیدا است 25 دسامبر سال 1881 میلادی می باشد ، بناء فاصله زمانی آن دو ، در حدود یکسال است و هر کسی که با خواندن و نبستن سر و کار داشته باشد ، یقینا درک می کند که در اسلوب نگارش یک شخص، در مدت یکسال اینقدر تحول رونما نمی گردد و اینقدر تفاوت مشاهده نمی شود . زیرا نامه به سید مستان مراغه ای به اصطلاح برادران ایرانی، مال اواخر قرن 19 معلوم نمی شود. شاید 60 یا 70 سال قبل نگاشته شده باشد .

در مورد « چيله ها یعنی کچکول بردارها» استاد خسرو شاهی یا کدام برادر ایرانی که پاورقی نگاشته ، شاید از خوشی در جامه نمی گنجیده که مشاهده نموده است ، سید جمال خودش «چيله ها» را با آوردن «کچکول بردارها» توضیح یا شرح داده است بناء نیازی نیست تا آن را بار دیگر شرح دهند، اما دقیق این است که نمی توانند آنرا شرح دهند ، اگر من و یا یک نفر افغان دیگر ، این واژه را شرح ندهد² ، برای بیگانگان شرح آن

² برای اینکه جمله بالا مبالغه آمیز به نظر نیاید، خواننده گان را به مطالعه بحثی تحت عنوان "

علامه (افغان) (ع) | 107

دشوار است ، اما چون کچکول بردارها توسط سید شرح داده شده است ، در شرح آن ، پاورقی نویس ، می نگارد که شاید کشکول باشد . برای هیچ افغان واژه « شاید » در این مساله گنجایش ندارد همانقدر که آنان یقین دارند شیر سپید است به همان اندازه به یقین می دانند که کچکول ، کچکول است و کچکول ملنگ را همه کس دیده و برداشت درستی از آن

پرزویان" که در پایان کتاب " تاریخ و زبان در افغانستان" نوشته استاد نجیب مایل هروی، آمده است دعوت می نمایم، در کتاب یاد شده حدود 20 صفحه ، به شرح این جمله اختصاص یافته است که " مرد پشتو زبانی گفته است که زنی " پارسی وان" دارد" که جمله ای است نهایت واضح و روشن، آن مرد مرد پشتون گفته است که همسرش فارسی زبان است، نه پشتو زبان، دکتور محمود افشار در این ارتباط، نخست گمان برده است " پارسی وان" را ، راوی انگلیسی " پرزیوان" شنیده و شاید معنای " برزیگر" یعنی دهقان باشد و باز احتمال داده است که آن مرد " پارسی دان" گفته باشد (با دال نه واو) آقای اسماعیل نواب صفا، نبشته است " پرزیوان" کسی است که شغل شاغل او کشاورزی و بزرگری است و آقای سید محیط طباطبائی در آغاز گمان برده است که ممکن است " پارسی وان" از دو جزء "پارسا" و " وان" ساخته شده باشد، یعنی زن حافظ عفت، تا اینکه استاد نجیب مایل هروی، به سراغ این بحث رفته و جان گپ و مفهوم اصلی را چنین بیان کرده است که: " پارسی وان" به معنی تاجک است و پارسی زبان نه پارسی دان، زیرا پارسی زبان بودن با پارسی دان بودن فرق دارد و پشتو زبان ها به پشتونی که فارسی میدان " پارسی وان" نمی گویند، آقای حسین داودی در آخرین اجتهاد گفته است : نقاطی که زبان شان فارسی است و دارای دو مذهب شیعه و سنی هستند، اصطلاحاً به مردم شیعه مذهب " پارسی وان" می گویند.

آقای احمد اقتدار هم در این بحث شامل شده و داستان سفرش را شرح داده است که در راه سفر از جوانی پرسید است که : " سرخسی هستی" او گفته است : " مو پرزیوانم" چوپان های دیگر گفتند : " اوغون" است یعنی افغانی است، اما خود او باز لب به سخن کشود و با پرخاشی آرام گفت : " پرزیوانم، عمری نه ام" و با ذکر این داستان به این نتیجه می رسد که " پرزیوان" یعنی شیعه مذهب، آرای وارد شده در این پینوشت ، به استثنای نظر دقیق و منطقی استاد نجیب مایل هروی که از افغانستان است، آرای دیگر مربوط به همزبانان ایرانی ما است، که عدم آگاهی شان را با وجود اهل تحقیق بودن در اصطلاحات فارسی میهن ما، آفتابی میکند.

آنچه در بالا درج گردید، فشرده نظریاتی است پیرامون توضیح واژه " پارسیوان" در کتاب " تاریخ و زبان در افغانستان" ، صفحات 167-189

دارد ...

شرح دیگری که استاد خسرو شاهی یا برادر ایرانی دیگری نگاشته این است «مراد سید احتمالا بقیه السیف یا بازمنده گان باطنیان باشد» به این معنی که چپله ها یا کچکول بردارها ، بقیه السیف باطنیان اند . آنرا هم با واژه «احتمالا» بیان می دارند ، اما من میگویم که واژه «احتمال» هم در اینجا بی مورد است . مفهوم آنرا هر افغان مثل سید جمال الدین افغانی می داند، صد در صد، مثلی که سید جمال الدین از آن اراده کرده است . برای نزدیک ساختن این مفهوم برای برادران ایرانی ، عرض می دارم که در افغانستان یکی ملا است و دیگر چلی که دستیار ملا است و در خدمت ملا و نزد ملا هم درس می خواند ، بناء حرف سید به این معنی است که هر گاه ما اسماعیلیان یا باطنیان دژ « الموت» را ملا فرض کنیم یا ملنگ ،بابی های موجود در ایران مثل چلی های ایشان و یا کچکول برداران ایشان ، به حساب می رود ، در فهم و دانش ، در رتبه و حتی موقف اجتماعی و عمر .⁸⁸

طوری که همزمانی قرن ها میان افغانستان و ایران باعث نشده است که واژه های مستعمل در افغانستان را پژوهشگران آثار سید ، حتی آنانی که

⁸⁸ - واژه چپله که اصل هندی دارد تا کنون هم در میان پشتون ها، به ویژه در آن سوی خط دیورند، کار برد فراوان دارد. به مثل های زیر توجه فرمایید:

ملا هم ناست و او چپله گان یی هم ، (ملاهم نشسته بود و چلی هایش نیز)
خپله هم راغلی و ، او خپل چپله گان هم راوستلی و (خودش هم آمده بود و چلی هیاش را هم آورده بود)

واژه چپله ، مرادف واژه " چمچه" هم کار برد دارد. مثل:

" ته د ده دوره چپله کیژه مه " یا " ته د ده دو مره چمچه کیژه مه" (تو اینقدر فرمانبردار و قاش او مشو!)

در زبان اردو هم میگویند که:

" جیسی چپله ، ویسی گرو" یعنی این شاگرد و همان استاد.

علامه (افغان) / 109

هم نیم قرن در زمینه پژوهش کرده اند، سال ها بعد، مفاهیم آن را بدانند و در تفسیر آن از واژه های «شاید» و «احتمالا» کار می گیرند، چگونه سید که چند سال را به ادعای آن ها، در افغانستان سپری کرده است، آن واژه ها را به صورت درست و دقیق آن، به کار می برد، اگر ایرانی می بود حتما کاشکول مشهور را به کار می برد و عوض چلی، طلبه. و طالبچه را.

(برای مطالعه ادامه این بحث به مقاله اینجانب { «ایرانی» نبودن سید جمال الدین در آیین نامه ها و آثار خودش }، که در سایت های اینترنتی و کتاب بیدارگر عصر آمده است، مراجعه شود.)

کلمات و واژه های دیگری هم وجود دارد که سید در آثار خویش به کار برده است؛ اما همزمان ایرانی ما، متاسفانه آن را نفهمیده اند و مجبور شده اند که آن را مثل «چپله» شرح دهند و به اصطلاح اجتهاد کنند و باور داشته باشند که اگر درست بود دو اجر و اگر اشتباه کردند یک اجر! سید می نویسد: «اکهوریان بعد از تعلیم و تعلم اگر یکی از اهل ملت خود را ببینند فی الحال باد قولنج کبریاء ایشان را چنان می گیرد که جمیع اعضا و جوارح حتی جفون هم از حرکت باز می ایستند.» همزمان ایرانی ما در شرح قولنج می نویسد: مرضی است معدی که بسیار دردناک می باشد.

شکی نیست که همه بیماری ها دردناک اند؛ اما قولنج را معدی گفتن به این معنی است که هدف سید را نفهمیده اند. معدی یعنی مسری یا سرایت کننده؛ آیا قولنج از یک شخص به دیگری سرایت می کند؟! و اگر آن را معدی یعنی مربوط به بیماری های معده هم اراده کرده باشند، خطا کرده اند و لاجرم، صرف یک اجر را دریافت داشتند!!

یا اینکه «شکنبه» را در این گفته سید که: «هنوز قدم از شکنبه خود بیرون ننهاده اند» به «قالب» ترجمه کرده اند که دقیق نمی باشد، هر

افغان معنای آنرا آن طوری که سید هم وطن شان اراده کرده است ، می دانند و درک می کنند.

مثال های دیگری هم از این قبیل فراوان است و ثابت می سازد که فارسی سید، فارسی افغانستان است.

یکی از نشانه های دیگر تاثیر زبان پشتو را بر زبان فارسی سید درنوشته هایش ، در ترکیب های عدد و معدود به خوبی می توانیم مشاهده کنیم.

در زبان فارسی و کسی که زبان مادری اش فارسی باشد اگر «عدد» بیش از یک باشد، یعنی جمع باشد، «معدود» را مفرد استعمال می کند، اما در زبان پشتو اگر عدد جمع باشد، معدود را نیز جمع استعمال می کنند و در زبان عربی عدد و معدود ، بحث و قاعده خاص خود را دارد. به این شرح کوتاه : در عددهای های یک و دو مطابقت و در اعداد 3- 10 معدود، مفرد و مجرور می باشد. با درنظرداشت تانیث و تذکیر معدود یعنی اگر معدود مذکر باشد عدد مؤنث می آید و اگر معدود مؤنث بود عدد مذکر می آید مثل اربعة رجال و ست قصص. و از 11- 99، معدود مفرد و منصوب می آید بادرنظر داشت مطابقت وعدم مطابقت جزء اول و جزء دوم ترکیبی از حیث تانیث و تذکیر مثل احد عشر کوكبا. اثنتا عشرة عینا. اربعة عشر کتابا. خمس عشرة کراسه. و در عددهای صد و هزار معدود مفرد و مجرور می باشد. مثل : مائة عام و الف سنة . اما در زبان پشتو مثلا گفته می شود « اوه کتابونه» یعنی هفت کتاب. این تاثیر زبان مادری سید را در نبشتهء او در متن رسالهء «نیچریه» به وضوح مشاهده می کنیم.

مثلا سید می نویسد:

«... خون هزار ها بیگناهان را به دسیسه ها و حيله ريختند.» ص 36
«...وكرسى مجد و شرفش سرنگون گشته و در باديهء وحشت چون ساير حيوانات با هزار آلام و اسقام در غایت خوف و بیم به سر خواهد

برد.»

ویا می گوید:

« .. و همچنین مخفی نباشد که هزارها مصایب و هزارها بلاها و هزارها رزایا و هزارها آفات در هر زاویه ای از زوایای عالم کمین گرفته...» ص 31

در جای دیگری در همین رساله نیچریه می نویسد:

«.. و از آن بود که جماعتی از صعالیک فرنگ در قرن خامس به اراضی شامیه هجوم کرده صدها شهرها و قریه ها را خراب نمودند و خون هزاران را رایگان ریختند و قریب دو صد سال مسلمانان از دفع آن صعالیک عاجز ماندند.»

در اینجا همچنان دیده می شود که سید برخلاف ایرانیان که « دوصد» را « دویست» می نگارند، سید مثل اهالی کابل « دوصد» نبشته می کند.

چاپ نیچریه و ترجمه های آن :

گفتیم نیچریه را سید در پاسخ مولوی واصل در محرم الحرام 1298 هجری قمری برابر با دسمبر 1880 نگاشته است . این کتاب در همان سال 1298 قمری (1881م) البته چند ماه بعد از نگارش در همان حیدر آباد دکن ، زیر نظر شخص سید، نخستین بار در مطبعه سنگی به چاپ رسیده است . و به خاطر اهمیتی که داشته است و یا شهرتی که کسب کرده است باردیگر در همان سال 1881 م یا 1298 ق به همت حاج محمد حسن تاجر کازرونی مجددا در بمبئی ، به چاپ رسیده است.

چاپ سوم آن نیز دو سال بعد ، به همت یک تن ایرانی دیگر به نام فخر الحاج و العمار الشیخ عبد الوهاب شیرازی در رجب المرجب سال 1300 هجری قمری در بمبئی ، در مطبعهء حسینی جدید، به نشر رسیده است.

در آغاز آن به گونهء مقدمه ، آنچه را که مدیر روزنامه فرهنگ چاپ اصفهان در شماره 101 مورخ رجب المرجب سال 1298 ق نشر نموده، درج گردیده است.

مدیر روز نامه فرهنگ که چند ماه بعد از نشر رساله «نیچریه» یک نسخه آن را سید جمال الدین برای موصوف می فرستد ، او در روزنامه خویش می نگارد که قصد داشته است وی کتابی در خصوص تعلیمات باطله و آنچه منافی تمدن و مزیل اخلاق حسنه است ؛ بنگارد ، اما به واسطه گرفتاری ها به این هدف نرسیده است و با دریافت رساله سید در روزنامه خویش می نگارد که : « لیکن امروز هزار گونه سجدهات شکرمی نمایم که در ایام حیات خود به وجود حکیمی دانشمند و سلیم الذوق آگاهی حاصل کردم که بدون کم و زیاد در اقصی بلاد هندوستان تمام عقاید این خاکسار را بیان کرده و به رشته تحریر درآورده است.....عالم تمدن را به وجود این حکیم دانشمند و وحید خردمند تبریک و تهنیت می گویم و بر خود فرض می دارم که این رساله او را باید فی الحقیقه کتاب مقدس شمرده در ذیل فرهنگ متدرجا به طبع رسانم.....مصنف این رساله فخر الحکماء المعاصرین فاضل یگانه و عالم فرزانه جمال الدین الحسینی است این رساله را در ماه محرم هذه السنه به طبع رسانیده با همین پسته اخیر، از حیدر آباد دکن هندوستان برای این بی مقدار به ارمغان فرستاده است.»

اما من تا هنوز نمی دانم که آیا مدیر روزنامه « فرهنگ» به وعده اش وفا کرده و «نیچریه» را به گونه پاورقی در روزنامه اش نشر کرده است و یا خیر؟ این امر به تحقیق بیشتر نیاز دارد.

چاپ چهارم متن فارسی نیچریه از روی چاپ بمبئی در سال 1303 خورشیدی یعنی 90 سال قبل در تهران در چاپخانه شرق به نشر رسیده

علامه (افغان) / 113

است و چاپخانه دین و دانش در تبریز آنرا تحت عنوان نیچریه یا ناتورالیزم در سال 1328 هجری شمسی ، مجدداً به نشر رسانده است و برخی از نویسندگان ایرانی آنرا بار بار با سایر آثار سید در مجموعه هایی به چاپ رسانده اند از جمله آقای مرتضی مدرس چهاردهی که از پیروان اندیشه های سید است کتابی دارد به نام « آراء و معتقدات سید جمال الدین افغانی» که بنگاه نشراتی اقبال آن را در سال 1337 هجری شمسی در تهران به چاپ رسانده است و مدرس چهاردهی رساله نیچریه سید را در آن مجموعه از صفحات 23- 63 جای داده است. همچنان یکی از مخالفان اندیشه های سید که در مورد سید ، نظر نیک ندارد ، به نام علی اصغر حلبی رساله نیچریه را در ضمن کتابش « زندگی و سفرهای سید جمال الدین اسد آبادی» در سال 1356 شمسی به چاپ رسانده است . اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران ، در آن سرزمین ، به ویژه از طرف علمای حوزه های فقهی ، توجه به سید بیشتر شده است و بر « اسد آبادی» بودن وی تبلیغات بیشتر و گسترده ای صورت گرفته است . یکی از کسانی که بیش از نیم قرن به نشر آثار و افکار سید جمال الدین افغانی می پردازد استاد سید هادی خسرو شاهی می باشد که مجموعه آثار سید را در شش مجلد و در بیش از 3000 صفحه، در تهران و قاهره به نشر رسانده است . این مجموعه که به نام « الآثار الکامله» مشهور است حاوی متن فارسی نیچریه و ترجمه عربی آن « الرد علی الدهرین» نیز می باشد.

سوگمندان بایست یاد آور شد که در افغانستان عزیز ما آثار سید کمتر اقبال چاپ یافته و حتی در دوران جهاد هم به آثار او توجه صورت نگرفته است . ترجمه نیچریه به زبان پشتو ، برای نخستین بار توسط آقای میر سعید بریمن صورت گرفت و در سال 1344 هجری شمسی یعنی هشتاد و

چهار سال بعد از چاپ نخست متن فارسی آن در هندوستان، و چهل و یک سال بعد از ایران، در کابل اقبال نشر یافت و در سال 1355 هجری شمسی به مناسبت بزرگداشت از هشتادمین سالگرد وفات سید جمال الدین افغانی، برای نخستین بار متن فارسی نیچریه (97 سال بعد از چاپ هند) در مجموعه ای به نام «گزیده آثار سید جمال الدین افغانی» به اهتمام دکتور سید مخدوم رهین، به نشر رسید. چون نیچریه، به گونه مستقل به چاپ نرسیده بود، کمتر کسی متوجه آن شد و حتی در همین سیمینار بزرگداشت، متن «نیچریه» به زبان پشتو نیز به چاپ نرسید و صرف ترجمه غیر کاملی از «العروة الوثقی» به زبان های پشتو و فارسی نشر شد. شاید سیاست های حاکم آن دوران باعث شده باشد تا کتابی که بر ضد ماتریالزم و مادیگرایی است، به گونه مستقل و قابل دید، نشر نگردد.

اهمیت نیچریه در هندوستان آن زمان از این پدیددار می گردد که مولوی سید عبد الغفار شهباز عظیم آبادی البهاری به زودی کتاب سید را به زبان اردو ترجمه می کند و در سال 1883 م دوسال بعد از نشر آن به زبان فارسی، ترجمه اردوی آن در مطبعه سنگی در شهر کلکته از چاپ می برآید.

قابل یادآوری می داند که این مولانا سید عبد الغفار شهباز عظیم آبادی از جمله پیروان و دوستداران اندیشه سید جمال الدین افغانی است که سید را «حبر فهامه و فیلسوف علامه» می خواند و اندیشه های او را به «ثاقبه» متصف می سازد و مجموعه مقالات فارسی سید را که در نشرات هندوستان آن زمان قبلاً به چاپ رسیده، همه را در یک مجموعه به نام «مقالات جمالیه» در سال 1884 م در کلکته به نشر می رساند. تصادف نیک روزگار همین است که تاریخ نشر مقالات جمالیه 15 اگست سال

علامه (افغان) / 115

1884 م است که بعد ها 63 سال بعد هندوستان در همین 15 اگست ، به نعمت آزادی دست می یابد.

نیچریه را بعد ها در سال 1349 هجری قمری (1309 ش) مولوی عبد الحنان نیز به نام « نیچریت» به زبان اردو ترجمه نموده و از طرف کتابخانه « آصفیه» در لاهور به چاپ رسانده است و مطبعه شعر وادب لاهور هم به نام «رد نیچریت» آن را طبع مجدد نموده و آقای مبارزالدین از دوستداران سید که نبشته های سید جمال الدین را به زبان اردو گرد آوری کرده است ، نیچریه را نیز در کتابش « مقالات جمال الدین افغانی» درج کرده است.

اما به نظر من مهمترین ترجمه رساله نیچریه همانا ترجمه عربی آن رساله توسط شاگرد مصری سید ، شیخ محمد عبده است.

سید بعد از این که رساله نیچریه را در هندوستان به نشر می رساند یک نسخه آن را به شاگردش شیخ محمد عبده که ایام تبعید را در بیروت به سر می برد می فرستد.

در همین دوران عارف ابوتراب خادم سید نیز از جمله تبعید شده گان به بیروت بود . با رسیدن و دریافت رساله نیچریه در بیروت ، شیخ محمد عبده تصمیم می گیرد تا به کمک ابوتراب عارف آنرا از زبان فارسی به زبان عربی ترجمه کند.

نیچریه تحت عنوان «الرد عالی الدهریین» در سال 1303 قمری 1886 م یعنی 11 سال قبل از وفات سید جمال الدین در بیروت با مقدمه مفصل شیخ محمد عبده که حاوی زندگینامه سید جمال الدین افغانی نیز است ، به نشر می رسد و همه کسانی که زندگینامه سید را تحریر کرده اند، از همین مقدمه استفاده کرده اند و این مقدمه مورد پذیرش سید نیز بوده است . شیخ محمد عبده در مقدمه الرد علی الدهریین ، تحت عنوان «

سیره صاحب هذه الرسالة الشيخ جمال الدين الافغانى» سيد را متولد قريه « اسعد آباد» خطه « كتر» مى خواند. مقدمهء شيخ محمد عبده 12 صفحه را با خط ريز و در 280 سطر و در هر سطر حد اوسط 13 كلمه احتوا کرده است.. اين رساله كه به نام « الرد على الدهرين» مشهور گرديده است عنوان اصلى آن طورى كه شيخ محمد عبده آن را به چاپ رسانده چنين است : « رسالة فى إبطال مذهب الدهريين و بيان مفاسدهم و إثبات أن الدين أساس المدنية و الكفر فساد العمران» و در معرفى آن چنين آمده است :

من تأليف حضرة الامام الشهير الأستاذ السيد جمال الدين الحسينى الأفغانى نفع الله بعلمه، نقلها من اللغة الفارسية الى اللغة العربية العلامة الأستاذ الشيخ محمد عبده أفندى المصرى بمساعدة عارف افندى ابى تراب الأفغانى»

سپس محل چاپ و تاريخ آن چنين تسجيل شده است:

طبعت فى بيروت سنة 1303

در اينجا قابل يادآورى مى داند كه رسالهء نيچريه در ايامى به نشر رسيده و به محل تولد و تبار سيد اشارت صورت گرفته است كه او جديداً استانبول را ترك گفته و از طريق بوشهر وارد ايران گرديده بود، يا مهمان ظل السلطان (فرزند ناصر الدين شاه قاجار و يكي از مدعيان سلطنت قاجارى در اصفهان) بود و يا در تهران با ناصر الدين شاه ديدار مى كرد و يا هم در منزل الحاج حسن امين الضرب به سر مى برد و آمادگى سفر مسكو را مى گرفت.

متأسفانه اين مقدمه مهم را كسانى كه بعداً « الرد على الدهريين» را از روى نسخهء شيخ محمد عبده يا چاپ بيروت تجديد چاپ کرده اند ، حذف نموده اند ، حتى در چاپ هاى كه توسط عبد العليم صالح در سال

علامه (افغان) (ص) / 117

1312 ق در زمان حیات سید و بعد ها زیر نظر علامه سلجوقی در سال 1960 م و در سال 2002 م زیر نظر استاد خسرو شاهی در قاهره نشر شده، در هر سه چاپ و شاید چند چاپ دیگر این مقدمه ؛ با وجود اهمیت تاریخی آن و مهمتر از آن ؛ اهمیت و شخصیت نویسنده آن حذف گردیده است . ومن آرزو دارم خداوند برای من توفیق عنایت فرماید تا « الرد علی الدهریین » را به اساس چاپ نخستین یا نسخه شیخ محمد عبده در قاهره ، به چاپ برسانم و اگر ناشری بیابم آن را در بیروت نیز به چاپ خواهیم رساند . إن شاء الله!

«الرد علی الدهریین» طوری که در بالا اشارت شد یک بار دیگر هم در حیات سید جمال الدین در سال 1312 ق یعنی دو سال قبل از وفات سید توسط عبد الحلیم صالح در قاهره به طبع رسیده است . در سال های 1902 ، 1925 ، 1935 و 1955 بارها تجدی چاپ شده است و یکی از چاپ های مشهور آن همان چاپی است که با مقدمه و تلاش علامه صلاح الدین سلجوقی در سال 1960 م و به کوشش دوستدار سید، استاد محمود ابوریه از طرف « دار الکرنگ » اقبال چاپ یافته است .

نیچریه را محمد منیر یعقوب افندی زاده به ترکی ترجمه نموده و اکنون در پوهنتون استانبول در مجموعه « یولدوز » نسخه خطی آن به الفبای عربی یا خط عثمانی موجود است و عزیز آق پنااره تحت عنوان « طبیعتچی لیغی » آنرا به ترکی ترجمه نموده و در سال 1956 م در انقره به الفبای لاتینی ، نشر شده است .

نیچریه به مثابه اثر مهم علامه سید جمال الدین افغانی مورد توجه اروپایی ها هم بوده است گمان می رود که نخستین ترجمه انگلیسی نیچریه از روی متن ترجمه عربی آن صورت گرفته باشد از همینرو به نام Refutation of the materialists مشهور شده است ؛ اما ترجمه دقیق آن

از روی متن فارسی نیچریه ، توسط سید جمال الدین شناس مشهور امریکایی بانو نکى کدى *Nikki R. Keddie* تحت عنوان دقیق و اصلی آن یعنی *the truth about neicheri sect and an explanation of Neicheris* مجموعه ای به نام نبشته های سیاسی و دینی سید جمال الدین که به نام « پاسخ اسلامی به امپریالیزم » یا *An Islamic Response to Imperialism* مشهور است، به زبان انگلیسی ترجمه گردیده است . این کتاب در سال 1968 م از طرف پوهنتون کالیفورنیا به چاپ رسیده است . متن فرانسوی نیچریه هم در سال 1942 بیست و چند سال قبل از ترجمه پشتوی آن و سی و پنج سال قبل از اینکه در کابل به فارسی نشر شود ، در پاریس به زبان فرانسوی ترجمه و نشر گردیده است . این مقاله را که می دانم کاستی هایی دارد در پهلوی مصروفیت های دیگر به خواهش برادر محترم آقای محمد حسین میاخیل نگاشتم ، خداکند مورد استفاده قرار گیرد .

علامه (افغان) / 119

مراجع :

- 1- نامه ها و اسناد سیاسی تاریخی (مجموعهء رسائل ومقالات) گرد آورنده : سید هادی خسرو شاهى . ناشر مكتبة الشروق الدولية - چاپ قاهره 2002 م
 - 2- الرد على الدهريين چاپ 1303 قمرى بيروت (نخستين چاپ ترجمه عربى)
 - 3- الرد على الدهريين چاپ 1312 ق در قاهره
 - 4- الرد على الدهريين چاپ 1960 م قاهره
 - 5- بيدارگر عصر ، چاپ چهارم - جاكارتا 29 سرطان 1390 ش
 - 6- متن فارسى نيچريه چاپ سال 1300 قمرى در مطبعه حسيني جديد - بمبئى .
- 7- ASYYID AL-DIN AL-AFGHANI (AN ANNOTATED BIBLIOGRAPHY)
(تدوين كننده عبد الله البرت قدسى زاده چاپ پوهنتون ليدن - هالند 1970 م) بخش هاى از اين كتاب را تحت عنوان كتابشناسى توصيفى سید جمال الدين ، اينجانب ترجمه کرده ام ؛ اما تا کنون چاپ نشده است.

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

لیکوال: سید بهاو الدین مجروح

سید جمال الدین افغاني: د معاصرې نړۍ یو اسرار امېزه، په زړه پورې او له معنی څخه ډکه څېره ده؛ اسرار امېزه له دې کبله، چې د هغه د ژوند ځینې مرحلې تر شک و تردید لاندې راځي او د البرت حوراني په وینا: ((هغه خپل ځان ته افغان وایه او دښمنان یې هغه ایرانی بولي.)) سربېره پر دې لا هم د هغه د ژوند او هڅو ځینې مهم اړخونه لکه څنگه، چې حتمي برېښي؛ په پوره توګه روښانه شوي نه دي.

په زړه پورې والی یې په دې کې دی، چې هغه د لرغونو فلاسفه وو لکه ابن سینا او ابن رشد او هم په نوې معنی د یو سیاسي متفکر او هم د یوه مجاهد او مبارز، ورځپاڼه لیکونکې او هنګامه غوښتونکې څېرې په توګه وځلېد.

خو هغه څه، چې په ځانګړي ډول د دغې څېرې اهمیت لایات کړ او هغه ته یې ځانګړې معنی وېښله، هغه د نړۍ د تاریخ له سترې پېښې یعنې د اسلامي ختیځ له تمدن سره د لویدیځ د تمدن مخامختیا او د تاریخ په ستر بهیر کې له فعالې ونډې اخستنې څخه عبارت و.

په دې پېښه کې د سید جمال الدین افغاني دریځ د یوه تمدن پر وړاندې د بل تمدن موضعګیري وه. هغه د یوه داسې ستر تاریخي بهیر استازیتوب وکړ، چې لا هم د تاریخ برخه نه دی ګرځېدلی او مور نن په ډېر جدي او پېچلي ډول ورسره مخامخ یو.

د سید جمال الدین افغاني د شخصیت د معنی او مفهوم په اړه لږ فکر هم خامخا مور دې ته هڅوي، چې د اوسنۍ نړۍ غټې فرهنگي او ټولنیزې ستونزې مطرح کړو.

که چېرې څوک هڅه وکړي، د دغه نړیوال شهرت علت او د دغې تاریخي څېرې عظمت او سترتوب د هغه د کم شمېر خورو ورو اثارو له مخې پیدا کړي، له یوې ژورې نهیلي سره به مخ شي او ډېر ژر به وپوهېږي، چې د

سید جمال الدین شخصیت د هغه له اثارو غایب دی. دا ټکی لا د هغه خپره په زړه پورې کوي، که څه هم د هغه ډېر مهم او یوازینی اثر، هماغه د هغه ژوند او دوامداره هڅې وې.

د هغه افکار او نظریات د هغه د هڅو او مبارزو په نفس کې نغښتي او و نه توانېد، چې د هغه د ژوند له عملي جنبې څخه بېل او د یوې نظري طرحې په بڼه راڅرگند شي کېدای شي وویل شي، چې پخپله سید، د هغه شخصیت او مبارزې پخپل ذات کې یوه خوځنده ژوندۍ مفکوره وه.

دا، چې سید جمال الدین افغاني په خپل ژوند کې څه وویل او څه یې وکړل، زیاتې خبرې شوي او ډېر اثار لیکل شوي دي، دې ټکو ته به لنډه اشاره یې ځایه وي.

د سید شخصیت

د سید شخصیت د یوه تاریخي متن نه تجزیه کېدونکی جز دی او زموږ په نظر د دغه شخصیت تاریخي معنی ډېر اهمیت او ارزښت لري، له دې کبله په کلي ډول موږ دغه شخصیت د یوې مفکورې په حیث په نظر کې نیسو او هڅه کوو، د هغه تاریخي اړخونه له دوو زاویو ولټوو.

- د تاریخ په شالید کې، د سید د شخصیت معنی او موقعیت.
- د اوسنۍ نړۍ په تاریخي متن کې، د دغه شخصیت معنی او مفهوم.

په دې لټه کې به زموږه طریقه د تېرو او معاصرو تاریخي پېښو بیان نه وي، بلکې موږ به په لومړي قدم کې ځینې نظري اساسات مطرح کوو، خو که چېرته هغه د مسلماتو او بدیهیاتو په ډول و نه منو، کېدای شي هغه د کار د فرضیو په بڼه قبول کړو او د هغه په مرسته پخپل بحث پورې د اړوند تاریخ د مهم جریان په اړه ځینو پایلو ته ورسېږو.

علامه (افغان) / 123

زموږ د بحث څو مخکينۍ فرضيې د سيد جمال الدين افغاني د شخصيت او تاريخي اړخونو په اړه، په لاندې ډول وي:

لومړۍ: تمدن او کلتور، په زمان کې يو متحول واقعيت دی. دويم: يو عمده ټکی، چې يو کلتور او تمدن له بل کلتور او تمدن نه بېلوي، د هغو دوو کلتورونو او تمدنونو د نړۍ ليدونو له اختلاف څخه عبارت دی.

درېيم: نړۍ ليد يعنې يوه هغه ذهني منظومه، چې له هغو پوښتنو او ځوابونو څخه جوړه ده، چې پر څو فکري او عقيدوي اصولونو او پرنسپونو ولاړه او د يوې ټولنې يا اجتماع له خوا د اقتدار د سرچينې او د فکري او ټولنيز کردار، طرزپوهېدونه، احساس او ادراک، له نړۍ او ژوند څخه ټاکي.

څلورم: د يوه تمدن بدلونونه اساسا د هماغه تمدن د نړۍ ليد بدلونونه وي.

پنځم: بدلون په دوه ډوله دی: تکاملي بدلون يا انقلابي بدلون، تکاملي بدلون په ټوليز ډول تدريجي دی او انقلابي بدلون چټک او ناڅاپي. تدريجي تکاملي بدلونونه کېدای شي انقلابي بدلونونه رامنځته کړي.

تکاملي بدلون هغه دی، چې د يوه تمدن د نړۍ ليد اساسات او اصول نه اغېزمن کوي، بلکې يوازې د نړۍ ليد په روشونو، شکلونو او برخو کې بدلونونه رامنځته کوي، چې د هغه له کبله د هماغه نړۍ ليد ځينې اړخونه لا پسې بشپړ او غني کېږي او حتی نور اړخونه يې، چې د زمان له شرايطو سره همغږي توب نه لري، له منځه ځي او د هغه ځای نور شکونه نيسي. انقلابي بدلون هغه دی، چې د يوه تمدن د نړۍ ليد اصول او اساسات له منځه وړي او بل نړۍ ليد يې ځايناستی کوي.

شپږم: تمدن د تاريخ يوه ستره پدیده ده، په تېره د معاصرې نړۍ د

تمدن تاریخ غربی تمدن دی. د تکاملي او انقلابي بدلونونو یوازینی عامل د نړۍ په ټولو ټولنو کې یوازې د غربی تمدن شتون او د هغه نړۍ لید دي. هر څه د همدغه نړیوال واقعیت، د تناسب په بنسټ تعیین او تشخیصېږي.

ټولې مبارزې یا د هغه د مقاومت په لاره کې او یا له هغه سره د مقابلې یا د هغه د ځینو مفکورو د عملي کېدلو لپاره دي او یا د مدرنستانو او ریفورمستانو د متناقض پیش امد په بڼه دي، چې د هغه له یوه اړخ سره مقابله کوي او بله جنبه یې مني. نن ورځ به د ټولنیز او کلتوري بدلون هېڅ یو داسې واقعیت و نه مومو، چې له دې چوکاټ او جوړښت نه بهر پاتې شي.

اوس دغه پورته یادې څو مخکېنۍ قضیې په نظر کې نیسو او د هغه په رڼا کې هڅه کوو، د خپل بحث اړوندې ستونزې مطرح کړو: کېدای شي ووايو، چې د تاریخ ډېره مهمه پدیده، څه زموږه د ختیځانو له نظره او څه د نړۍ د تاریخ له نظره، هماغه د دوو تمدنونو یعنی د اسلامي ختیځ او عیسوي لویدیځ مخامختیا ده، دغه مخامختیاوې کېدلې شي په دوو سترو مرحلو ووېشو:

لومړۍ مرحله: په اوچت دریځ کې له لویدیځ سره، د اسلامي ختیځ د تمدن مخامختیا.

دویمه مرحله: په ټیټ دریځ کې د لویدیځ له تمدن سره د اسلامي ختیځ مخامختیا.

د سید جمال الدین افغاني څېره د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا په دغه دوهمه مرحله کې ځانگړې معنی او ځلا لري.

په لومړۍ مرحله کې اسلامي دین، د هغه وخت په ختیځو ټولنو کې انقلابي بدلونونه رامنځته کړل او یو داسې نوی تمدن یې راوړ، چې له

انسان او جهان نه یې نوی پیغام او نوې مفکوره له ځانه سره لرله. اسلامي نړۍ لید داسې یوه منظومه وه، چې پر نویو اصولو او اساساتو ولاړه وه او د ژوندانه ټول فردي او ټولنیز اړخونه، پوهنیز مسایل، د اخلاقو او سیاست مسایل، اقتصاد او حقوق یې احتوا کول. د ژوندانه معنی او هدف یې وټاکه، د قبیلوي ټولنې پر ضد د فرد اهمیت او مسوولیت او د اسلامي عقیدې په بنسټ، د قبیلې، قوم او نژاد نه لوړ، د امت اهمیت او د دولت جوړښت ثبت او تائید کړ.

له نورو تمدنونو سره د ارتقا په دې مرحله کې، د اسلامي تمدن مخامختیا او له لوېدیځې نړۍ سره د زوال او انحطاط په مرحله کې، د دغه تمدن مخامختیا په ټولیز ډول یو له بل سره اختلاف لري.

په لومړۍ مرحله کې اسلامي تمدن په لوړ دریځ کې و، د خپل پیغام له اهمیت او ارزښت نه په بشپړه توګه خبر او پر خپل فکري، سیاسي او نظامي ځواک ډاډه و.

په هغه وخت کې له تېرو تمدنونو یا د هغه وخت له موجودو تمدنونو سره د اسلامي تمدن مخامختیا داسې وه، چې څه شیان یې له نورو کلتورونو اخیستي وو، چې د اسلامي قدرت او زیاتې پراختیا او د هغه د نړۍ لید د تکامل سبب شي.

په هغه وخت کې اسلامي تمدن داسې یو ځواک درلود، چې و یې کولای شول، د بهرني کلتوري او فرهنګي عواملو د اغېزو په وړاندې له اختیار او انتخاب څخه کار واخلي او د هغه په مرسته، د یوناني عقلي علومو، له هندي او اریاني علومو او هنرونو څخه ګټې پورته کړي. ځان لا پسې بډای او یو ستر تمدن رامنځته کړي.

خو په دوهمه مرحله کې، چې اسلامي نړۍ د لوېدیځ د تمدن په وړاندې ودرېده؛ له سیاسي، ټولنیز او اقتصادي انحطاط سره مخ او په ټیټ

موقعیت کې وه او د پردی فرهنگ د پخوانۍ دورې په وړاندې هغه د انتخاب ازادې او د مقاومت او مخامختیا ځواک یې نور نه و پاتې؛ اسلامي نړۍ دفاعي بڼه خپله او د اسلامي هېوادونو غربي کېدنه یوه نه انکارېدونکې پېښه راڅرگنده شوه.

د لوېدیځ د تمدن په وړاندې په دغه شا ته تگ او دفاعي دریځ کې له لوېدیځ سره د مخامختیا مسئله د مخکېنۍ مرحلې د مسئلې په عکس وه او داسې مطرح کېده، چې په پروس ((لوېدیځ کېدلو)) کې به اسلامي هېوادونه څه ډول وکولای شي، چې خپل تېر سنتونه او اسلامي تعلیمات وساتي.

په لومړۍ مرحله کې، پخپله اسلامي نړۍ لید یو انقلابي نړۍ لید و او ټول هغه بهرني تاثیرات یې، چې منلي وو، تکاملي بدلونونه وو او د هغه د لا زیاتې بډاینې او ودې سبب شول.

په دویمه مرحله کې، اسلامي نړۍ لید د ثبات او استقرار حالت ته رسېدلي و او د بهرنیو اغېزو په وړاندې ودرېد، چې په نړۍ کې یې انقلابي بدلونونه ته لار پرانستې او په دې اړه یې د نړۍ لیدنو اصول او پرنسپونه په شک او تردید کې اچولي دي.

ناسم پوهاوي

دلته لازمه ده، هغه مهم ناسم پوهاوي ته اشاره وکړو، چې د ځینو مسلمانو لیکوالو له خوا تر سره شوی او نن د مسلمانانو تر منځ دود شوی دی.

ځینو اسلامي متفکرینو د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا د دویمې دورې مسئله د مخامختیا د لومړۍ دورې په بڼه مطرح کړه او گومان یې وکړ (نن هم ډېر شمېر مسلمانان په همدې گومان دي) لکه څنګه، چې

علامه (افغان) (ص) | 127

اسلامي تمدن د خپلې ودې او پراختيا په پيل کې له يوناني عقلي علومو استفاده وکړای شوه، نن هم پرته له دې، چې د اسلامي نړۍ اصول او اساسات له هغه نه متغير شي، کولای شي د غربي علومو او ټکنالوژۍ په اړه دغه کار تر سره کړي.

دا چې زمونږ خبرې د سيد پر افکارو را څرخي او سيد د ختيځ او لوبديځ د مخامختيا د دوهمې دورې مهمه څېره ده نو مجبور يو، چې د دې دورې ځينو عمده تاريخي او فکري ځانگړنو ته، په لنډ ډول تم شو. که څه هم په داسې يو لنډ او کوټلي بحث کې، خامخا ځينې هغه ټکي، چې د ډېرې شرحې او تفصيل غوښتنه کوي، لږ څه مبهم پاتې شي.

د اسلامي ختيځ او لوبديځې نړۍ د مخامختيا دويمه دوره له عثماني دولت څخه پيل شوې، چې د نوموړي دولت له انحطاط سره سره يې دوام کړی او نن هم په يوه بله بڼه په جريان کې ده.

عثماني سترواکي د اسلام د دين لپاره د يوه سپر په توگه وه، چې د پرديو د يرغلونو په وړاندې يې هغه وساته او د اسلامي تمدن د قدرت او عظمت مهم عامل و، خو په عين حال کې د اسلامي نړۍ دغه سپر يا ډال د بهرني نفوذ په وړاندې د يوه خنډ په توگه کار وکړ او اسلامي نړۍ يې د ډېرې مودې لپاره له سترو اروپايي بدلونونو او پرمختگونو لرې او بې خبره وساتله.

په اسلامي نړۍ کې، د اروپا د نويو پرمختگونو او بدلونونو په لاره کې د دغو خنډونو د رامنځته کېدو يو له لويو عواملو څخه دا و، چې دولتي دستگاه او د عثماني امپراطورۍ واکمنو د اروپا نوي افکار او ټولنيزې فلسفې د خپل بشپړ سياسي اقتدار او د استبدادي دولت د نظام لپاره يو ستر خطر گانه.

په پايله کې، کله چې عثماني دولت مخ په ځوړ شو، د لوبديځې نړۍ د

نظامي او تخنیکي قدرت د تالندې او برېښنا په څېر د اسلامي هېوادونو پر سر راپرېوت، چې د هغې ناڅاپي صدمې له گنګسیت نه لا تر اوسه هم اسلامي نړۍ په بشپړ ډول په هوبښ نه ده راغلې.

په ۱۷ مه میلادي پېړۍ کې د عثماني دولت انحطاط، په ټولیزه توګه څرګند و، سلطان د ټول واک مرکز و خو له یوې خوا د دولت ناقصه او مخ په ځوړه اداري دستګاه د چارو د پرمختګ ګټورتوب راکماوه او له بلې خوا د شپاړسمې پېړۍ له پای نه وروسته هغه سلاطینو، چې د چارو واګي یې په لاس کې واخیستل، ډېری یې کفایته او کمزوري کسان وو او عثماني اردو هم ورو ورو خپل نظم او اقتدار له لاسه ورکړ.

همدارنګه په دغه وخت کې سترواکي له یوه ژور اقتصادي کړکېچ سره مخ و. د کړکېچ اساسي علت، چې د امپراطورۍ اداري کمزورتیا، هغه ته لا زیاته چټکتیا ور په برخه کړه، د لوېدیځ او ختیځ په لور د اروپا د نفوذ پراختیا وه. په هندوستان کې د اروپایي تجارتي مرکزونو استقرار، له بهرنۍ نړۍ سره د عثماني امپراطورۍ اړیکې ګډې وډې کړې؟

د امریکا کشفېدل او د مدیترانې هېوادونو ته د سرو زرو سېلابي بهیر، د امپراطورۍ پر اقتصادي وضعیت ډېر ژور اغېز وکړ او دننه دوو نورو پېښو، کورنی کړکېچ لا پسې زیات کړ.

یوه پېښه دا وه، چې محلي قدرتونو د مرکزي دولت له کمزورۍ نه ګټه پورته کړه، تر پخوا یې لا زیاته خپلواکي خپله کړه.

دویمه پېښه د وهابیزم بهیر و، چې د عثماني دولت شتون یې له شک او تردید سره مخامخ کاوه خو هغه ډېر مهم خطر، چې د عثماني امپراطورۍ شتون یې وګواښاوه، د هغه د واک په دننه کې نه، بلکې د هغه له سرحدونو د باندې سر را اوچت کړ. دغه خطر د اروپا علمي او تخنیکي انقلاب او د هغه مخ په زیاتېدونکې نظامي او اقتصادي قدرت و.

علامه (افغان) (ص) | 129

د منځنیو پېړیو په پای او تر هغه وروسته بنسټیز ټولنیز او اقتصادي بدلونونه په اروپا کې رامنځته شول، چې د اسلامي تمدن په حوزه کې رامنځته نه شول.

د لوېدیځې اروپا په ځینو هېوادونو کې په کلیسا پورې تړلی د منځنیو پېړیو فیوډالي نظام مخ په خور شو او یوه نوې تجارتي او صنعت پاله طبقه پیاوړې شوه دغې بورژوازي طبقې، د سیاسي قدرت او ټولنیز واک د تر لاسه کولو لپاره پر کلیسا او عیسوي دین تکیه و نه کړه، بلکې د ساینس او تخنیک فلسفې ته یې مخه کړه.

له دین څخه د فلسفې بېلېدل د یوه نوي نړۍ لید اساسات رامنځته کړل، چې د هغه په چوکاټ کې دولت وکولای شول له دین څخه جلا شي او نوې سیاسي فلسفې را منځته شوې علوم د کلیسا د اقتدار او واک له ساحې رابهر شول او د هغه د ودې او پراختیا په مخ نامحدودې لارې پرانیستل شوې. لنډه دا چې په اروپا کې له رنسانس څخه وروسته نوی نړۍ لید ورو ورو د زاړه نړۍ لید ځای ونیو.

په دې اړه له مور سره د نا سم پوهاوي یو بل ټکی دا دی، چې د اسلامي نړۍ یو شمېر متفکرین، له رنسانس څخه وروسته اروپا، هماغه د منځنیو پېړیو عیسوي فیوډالي اروپا گڼي او دا انگېري، چې اوس هم اسلامي نړۍ یوازې له عیسوي دین سره مخامخ ده.

عثماني دولت یعنې هغه قدرت، چې په شپاړسمه پېړۍ او حتی تر هغه څه موده وروسته هم کولای شواي اروپا تر خپلې ولکې لاندې راولي، د ویانا ښار وگواښي او له اروپایي قدرتونو سره مساویانه وجنگېري، و نه شوی کړی، چې په نظامي هنر کې نوي اختراعات او اکتشافات وکاروي او په پای کې، د اتلسمې پېړۍ له نیمایي وروسته، عثماني دولت نور نو له اروپایي قدرتونو سره د مقابلې توان نه درلود او د اروپا تخنیکي او علمي

اختراعاتو او کشفیاتو په اسلامي نړۍ کې کوم انعکاس و نه موند. مثلاً د دغې دورې په عثماني ادبیاتو کې کوپرنیک ته د کومې نغوټې څرک نه مومو، اردو او بحري ځواک له نویو تخنیکي اکتشافاتو هېڅ گټه پورته نه کړه او په پایله کې د اتلسمې پېړۍ په نیمایي کې د اسلامي امپراطورۍ انحطاط په ټولیز ډول روښانه او څرگند و.

د انحطاط د دورې لومړنیو لیکوالو د هغه وخت سلطان ته بلنه ورکړه، چې تېر عظمت او سترتوب بیا راژوندی کړي، خو دې ته هم ځیر وو، چې د تېرې زمانې د جوړښتونو په رغولو سره به مسئله نه حلېږي او سترواکي یو بل څیز ته اړتیا لري، چې هغه د دفاعي او نظامي قوې پیاوړتیا وه له اروپا سره یې د مقابلې لاره یوازې د نویو نظامي تخنیکونو په زده کولو کې ولټوله. هر هغه څه، چې په دغه دوره کې له اروپایي ژبو څخه په ریاضیاتو، جغرافیه، تاریخ او سیند پېژندنه کې وژباړل شول، یوازې د امپراطورۍ د نظامي حالت او د اردو د وضعې د ښه والي لپاره وو. د عسکري تعلیماتو ښوونځي د اروپایي تخنیکونو د زده کړې په خاطر پرانیستل شول.

تر دې نظامي اړیکې وروسته یو ډول سیاسي اړیکه د ژباړونکو او بیا د ځینو سفیرانو له خوا تر سره شوه، د دیپلوماتانو دغه نسل هم تر ډېره د مسئلې حل په نظامي فورمونو کې وکوت او فکر یې وکړ، چې سترواکي باید د نوي متمرکز دولت بڼه خپله کړي او د دې کار لپاره یې لاندې څو شرطونه اړین گڼل.

- د یوې نوې اردو رامنځته کول.
- پر ټولو نیمه خپلواکو ولایتونو، د مرکزي اقتدار د بیا ټینګښت لپاره د دغې اردو کارونه.
- د قوانینو د یوه نوي سیستم تطبیق او د مساواتو پر اصل ولاړه اداره.

علامه (افغان) / 131

د نولسمې پېړۍ په پیل کې د عثماني امپراطورۍ په اسلامي ټولنه کې د نوي فکر یو بهیر رامنځ ته شو، چې په وروسته کې یې اوږدمهاله اغېزې درلودې او نن هغه اغېزې په ډېر شدت سره جريان لري، چې د اجتماع د لوېدیځه کېدو په خاطر د اصلاحاتو له مفکورې څخه عبارت و. په دغه دوره کې، چې د تنظیماتو په نامه یاده شوه، د عسکري، طبي او اداري چارو نوې مدرسې جوړې شوې، عرفاني استازي اروپا ته ولېږل شول، یوه رسمي ورځپاڼه رامنځته شوه، اروپايي جامې معمولې شوې او نور...

یوازې د نولسمې پېړۍ له نیمايي وروسته، د ۱۸۸۰ په شاوخوا کې ځینې اسلامي لیکوال او متفکرین د خپلې نړۍ ځینې اساسي مسایل په تېره د سیاسي تیورۍ عمومي مسئله طرحه کړه او داسې پوښتنې یې مطرح کړلې.

ښه ټولنه کومه یوه ده؟

هغه معیار، چې د ریفرمونو او اصلاحاتو لارښود وي، څه به وي؟

آیا دغه معیار د اسلامي قوانینو له اساساتو څخه استخراجېدلی شي او یا دا چې اړ یو د نوې اروپا تعلیماتو او نظریاتو ته رجوع وکړو؟

آیا د عمل او نظر له لیده د دغو دواړو تر منځ کوم تناقض وجود نه لري؟

د دغه بهیر لومړی نسل په یوه نسبتاً آرامه فضا کې ژوند کاوه. له یوې خوا د اسلام او عیسویت تر منځه مجادله آرامه شوې وه او له بل پلوه اروپا د استعماري عصر د یوه سیاسي او ټولنیز خطر په توګه لا نوره هم ځلېدلې وه له دې کبله د دې دورې متفکرین تر ډېره د هغه عصر د اروپا د لیبرالي ډیموکراسۍ د اصولو، علومو او فنونو د مثبتو اړخونو لېواله شول او داسې ستونزې یې مطرح کړلې، چې وروسته یې د اسلامي نړۍ فکر بوخت وساته او د مسلمانانو د تفکر یو جز شو، مثلاً ویې ویل، چې د محمدي

امت په منځ کې ملي جمعیتونه شتون لري، د دولت موخه په دې او هغه نړۍ کې د خلکو هوساینه ده او د خلکو هوساینه د تمدن په رامنځته کولو کې نغښتې، چې د دولت وروستی موخه ده. د هغه عصر اروپا په تېره فرانسه یې د تمدن د معیار په توګه ومنله او بالاخره د اروپا د قدرت او عظمت رمزی یې د عقلي علومو په پرمختګ کې ولیده.

د دغه مسایلو په مطرح کولو سره یوازې یو کم شمېر کولای شول وپوهېږي، چې په دې ټکو کې ستونزې او تناقضات وجود لري، چې زیات غور او دقت غواړي. د بېلګې په توګه د الهي وحې اصل د انساني عقل له هغې ادعا سره، چې ځان یوازنی صحیح اساس ګڼي، څه ډول پخلا کېدلای شي؟ آیا هغه شریعت، چې پر الهي علم ولاړ دی، له نویو حقوقو سره، چې د غیر الهي علم په اساساتو ولاړ دی او یا څه ډول کېدلی شي، چې د دیني وحدت وفاداري له ملي اتحاد سره ګډ کړل شي.

دا د مخ په ځوړ اسلامي ختیځ او مخ په ارتقا لوېدیځ د مخامختیا دوهمه مرحله هم کېدلای شي په دوو برخو ووېشل شي. یوه برخه یې کېدای شي د غولېدو مرحله او بله برخه یې د مقاومت او مبارزې مرحله و نومول شي.

رښتیا هم د دوهمې مرحلې د پیل په دوره کې د اسلامي نړۍ لیکوال او متفکرین د لوېدیځ د عدالت او مساواتو د ایډیال لېواله شول او هغه ځای یې د عقلي علومو او تمدن زېږنده وګاڼه او دا یې وانګېرل، چې لوېدیځه دنیا یوازینی ښه ښوونکې ده او که چېرې اسلامي ټولنې د هغه شاګردې خپله کړي او د هغه علوم او فنون زده کړي، د هغه ټولنیزې او سیاسي فلسفي اصولو ته پخپلو ټولنو کې د عمل جامه ور واغوندي، نو په دې توګه به هم اسلامي نړۍ له پرځېدو او انحطاط څخه وژغورل شي او هم به لوېدیځ لیبرال او منور قدرتونه د اسلامي هېوادونو ملاتړ وکړي او پخپله به

د مسلمانانو له سره د منفي قدرتونو شر لري کړای شي. خو د ۱۸۸۲-۱۸۷۵ کلونو په ترڅ کې لوېديځ خپله نوې څېره ښکاره کړه. اسلامي نړۍ په دې دوره کې په دې وپوهېده، چې اروپايي ملکونه په هر وخت کې، چې هيله يې ولري او اراده وکړي، کولای شي د ختيځو هېوادونو زړه ته ننوزي او هغه تر خپل فرمان لاندې راولي. په ۱۸۸۱ کې د فرانسې له خوا د تونس او په ۱۸۸۲ کې د انگلستان له خوا د مصر نيول، د اسلامي نړۍ لپاره يو ستر تاريخي درس و. د دغو پېښو له کبله په اسلامي نړۍ کې فکري بهير هم بله بڼه غوره کړه او هغه مهم ټکي، چې له ټولو نه زيات پام ځانته جلب کړ، دا و، چې د اروپا واک او تسلط هغه ستر خطر دی، چې اسلامي امت گواښوي. د اسلامي تمدن د انحطاط د احساس پخوانۍ مسئله پخپل حال باقي پاتې وه او هغه نوې ستونزې، چې پرې ورزياتې شوې دا وې، چې څه ډول د لوېديځې نړۍ د بې ساري ځواک او قدرت په وړاندې مقاومت وکړل شي؟ څه ډول ژوندي پاتې شي؟ د ختيځ او لوېديځ د مخامتيا مسئله د غولېدنې او فکري او نظري اړيکې له مرحلې څخه تېره او د ژوند او مرگ په حياتي ستونزو بدله او ثابته شوه، چې دغه د مرگ د خطر اساسي عامل له اسلامي تمدن نه بهر ورته متوجه دی، نه له دننې.

په ټوليز ډول د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا په مرحلو کې د مسلمانانو فکري دريځ د مولانا جلال الدين بلخي هغه مشهور داستان رايادوي، چې وايي: څو تنه په تياره کې له يوه فيل سره مخامخ شول او د هغه د بدن پر ټولو غړو يې لاس تېر کړ او د خپلې محدودې مشاهدې په اساس يې فيل په بېلابېلو بڼو تعريف کړ. لوېديځه نړۍ هغه ديو پيکره ماموت و، چې مسلمانان د تاريخ په تيارو کې له يوه اړخ سره يې مخ شول او هغه اړخ يې، چې درک کړی و، هغه يې واقعيت وگاڼه. يوه وويل: لويديځه نړۍ

یعني عيسوي دين، چې د اروپايي هېوادونو په نظامي ځواک پياوړې شوې ده، بل وويل: لوېديځ يعنې د ساينسي او لوېديځو علومو روزنځای، بل وويل: لوېديځ يعنې د ډيموکراسۍ ټاټوبی، بل وويل: لوېديځ يعنې د فرهنگ او ادبياتو لکه ورځپاڼې، رومان، ډرامې او تاريخ ليکنې د نويو بڼو د انکشاف ټاټوبی، بل وويل: لوېديځ يعنې د ډيموکراسۍ، بڼې سياسي ټولنې، عدالت، مساوات او بشري حقونو سيمه او د خلکو په وړاندې د مسؤولو دولتونو ځای. بل وويل: لوېديځ يعنې اخلاقي فساد، د عيش او خوشگذرانۍ ځای، د ماديت پرستۍ نړۍ، له بشري حسن نه پردی او بالاخره هغه بل وويل: لوېديځ يعنې ځان غوښتی او خود پرسته ځواک، د استعمار او استثمار د واکمنۍ او بادارۍ قدرت.

د سيد جمال الدين افغاني څېره د تاريخ په همدې مرحله کې ظهور کوي، چې په هغه کې لوېديځې دنيا د واک استعماري منگولې بهر ايستلې دي او د سترو اروپايي هېوادونو صنعتي انقلاب او اقتصادي انکشاف يې د ختيځو ملکونو د سياسي او نظامي تسلط پر لوري ور سيخ کړی وو. سيد له يوه پلوه د اسلامي ټولنو له مخ پر ځوړ حالت پوره خبر و او له بل پلوه يې پر اسلامي سيمو د تسلط لپاره د اروپايي قدرتونو د خطر فشار احساساوه. هغه ومونده، چې اسلامي نړۍ د مرگ او ژوند د عاجلې مسئلې په وړاندې ولاړه ده او د هغه عاجله حل لاره يې د سياست په ميدان کې په علمي مبارزه کې وليده.

له يوه پلوه د سيد کرکټري خصوصيات، چې اساساً يو بهر څاری او طبيعتاً په باندنۍ نړۍ کې د فعاليت او عمل لېوال و او له بل لوري د هغه وخت عاجله اړتيا سيد جمال الدين افغاني ته د لوېديځ د استعماري ځواکونو په وړاندې عملي کړنو ته د اوږدو فکرونو دا وخت ور نه کړ، چې د مسایلو منظمه نظري طرحه تر لاسه لاندې ونيسي.

علامه (افغان) (ع) / 135

کله، چې سید د ((نیچریه)) په مشهوره رساله کې، د هغه عصر د عقلي تجربې علومو د مسایلو په اړه استدلال کوي، یو ذهني جوړښت او استدلالی کلامی سبک منعکسوي، چې د تېرو پېړیو پر اسلامي علماوو پورې یې تړاو درلود. د یوه داسې جدلي نظري ذهني جوړښت په شتون کې، چې کله سید د نولسمې پېړۍ له اروپایي نړۍ سره اشنا کېږي، د هغه نبوغ له کبله، چې درلوده یې، د هغه عمده مسایل په مدرنه بڼه پېژني.

مثلا هغه خپلو مصري شاگردانو ته په نارسمي تعلیماتو کې، له ۱۸۷۱ څخه وروسته، په دې عمده ټکر ټینګار کوي، هغه ستر خطر، چې اسلامي نړۍ گوانبوي د اروپایي قدرتونو لاسوهنه ده او د دې خطر په وړاندې د مقاومت مؤثره لاره په دريو څیزونو کې ده: ملي وحدت ته اړتیا، په یو ستر چوکاټ کې د اسلامي ملتونو د وحدت اړتیا او بالاخره هغو اساسي قوانینو ته اړتیا، چې د وخت د خپلواکه واکمنو قدرت وگوانبوي. دویمه مفکوره یعنې د اسلامي نړۍ اتحاد یا پان اسلامیزم، د سید جمال الدین افغاني د مبارزو او مجادلو یو له مهمو هدفونو څخه و خو کله، چې د هغه نورو مبارزو په تېره په هندوستان کې د هغه فعالیتونو ته نظر وکړو، گورو چې هلته یې د هندو او مسلمان تر منځ د ملي وحدت تبلیغ کاوه او ملیت یې د ادیانو او مذاهبو تر اختلافونو پورته گاڼه. له دې ډول چال چلند څخه داسې معلومېږي، چې پان اسلامیزم د سید جمال الدین افغاني یوازینی ستراتیژیک هدف نه و، بلکې هغه یې یو له موثرو وسایلو څخه انگېره او غوښتل یې د هغه په مرسته اسلامي هېوادونه وینس او د لوېدیځ د واک په وړاندې د هغوی د مقاومت ځواکونه پیاوړي کړي.

خو هغه د خپل پروگرام له نورو ټکو سره د پان اسلامیزم د مفکورې د پخلاینې او نه جوړښت ستونزې په نظر کې و نه نیولې، که څه هم د اسلامي نړۍ د اتحاد دا مفکوره تېر ته د بیا ستنېدو په لاره کې یوه هڅه

وه. د هغه د پروگرام دوی نورې مفکورې یعنی د ملي هویتونو تثبیت او سیاسي تشکیلات د نوي عصر مفکورې وې، چې سید یو عمر د هغه په لاره کې مبارزه وکړه، پر دې سربېره سید جمال الدین افغاني د نولسمې پېړۍ د اروپا په تېره د فرانسې د افکارو تر اغېز لاندې، د گیزو له اثارو سره اشنا شو او د تمدن مفهوم یې د هغه عصر له نویو محتویاتو سره خپل کړ او د لومړي ځل لپاره یې اسلام د یوازیني دین په توگه په نظر کې و نه نیوه، بلکې د اسلامي تمدن په توگه یې مطرح کړ. سید جمال الدین افغاني د ((تمدن)) د مفهوم نوې محتوا یعنی د ترقۍ مفهوم ځان ته راکاږه. گیزو ((ترقي)) په دوو اړخونو کې لیده:

۱ - د ټولو خلکو د ورځ تر ورځې د هوساینې په لاره کې ټولنیزه پراختیا.

۲ - د فکري، ذهني او اخلاقي استعدادونو له نظره فردي پراختیا.

د گیزو په نظر دواړه ډوله پراختیا په انساني قدرت کې قرار لري او ویل یې، چې انسان پخپله کولای شي د خپل فکر، احساس او ذهني او اخلاقي ځواک په مرسته پر نړۍ واک وچلوي او په فردي او اجتماعي چارو کې یې دغه د واک چلولو عامل انساني عقل او اراده گڼل.

د فرانسې د نولسمې پېړۍ دغې مفکورې، سید جمال الدین افغاني هغه وخت د اسلامي تمدن ساحې ته راکاږه، چې اسلامي تمدن د همدغو خصوصیاتو لرونکی و. که څه هم د دغه تمدن د اعتلا په عصر کې د پراختیا ټول اړین عوامل موجود وو، یعنی پر تعقل باورمنه ټولنه او فردي پراختیا، خو په راتلونکو زمانو کې اسلامي ټولنې دغه خصوصیات له لاسه ورکړل. هغه په دې باور و، چې د اروپا د نویو عقلي علومو زده کړه او د ملي وحدت په بیا ټینګښت سره به اسلامي تمدن وکولای شي، چې خپل پخوانی عظمت او سترتوب بیا تر لاسه کړي، خو سید جمال الدین افغاني بیا هم لکه د نورو تېرو متفکرینو په څېر د اسلامي نړۍ د انحطاط علتونه

په سیاسي او نظامي عواملو کې لټاوه او له دې کبله یې سیاسي مسایلو ته ډېره توجه وکړه.

دا چې د هغه فکر د سیاست نړۍ ته واوښت، د هغه وخت سلاطین او د اسلامي هېوادونو مستبد زمامداران یې د خپلو عقایدو د پلي کولو په لاره کې ستر خنډ ولیدل، د هغوی په وړاندې یې په مبارزې لاس پورې کړ. د بدو واکمنانو په وړاندې مجادله او د ښو زمامدارانو لټه د سید جمال الدین افغاني له اشوبه ډک ژوند برخلیک جوړاوه. هغه د افلاطون په څېر ښه زمامداران لټول، چې د هغه نظریاتو ته د عمل جامه ورواغوندي، خو په دې غټ توپیر، چې افلاطون د خپل جمهوریت منظمه او فکري سیاسي، نظامي طرحه له ځانه سره لرله او سید د خپلو مبارزو کومه منظمه او منسجمه فکري طرحه نه لرله، هغه لکه فاریابي د فیلسوف او زمامدار تر منځ اتحاد په نظر کې درلوده او د خپل ژوند په اوږدو کې د دغه فاضله مدینې په لټه کې له ماتو سره مخ شو. د سید او زمامدار تر منځ ناسم پوهاوی له دې ځایه راولاړېده، چې واکمن غوښتل د خپل سیاسي اقتدار د پیاوړي کېدو لپاره د هغه له روحاني نفوذ نه ګټه پورته کړي، په داسې حال کې چې سید غوښتل د اسلامي ملتونو د وحدت په لاره کې د لوېدیځ د تسلط په وړاندې د مبارزې لپاره واکمن استخدام کړي.

سید د خپلو ورځنیو مبارزو او عاجلو علمي هڅو په اوږدو کې، سره له دې چې د سیاست نړۍ ته څیر و، دا وخت ونه مونده، چې لاندې دوو یادو اساسي ټکو ته توجه وکړي:

۱ - د اروپا د هغه عصر سیاسي فلسفو ته توجه او د سیاسي قدرت د اساساتو د مسئلې طرحه او د ختیځ د نړۍ لید په ژورو کې د واکمنانو د استبداد او مطلق العنانیت د ریښو لټه.

۲- دې ټکي ته توجه، چې د اسلامي هېوادونو واکمنانو او د هغه وخت

استعماري قدرتونو پر ختیځو ټولنو د خپل واک د ټینګښت لپاره مشترکه وجه درلوده او پر یوه عنصر یې اتکا کوله، چې دغه عنصر د عوامو خلکو له جهل او نادانۍ او د هغوی له مادي او معنوي فقر څخه عبارت و.

د سید مبارزې او د وطنپالنې هویت موندنه که څه هم سید جمال الدین افغاني د سیاسي فلسفې اساسات له سره طرحه نه کړل او پخپلو هڅو کې د خلکو له غورځنګونو او د لوېدیځې نړۍ له تاریخي پېښو او د هغه له ونډې په تېره د هغه په ټولنیزو او سیاسي انقلابونو کې، د اسلامي نړۍ لپاره کوم الهام وا نه خیست، خو سره له دې هم له مستبدو ختیځو واکمنانو سره د هغه د اوږدو مبارزو له کبله د مشروطه غوښتنې او وطنپالنې بهیرونو په غیر مستقیم ډول په اسلامي هېوادونو کې هویت وموند او په تېره په لوېدیځو ملکونو کې د رفرورمیسیم او مدرنیسم د بهیر اساسات رامنځته شول.

په ټولیز ډول ویل کېدای شي، چې: څه پخپله د لوېدیځې نړۍ په بې سابقه تحولاتو کې او څه له اسلامي ختیځ سره د هغه تمدن د مخامختیا تر ټولو مهم ټکی د دین او فلسفې له مخامختیا څخه عبارت و.

د سید جمال الدین افغاني په عصر کې د دین او فلسفې ټکر هغه حادثه ده، چې د ختیځ او لوېدیځ د مخامخېدنې په ساحه کې تر ټولو عمده مسئله وه او نن هم په هماغه اهمیت پاتې ده: سید دغه عمده مسئله په هغه ځواب لیک کې، چې د فرانسوي فیلسوف ((رنان)) په رد کې یې، په پاریس کې خپور کړی و، په څرګنده او روښانه توګه طرحه کوي.

د دغې مقالې د فرانسوي متن په یوه برخه کې، سید داسې وایي: ((دینونه، چې په هر نامه یادېږي، ټول له یو بل سره ورته والی لري. د دغو ادیانو او فلسفې تر منځ هېڅ ډول تفاهم او د پخلاینې هېڅ ډول امکانات نشته. دین انسان هڅوي، چې ایمان او عقیده ومني، په داسې حال کې،

علامه (افغان) / 139

چې فلسفه هغه له دغې عقیدې او ایمان څخه یا په بشپړ ډول او یا تر یوه بریده ازادوي، کله چې هم دین غلبه وکړي، فلسفه له منځه وړي او د قضیې معکوسه بڼه هغه وخت رادبره کېږي، چې فلسفه مطلق واک په لاس کې واخلي. تر هغه وخت پورې، چې انسان موجود وي، په دین او فلسفه کې او د عقیدې او ازاد تفکر تر منځ مجادله به پای ته و نه رسېږي، خو دا اندېښنه شته، چې په دې سخته مجادله کې به بریالیتوب د ازاد تفکر په برخه نه وي، که څه هم عوام تعقل نه خوښوي او د هغه تعلیمات هم یوازې یو کم شمېر خواص تر لاسه کوي او همدارنگه له دې کبله، چې که څه هم علم ډېر ښکلی وي، بیا هم په بشپړ ډول انسان نه ارضا کوي، په داسې حال کې، چې انسان د آیډیال تبری دی او خوښوي یې، چې په اسرار امېزو او لرې سیمو کې یې بنسټ کېږدي، چې فلاسفه او علما د هغه له درکه او په هغه کې له تجسس نه عاجز دي.

د متن شننه

پورته متن ځینې مثبت او منفي ټکي لري، چې له دواړو اړخونو مهم، په زړه پورې او با ارزښته دی، د دغه متن لومړی ټکی، چې د متن د پیل ټکی هم دی، دا دی، چې په هغه عصر کې د ختیځ او لوېدیځ د مخامختیا تر ټولو مهمه مسئله او د نننۍ عصر عمده مسئله په داسې اخلاقي جرئت او وضاحت سره مطرح کوي. ځکه نن هم موږ له همدې مسئلې سره مخامخ یو او د خپلو عمده مسایلو په طرحه کولو کې همداسې وضاحت، څرگندتیا او اخلاقي جرئت ته اړ یو.

دویم مهم ټکی د متن په وروستي نغوته کې، د انسان د دیني او عقیده یي لېوالتیا په موجودیت کې نغښتی. سید جمال الدین افغاني پخپل دې قضاوت سره د نولسمې پېړۍ د سطحې عقل پالنې او ساینس پالنې د

فکري جريانونو پر ضد درېږي او داسې يوه مسئله مطرح کوي، چې په شلمه پېړۍ کې يې تازه مفهوم خپل کړی، ځکه شلمه پېړۍ د سطحي عقل پالنې او ساينس گرايې ساده روحيه محکومه کړې ده او هغه له علمي ارزښت او ژوروالي څخه خالي گڼي او ننني انساني علوم د داسې يو تمايل شتون د يوې پديدې په توگه تاييدوي. ارواپوهنه د هغه د عاطفي او تحت الشعوري ريښو په ژورو کې او بشر پېژندنه د هغه د فرهنگي ټولنيزو او انساني مقصدونو په څېړنو بوخته ده.

پورته متن دوه د بحث وړ ټکي هم لري:

لومړی دا چې:

کله، چې سيد جمال الدين افغاني په ډېر ډاډ، د ازاد تفکر د شاته تگ خبره کوي، په دې اړه د هغه حکم پر هغه ډول قضاوت ولاړ دی. چې د پخوانيو پېړيو پر ذهني جوړښت پورې اړوند دی، ځکه زموږ د تېرو پېړيو متفکرينو، چې ټولنه په دوو طبقو وېشله: د ثبات پالنې پر اصل ولاړ د خواصو طبقه او د عوامو طبقه؛ دا وېش د نه تفسيرولو وړ گانه.

که د خواصو او عوامو د دوو ثابتو طبقو دغه فرضيه ومنو، بې له شکه د عقيدې په وړاندې د ازاد تفکر د ماتې په اړه به د سيد قضاوت صحت ولري او که د دې مقالې د لومړۍ فرضيې د اساساتو له مخې د فرد او ټولنې په اړه د بدلون او انکشاف مفهوم ومنو او د تعليم او تربیې عصري تعميم په نظر کې ونيسو، په دې توگه به د خواصو او عوامو ثابت مفاهيم خپل قاطع ارزښت له لاسه ورکړي او د عقيدې او ازاد تفکر د مجادلې مسئله په بل ډول طرحه کېږي.

دويم دا چې:

د انسان د ميتافزیکي تمايلاتو د فهم او شرحې په اړه د علماوو او فلاسفه وو نيمگړتيا او نارسايي هم د غور وړ ده، که چېرته علم او فلسفه په

علامه (افغان) (ص) / 141

افلاطوني او ارسطويي معنی او له هغوی نه په پیروی د لرغونو اسلامي حکماوو په معنی په نظر کې ونیسو، په دې صورت کې بیا هم د سید د حکم په اړه کوم شک او تردید په ځای نه پاتې کېږي، خو که چېرته د فلسفې او نویو علومو انقلاب او د هغه انکشاف په نظر کې ونیسو او عملاً دا وگورو او مشاهده کړو، چې علوم څه څېړنې تر سره او څه پایلې تر لاسه کوي، په دې صورت کې به دا را څرگندېږي، چې لا هم د لایتناهي په لور د علم او فلسفې لار پرانستې وه.

په لنډه توگه ویلای شو، چې د حضرت سید جمال الدین افغاني نبوغ د لرغونیانو په سبک، سره له ذهني جوړښته وکولای شول، د خپل پېر ډېرې مدرنې مهمې ستونزې، د ختیځ او لوېدیځ د مخامختیا په ساحه کې منعکس کړي او د حل په لاره کې یې یو عمر هڅه او مبارزه وکړي او د نننیو مبارزو اساسات طرح کړي. هغه دا ومونده، چې د نړۍ د تاریخ ستره پدیده د لوېدیځ تمدن شتون دی او له هغې سره د مخامختیا مخنیوی ناشونی دی، خو په دې مخامختیا کې کومه لاره کېدای شي، غوره شي، چې د هغه په مرسته مور ختیځیان هم د خپل ژوند فردي او ټولنیز شرایط ښه کړو او هم خپل انساني هویت او د خپل ژوند او ټولنې معنا له لاسه ور نه کړو او دا لاره، چې د سید جمال الدین افغاني د مبارزو له اساسي موخو څخه و او نن هم تر ټولو سمه لاره ځلېږي، هماغه د ملي هویت تثبیت دی او د دې لپاره، چې هم ملي هویت تثبیت شي او هم د لوېدیځ تمدن د انکشاف په لاره پلي شي، د سید په فکر د هغه یو له ابتدایي او اساسي شرایطو څخه په ملي ژبو کې د علومو او فنونو لېږد دی او دا مهمه عصري دنده لا هم زموږ مخې ته پرته ده. ځینې اسلامي هېوادونو تر یوه بریده په دې لاره کې مهم گامونه اوچت کړي خو پخپل هېواد کې مو لکه څنگه، چې لازمه ده لا هم په منظم ډول په دې مهم ملي کار باندې پیل نه دی کړی.

تر سید وروسته د هغه د فکري بهیر دوام

تر سید جمال الدین افغاني وروسته، د هغه ستر شخصیت فکري بهیر، محمد عبده او پیروانو یې پر مخ یووړ، خو عبده له سید جمال الدین افغاني سره پر یو مهم ټکي د نظر اختلاف درلود، چې زموږ د بحث لپاره ارزښتمن دی او دې ټکي ته مو یو څه نغوټې هم وکړې، عبده په دې باور و، چې د لوېدیځ له تمدن سره د صحیح او بریالي مخامخېدنې لپاره یوازې ساینسي مېتروزي او عملي هڅې کافي نه دي، بلکې تر ټولو مهمه د دې برخورد نظري طرح او د فکري اساساتو تثبیت دی. هغه خپل اصلاحي او رفورمي پروگرام په څلورو لاندې ټکو ودراره.

۱ له فاسدو تاثیراتو او عادتونو څخه د اسلام د دین تصفیه کول.

۲ د اروپایي نفوذ او د عیسویانو د بریدونو په وړاندې له اسلام څخه دفاع.

۳ د عالي تعلیماتو رفورم.

۴ د نویو افکارو په رڼا کې د اسلام د دوکتورینو بیا طرحه کول.

دغه پروگرام د مصر د رفورمیسم په بهیر کې په تېره د تعلیماتو په ساحه کې مهمې اغېزې را منځته کړې خو د ننني عصر او افکارو په رڼا کې د اسلام د ټولنیزو او سیاسي دوکتورینو اساسي طرحه، هغه پروگرام دی، چې د مشهور شخصیت علامه اقبال لاهوري د ادعا او هڅو باوجود لا هم عملي شوی نه دی.

علامه اقبال داسې یو شخصیت و، چې دا ادعا یې درلوده او تمه هم کېده، چې وکولای شي د لومړي ځل لپاره د معاصرې نړۍ د افکارو په رڼا کې، د اسلامي دوکتورینو اصول طرحه کړي، ځکه هغه ترسید په ښه توګه له لوېدیځې نړۍ سره اشنا شوی او هلته یې د فلسفې زده کړې وې او هم له نږدې څخه له اسلامي تمدن سره اشنا و، خو نوموړی د دغو مساعدو شرایطو په موجودیت کې د داسې فکري تناقضاتو په دام کې

علامه (افغان) (ص) / 143

ښکېل شو، چې د بشر دوستۍ نازک افکار يې د ((د انسان د قدرت اراده برتینه پايله)) له بې رحمانه نظريې سره گډ کړل، صوفيانو ته يې بد وويل خو هغه لاره يې، چې گومان يې کاوه د اسلامي تفکر د تجديد او نوي کولو لپاره موندلې، هماغه د متصوفينو لاره وه، چې د اسلام سترو صوفيانو، تر هغه د مخه له هغه نه ډېره ښه بيان کړې وه.

لکه چې کب وايي: ((هغه د صوفيانو اختلافات خوښ نه کړل خو د صوفيانو نړۍ ليد يې د اسلامي نړۍ د نننيو ستونزو د حل لپاره يوه حل لاره وگڼله)) او له بل لوري علامه اقبال له هغه اسلام نه غږېږي، چې د هغه د شاعرانه تخيل او تفکر زېږنده دی او د اسلام له تاريخي او واقعي دين سره تطابق نه لري.

په دې ډول تر سيد کلونه وروسته، علامه اقبال له لوېديځې نړۍ او اسلامي عالم سره له ښې بلدتيا سره سره، کله چې :

- له اسلامي دين نه عندي يا شخصي تعبير وړاندې کوي.
- د اسلامي نړيوالې فکري مسئلې طرحه د متصوفينو د نړۍ ليد په چوکاټ کې ځايوي.

- د مليت مفکوره او د ملي هويت تثبيت د هغه په واقعي او عصري معنی په نظر کې نه نيسي.

له دې کبله د سيد د فکر او دريځ په پرتله درې قدمه شا ته ږدي او روانېږي. د نننۍ نړۍ د افکارو په رڼا کې د اسلامي دوکتورينونو د اصولو او پرنسپونو د بيا طرحې دغه مسئله، چې د سيد جمال الدين افغاني د مبارزو محور او محمد عبده هغه مطرح کړله او علامه اقبال نه يوازې دا چې حل نه کړه، بلکې لا پسې مغشوشه کړله، نن هم په هماغه قوت او حتی په حاده ښه مطرح ده او ژور فکر ته اړتيا لري.

د ختيځ پوهانو له خوا د لوېديځ پېژندنې د لومړي کانگرس په اړه يو

وړاندیز

زما په گومان د سید د شخصیت غوره نمانځنه په دې کې نه ده، چې ووايو په کوم ملک کې زېږېدلی او یا نه دی زېږېدلی، ځکه هره پوښتنه او هر ډول ځواب، چې ورته ورکړل شي، د هغو ستونزو په حل کې به، چې سید جمال الدین افغاني عملاً طرحه کړې دي، هېڅ ډول اغېز رامنځته نه کړي.

فکر کوم، چې د هغه شخصیت غوره نمانځنه په دې کې ده، هغه ستونزې، چې سید تشخیص کړې وې او یو عمر یې د هغه د حل په لاره کې هڅې وکړې، ډېر زحمتونه او مشقتونه یې په کې وگالل او لا هم په پېچلې بڼه پر خپل ځای پاتې دي، بیا طرحه کړو او د حل لپاره یې پر خپل ځان لږ ذهني زحمت ومنو.

هغه پوښتنه دا ده، چې دا نن مور ختیځیان په عمومي ډول او اسلامي نړۍ په خاص ډول، د لوېدیځ په اړه څه فکر کوو؟

ساده پوښتنه ډېره نه ده شرحه او توضیح غواړي. زموږ مخکېنۍ خبرې پر دې شرحې او توضیح، یوه مقدمه وه. مور په دې لنډ بحث کې هڅه کوو، چې د دغو مهمو رامنځته شویو ستونزو ځینو جوړوونکو توکو ته، لنډه نغوته وکړم. له نننې لوېدیځې نړۍ سره زموږ مخامختیا، د سید جمال الدین افغاني د دریځ په اوردو کې قرار لري، ځکه د نننیو ستونزو او څرگندې طرحې یو له مهمو ټکو څخه دا دی، چې په اسلامي هېوادونو کې د سید افکار او د هغه د افکارو اغېزې په پوره خبرتیا سره تحلیل شي. (مثلاً په مصر کې د شیخ محمد عبده او د هغه د پیروانو افکار، په ایران کې د مشروطه غوښتنې په غورځنگ کې د هغه د افکارو اغېزه، په افغانستان کې د محمود طرزي، ورپسې د محی الدین انیس او ځینو نورو لیکوالو، فکري جریان، چې لا هم ژوندي دي، له نږدې نه مطالعه شي.)

علامه (افغان) / 145

خو دا باید په نظر کې ولرو، چې دا د نننیو ستونزو د رامنځته کېدلو یو ډېر اساسي ټکی دی، چې نه د نننۍ ختیځې نړۍ او نه هم اسلامي نړۍ د سید د پېر هماغه واقعیت دی او نه لوېدیځه دنیا د نولسمې پېړۍ دنیا ده، نو ځکه زموره نننۍ ستونزې په هماغه بڼه او ساده گۍ نه دي پاتې، بلکې لا پېچلې شوې دي.

لومړی د لوېدیځ په اړه:

کېدای شي وویل شي، چې په هیروشمیا کې د اتوم بم له چولو وروسته، هغه ستر صنعتي او تخنیکي انقلاب، چې په جریان کې دی؛ په هغه خاوره کې یوه نوې تاریخي دوره راپیل شوې، چې مخکېنۍ دورې په تېره نولسمه پېړۍ په کې لکه د یوه ماقبل تاریخ دورې په څېر راڅرگندېږي.

مخکې اشاره وشوه، چې د نولسمې پېړۍ اصلاح غوښتونکې او ساده دله د مسلمانانو رفورمستانو دا تصور کاوه، چې که چېرته ختیځ هېوادونه پخپل مالي او ټولنیز ژوند کې د لوېدیځ تمدن ارزښتونه ومني، په هغه صورت کې به دغه هېوادونه د لوېدیځې نړۍ د پرمختللو هېوادونو په کتار کې وشمېرل شي او لوېدیځ روڼ اندي لیبرال او عدالت پروره ځواکونه به له دې نه ملاتړ کوي، نن د داسې خوبونو وخت تېر شوی دی.

دوه خونړي نړیوال جنګونه او د ذروي وسلې تلپاتې خطر هغه اعتماد او ډاډ، چې لوېدیځې نړۍ او ځینو بشري ټولنو د لوېدیځ پر تمدن او ارزښتونو درلوده، له منځه وړی، هم لوېدیځه نړۍ د خپلو کلتوري او معنوي ارزښتونو په اړه د شک او تردید ښکار شوې او هم نورو نړیوالو د لوېدیځ تمدن د ارزښتونو په اړه خپل اعتماد له لاسه ورکړی او دا پوښتنه رامنځته شوې، یو تمدن چې له خپلو معنوي او فرهنگي ارزښتونو سره د خپل تمدن له بربادۍ نه د ځان په وړاندې دفاع و نه کړي، په خپله حوزه

کې د هغه له پالونکو ملتونو سره به څه مرسته وکولای شي، او بله پوښتنه دا چې: دغه تمدن، چې د بشر د تاریخ د بدلون ستر امکانات په خپل واک کې لري او هم د ویجاړتیا ډېر وحشتناکه وسایل جوړوي، باید د هغه د ارزښتونو په پرنسیپ او نړۍ لید کې اساسي عیب موجود وي. باید د دې خوږې او رنگینې مېوې په منځ کې وژونکي چینجي پټ وي، دا چینجي باید وپېژندل شي؛ د نولسمې پېړۍ په څېر د لوېدیځ او ختیځ واقعیت هم خپله معنی له لاسه ورکړې او اوس پخپله د لوېدیځې نړۍ تمدن د ختیځ او لوېدیځ په بلاکونو وېشل شوی، چې د اقتصادي او ټولنیزو نظامونو د متضادو ایډیالوژيو او له بېل سبک ژوندانه سره د مخامختیا په حال کې دي او د دغې مخامختیا ډگر نور هغه کوچنۍ اروپا نه ده، بلکې ټوله ځمکه ده، چې د اسلامي ختیځ او عیسوي لوېدیځ د مخامختیا مسئله په کې زړه، کوچنۍ او بې معنا ښکاري.

خو سره له دې هم د لوېدیځ د واقعیت بله جنبه دا ده، چې د دغو بلاکونو تر منځ د ټولو ایډیالوژیکي اختلافونو او تضادونو سرچینه فکري او شعوري ده. هغه څه، چې دغه دواړه سره رانږدې کوي، د هغوی د ژوندانه بڼه، د فکر بڼه او د فهم بڼه ټاکي، چې دا د هغوی نړیوال ثروت، قدرت او ځواک دی، یوه واحده اقتصادي او ورته زېربنا ده، چې له هغه صنعت نه عبارت دی، چې په ډېر پرمختللي ساینس او ټکنالوژۍ ولاړ دی. د دغه لوېدیځ متناقضه واقعیت په وړاندې د خپلې نړۍ واقعیت څرنگه پېژندلی او درک کولای شو، که چېرته هغه ختیځ او هغه لوېدیځ ته بې له چوون و چرا څخه د تړلتیا دريځ او له هغوی نه رنډه پيروي یوې خوا ته پرېږدو، یوازې دوی لارې پاتې کېږي.

یا دا چې: د ختیځ او لوېدیځ زور تضاد هېر شي، ننني ختیځ او لوېدیځ بلاکونه د یوه واقعیت په توگه ومنل شي او هغه ټولنې، چې نه په هغه

علامه (افغان) (ص) | 147

پورې تړلي دي او نه په دې پورې، د درېيمې نړۍ په نامه ونوموو او درېيمه نړۍ د همدې معيار په بنسټ د خپلو ټولنو په منځ کې، خپل بنی اړخ له کين اړخ نه تمیز او تشخيص کړي، يا دا چې پر ساينس او ټکنالوژۍ د ولاړ صنعتي اقتصاد د زېربنا، چې د سترو لوېديځو هېوادونو د بډايتوب او ځواکمنتوب اساسي عامل دی، معيار وگرځوو، کېدای شي هغه ختيځ او هغه لوېديځ يو واحد واقعيت وگڼو، چې په دې صورت کې د ختيځ او لوېديځ زور تضاد يو ځل بيا نوې معنا خپلوي، خو په دواړو صورتونو کې پایله يوه ده، څه د زړه ختيځ او لوېديځ د تضاد په صورت کې او يا د درېيمې نړۍ د ننني واقعيت په صورت کې مور مجبوره يو په ټوليزه توگه له لوېديځ سره او يا د هغه له دوو متضادو اړخونو سره د جلا فکر او نظر له لحاظه مخامخ شو.

له فکري او نظري لحاظه مو له يوه اړخه وويل، چې زموږ اقتصادي او ټولنيز ټکر او مخامختيا له ډېر وخته (له ۱۵۰ کلونو زيات) جريان لري، خو تر اوسه په دې نه يو توانېدلي، چې د هغه فکري او نظري اساسات ځانته څرگند او روښانه کړو.

دوهم د ختيځ په اړه:

کېدای شي وويل شي، چې د دې سيمې په ټولنو کې له يوې خوا د ټولنيز او اقتصادي واقعيت او له بل لوري د فکري او ذهني واقعيت تر منځ ژوره بې توازي رامنځته شوې ده، په دې مانا چې فکري او ذهني واقعيت د اقتصادي او ټولنيز واقعيت په تناسب ډېر شا ته پاتې دی او د دې دواړو واقعيتونو تر منځ واټن ورځ تر ورځې زياتېږي او دا له دې کبله و چې لوېديځ د سېلاب په څېر د ختيځو ټولنو په منځ کې نفوذ وکړ. ټولنيز، اقتصادي، سياسي او کلتوري جوړښتونه يې له کوم مقاومت څخه تر

اغېز لاندې ونيول، خو د نړۍ ليد او هغو متضادو فکري اساساتو د ټکر ستونزې، چې د تصادم په حال کې دي، مطرح نه شوې او ختيځ متفکرينو د خپل نړۍ ليد د پرنسپپ او د هغه د اصولو په اړه د دغو نړۍ ليدونو د مخامختيا په رڼا کې کومې جدي شننې او تفکر ته توجه و نه کړه، له دې کبله فکري نظري ستونزې په خپل حال پاتې دي. پورته ياده بې توازنې، کېدای شي په لاندې دوو مثالونو کې لږ تر لږه روښانه کړو.

زموږ بزگر له نويو کرنيزو ماشين الاتو څخه کار اخلي خو د ماشين حرکت د ده په نظر يوه معجزه ده او د بدو سترگو په وړاندې دم او دعا ته مخه کوي او دې ته نه دي ځير، چې د هغه خپل ذهني جوړښت په هغه نړۍ ليد ولاړ دی، چې علمي اختراع او د ماشين توليد ناممکنه کوي. که نه له ډېر پخوا نه ده بايد پخپله دغه ماشين جوړ کړی وای دغه مخترع او توليدوونکي ته به محتاجه نه وای او د مسئلې پېچلتيا دلته ده، چې له پرمختللو تخنيکي الاتو څخه کار اخيستل، ټولنه تر پخوا لا زياته د ماشين د مخترع او توليدوونکي مریئ گرځوي.

همدارنگه زموږ اداري مامور په اداري چوکاټ کې په نوي سبک په کار بوخت دي، خو نه د سياسي فلسفې له فکري اساساتو او نه يې له عقلي پرنسپپونو خبر دی او نه د لرغوني شرقي ادارې د سبک له طرز سره د هغه توپير په نظر کې نيسي، له دې کبله په يو بې روحه بيروکراته موجود بدلېږي.

لنډه دا چې اقتصادي او ټولنيزو بدلونونو د يوې طبيعي پېښې يا حادثې په څېر جريان موندلی او د دغو بدلونونو په پيل او يا جريان کې کومې ارادې او روښانه شعوري طرحې ونډه نه درلوده. له دې کبله ټولنيزې او اقتصادي پديدې خپل اجتناب ناپذيره طبيعي تگلوری لندوي، خو دا چې فکري

مخامختیا ته د اړتیا احساس نه دی شوی، دغه واقعیت شا ته پاتې او ورځ تر ورځې شا ته ځي او فکري او نظري مسایلو ته په داسې نه پاملرنې سره، دغسې ټولني پخپل لاس د لوېدیځ د مرییتوب ځنځیر له خپلې غاړې تاووي او لا یې ټینګوي، دې ته ځیر نه دي، چې یوازې فکري انقلاب او ذهني انکشاف انسان ته دا وړتیا وربښي، چې حقيقي ازادۍ ته د رسېدو په لاره کې له تخنیکي او اقتصادي وسایلو څخه کار واخلي.

کوم بل ټکی، چې د ختیځ په اړه کېدای شي وویل شي، دا دی چې د شلمې پېړۍ یو له مهمو پدیدو څخه ملي واقعیت دی. په استعماري مبارزو او د استعماري قدرتونو له شا ته تګ وروسته، ملي هویتونه په درېیمه نړۍ کې تر پخوا لا زیات تثبیت شوي دي، په سیمه ییزه او نړیواله کچه د ټولنو د ټولنیز او سیاسي ژوند په برخلیک کې یې اساسي ونډه په غاړه اخیستې، حتا هغه نظامیان، چې ځان ته انترناسیونالستان وایي او ځان تر ملیت پورته ګڼي، عملاً د ملي واقعیت په دام کې ګډ پاتې دي.

سید جمال الدین افغاني د دغې مدرنې مفکورې ارزښت په وضاحت سره وموند، خو تر ننه پورې مو د هغه په اړه عملي بحث نه دی کړی او دهغه فکري او نظري بنسټ ایښودنه مو نه ده کړې، له همدې ځایه ده، چې احساساتي او عاطفي اړخ یې له فکري او عقلي پلوه ډېر قوي دی او له دې کبله د وخت دغه ستر واقعیت کله د سیمې د توکمي یا دیني عقایدو او یا په لرغوني سبک د سترواکیو د بیارغون په هڅه کې مغشوش کېږي او د هغه مترقي ماهیت او د ولسي نهضت ځانګړتیا له منځه ځي.

زموږ نننی ټولنیز ژوند په دوه ډوله، بهیرونو کې د خوځښت په حال کې دی، یو یې د ملي هویت د تثبیت په لاره کې هڅه ده او بل یې لوېدیځ کېدو ته لېوالتیا ده، دا دویم یې هم د شلمې پېړۍ یو له بې ساري پدیدو

څخه دی. د لوېدیځ د تمدن له حوزې بهر په ټولو ټولنو کې ټول اقتصادي، ټولنيز، فرهنگي او سياسي تغييرات او بدلونونه يوازې او يوازې يو لوری لري او بس ټول د لوېدیځ کېدو په لور تگ کوي، خو دغه د لوېدیځ کېدو هدف که خپلو وروستيو پایلو ته راکاږل شي يو ځانته متناقض هدف دی، په پای کې لوېدیځ کېدل له ځانه پردي کېدل دي، خپل فردي او ټولنيز هويت له لاسه ورکول دي، له دې ځايه ختيځه ټولنه او وگړي له ځانه د پردي کېدو دغه حرکت يا د ملي هويت د مفکورې او يا د ديني عقيدې په واسطه جبيره کوي، خو د دغو دواړو جبيره يي عکس العملونو عيب او کمزوري په دې کې ده، چې غير شعوري او له عقلي اساساتو خالي دي.

د لوېدیځوالو د برتری او قدرت ستر رمز په دې کې دی، چې د تفکر او تعقل ځواک دی، چې لوېدیځ يې دځمکې پر سر مطلق بادار او حاکم گرځولی دی، دا که د نړۍ اسلامي ملتونه په خپل فردي او ټولنيز ژوند کې له لوېدیځ نه پيروي کوي، د هغوی د ساينس او ټکنالوژۍ له نتايجو څخه کار اخلي خو په څنگ کې يې د انتقادي عقل او ازاد تفکر ځواک نه روزي، د دې نيمگړتيا پایله مرييتوب او غلامي ده، په دې مانا، د دې پر ځای چې د لوېدیځې نړۍ ټولنيز او فرهنگي او د تخنيکي وسايلو بڼې او يا اشکال زموږ تر واک او ادارې لاندې وي، موږ به د هغه تر فرمان لاندې يو او پخپل دې مرييتوب سره به د نړۍ د دغه بادار برتري لا پسې پياوړې کوو او تر پخوا لا زيات به له ځانه د پرديتوب په لاره پلي کېږو.

تقریبا په وروستيو پنځوسو کلونو کې د اسلامي ختيځ په هېوادونو کې يوه بله مهمه پدیده، په لوېدیځ سبک د ښوونې او روزنې وده او پراختيا ده نن يو زيات شمېر ختيځوالو يا د خپلو هېوادونو په نويو مدرسو کې او يا په لوېدیځو ملکونو کې په عالي مدرسو کې لوېدیځ علوم او فنون زده کړي

علامه (افغان) (ص) / 151

دي او د لوېديځ فرهنگ او تمدن په اړه نسبتاً ژور او دقيق معلومات لري، خو د ختيځو ملكونو د نويو مدرسو د تامل وړ خصوصيت دا دی، چې په هېڅ يو هېواد کې دا هڅه نه ده شوې، چې د نوي، او زړو تعليماتو تر منځ پل رامنځته او يا کومه اړيکه ټينگه شي، يا دا چې هغه زړې مدرسې اوس هم ژوندۍ دي او له نويو مدرسو سره له کومې اړيکې پرته، د خپل دور په يوه تړلې او محدوده حلقه کې ژوند کوي او يا هغه مدرسې له منځه تللي دي او نويو مدرسو له زړو تعليماتو سره له کومې تړلتيا پرته بې له کومې سابقې او ريښې په ختيځ کلتور او تمدن کې په کار پيل کړی او څو نسلونه يې روزلي دي، دغه پاشلتيا او جلايي د نويو تعليم تر لاسه کوونکو په روزنه کې دوې منفي پايلې را منځته کړې دي:

۱ : دا چې دغه تعليم تر لاسه کوونکې په بشپړه توگه د لوېديځ سبک د تعليماتو تر اغېز لاندې راغلل، ډېر ځله د لوېديځ په وړاندې انتقادي روحیه نه لري.

۲ : دا چې و يې نه شواى کړاى، لکه څنگه، چې اړينه وه پر خپل فرهنگ، تمدن او ژبې تسلط پيدا کړي، د خپل کلتور او ژبې په وده او پرمختگ کې يې خلاق او نوښتيزه برخه نه ده اخیستې.

دغه د لوېديځ سبک په تعليماتو روزل شوي لومړي نسلونه تر ډېره بې ثمره ونو ته ورته دي.

د دغې پديدې تر څنگ، زموږ د لرغوني ختيځ د مدرسو په سبک يو ډول پو او اديب لا هم ژوندی دی، که څه هم نننۍ فرهنگي او تعليمي چاپېريال به په قوي احتمال داسې ډول پوه او دانشمند په راتلونکې کې و نه روزي، خو حقيقت دا دي، چې همدا ډول دانشمند و، چې تر اوسه يې د خپل فرهنگ او ژبې په وده او بشپړتيا کې خلاقه او فعاله ونډه اخیستې، زموږ ننني ادبيات، ژبه او تاريخ د هغه په لاس جوړ شوي، له هغه استعداد او نبوغ سره يې، چې

درلوده تر ډېره بریده له نویو علمي تخنیکونو او طریقو څخه یې گټه اخیستې، خو دا چې پر لوېدیځ فرهنگ، ژبې او علومو یې بشپړ تسلط نه درلود، د هغه علمي او کلتوري ونډه په غوښتني او ناغوښتني بڼه محدوده پاتې ده او د هغه متناقض دریځ د همدې محدودیت پایله ده، په دې مانا، چې هغه پخپله علمي انتقادي روحیه کې د (یک بام و دو هوا) له پرنسیپ نه کار اخلي، یانې د لوېدیځ په وړاندې انتقادي دریځ لري، خو د ورته انتقادي تفکر معیارونه د ځان په اړه نه کاروي.

دا دوه ډوله روڼ اندي یانې نوي تعلیم یافته او زور دانشمند یو بل پر ضد دي، نوي تعلیم یافته د لوېدیځې نړۍ په اړه په یو څه پوهېږي، خو د هغه په وړاندې له انتقادي روحیې کار نه اخلي، له خپل فرهنگ او کلتور نه بشپړ معلومات نه لري خو د هغه په وړاندې انتقادي دریځ غوره کوي، برعکس د زاړه سبک پوه له لوېدیځې نړۍ نه بشپړ معلومات نه لري، د هغه په وړاندې له انتقادي روحیې کار اخلي، پر خپلې ژبې او فرهنگ تسلط لري، خو د هغه په وړاندې انتقادي روحیه نه لري.

پورته ذکر شوي خصوصیات ډېر عمومي وو او د کلیت هېڅ کومه جنبه نه لري، ځکه له نېکه مرغه نن په ختیځو ملکونو او اسلامي هېوادونو کې یو زیات شمېر د نوي او زاړه سبک پوهان وجود لري، چې هم صاحبده دي او هم صاحبنظره، هم له خپلو اوسنیو او پخوانیو ستونزو خبر دي او هم ستر نړیوال مسایل د خپلو سترگو په وړاندې وېر مومي او د خپل کلتور او ټولنې او د انسان او نړۍ په اړه اندېښنې او اضطرابونه ورسره مله دي، هم پر ځان او هم پر نورو علمي انتقادونه لري، چې له دې کبله د ختیځې نړۍ او اسلامي نړۍ د داسې یو زیات شمېر صاحبده او صاحب نظره پوهانو شتون ما ته دا جرئت رابښي، چې د خپلو دغو خبرو اصلي مرام بیان او یو وړاندیز وکړم.

وړاندیز:

مور د اوسني ختيځ خلک تر بل هر وخت زيات له لوېديځ تمدن سره يوې ژورې او پراخې فکري او نظري محاسبې، تصفيې او يو علمي انتقادي چلند ته اړ يو.

داسې صحيح علمي چلند به د گڼو مهمو علمي پايلو په جمله کې يوه اساسي پايله ولري، مور به د هغه په لړ کې وکولای شوو خپله ټولنه او تمدن او خپل ټولنيز او فرهنگي هويت په دقيقه او څرگنده توگه درک کړو او دا به يو ډېر ستر خدمت وي، چې مور يې د خپلې نړۍ د فرهنگ او اجتماع لپاره تر سره کړو. ختيځه نړۍ اوس اوس ډېر شمېر داسې پوهان لري، چې کولای شي په ښه توگه د دغه کار له باره ووځي.

لوېديځو پوهانو د ختيځې نړۍ په اړه زياتې مطالعې او څېړنې کړې دي، کابو له اتيا کلونو را پدېخوا يو نړيوال کانگرس، د ختيځ پېژندنې د کانگرس په نامه تر وروستيو کلونو د نړۍ په سترو ښارونو کې جلسې جوړولې او ما، چې د دغه کانگرس په څو جلسو کې گډون کړی دی، تل مې روحي او ذهني نارامي احساس کړې ده، د دغې نارامۍ د احساسولو علت په دې کې و، چې ليدل مې ډېری ختيځ پېژندونکو ختيځ د لرغونو اثارو د موزيم، د بشر پېژندنې د لابراتوار او د مړو او زړو ژبو د اشکالو د ساتنځای او د فرهنگي او ټولنيزو جوړښتونو په څېر په نظر کې نيول او ختيځ انسانان يې بس هسې د پوهنې د موضوع او يو بېخايه شي په توگه مطالعه کول او د دغه بې روحه شي په اړه يې نظرونه ورکړي او قضاوتونه کړي دي، حکمونه يې صادر کړي او اوس هغه وخت رارسېدلې، چې ختيځوال بس هسې د پوهنې موضوع نه وي، بلکې پخپله د پوهنې فاعل شي او نور نو يوازې د يوه څيز په توگه مطالعه نه شي، بلکې پخپله د يوه شخص په توگه ځان مطرح کړي او د تفکر په ساحه کې د ځان او جهان

په اړه رغنده ونډه تر سره کړي. د هغه څه په اړه، چې لوېدیځوالو د نړۍ په اړه ویلي او وایي، د هغه څه په اړه، چې د ختیځ او ختیځوالو په اړه یې ویلي او وایي، بالاخره خپل نظر ووايي، په قضاوت دې لاس پورې کړي او حکم دې صادر کړي. د یوه عقلي او فکري شخصیت په توګه دې د انسانیت او علم په نړۍ کې قدم واخلي، ځکه نو لازمه ده، چې د لومړي ځل لپاره د اسلامي نړۍ او د ختیځ پوهان او متفکرین سره راټول شي او د (لوېدیځ پېژندنې کانګرس) لومړنی علمي مجلس دې جوړ کړي او په هغه کې دې دغه موضوعات:

- د ختیځ او لوېدیځ د فلسفې مخامختیا او د نړۍ لیدونو د ټکر ستونزې.

- د ختیځو نړۍ لیدونو په وړاندې لوېدیځې فلسفې.

- غربي ساینس او ټکنالوژۍ، د ختیځ او نړۍ لپاره د هغه اساسات، مانا او ارزښت.

- د لوېدیځ ټولنیز، سیاسي او فرهنګي جوړښتونه او د نړۍ او ختیځ لپاره د هغه ارزښت او مانا.

- انټروپولوژي او ټولنیز علوم، د لوېدیځ او زموږ لپاره د هغه مانا او مفهوم.

- ختیځ پېژندنه او په لوېدیځ تمدن کې د هغه نقش، د ختیځ د تمدنونو په پېژندنه کې د هغه مانا او ارزښت.

- لوېدیځ کلتور او ادبیات، په ختیځو ادبیاتو کې د هغه مانا او اغېزې.

- او ګڼ نور موضوعات مطالعه او تحلیل کوي.

د داسې یوې غونډې د جوړولو لپاره به هر ختیځ هېواد په تېره اسلامي هېواد به ښه وي، خو زما په نظر د داسې یوې سترې علمي او فرهنګي غونډې د لومړنۍ جلسې لپاره مناسب ځای او محل به افغانستان وي. هغه

علامه (افغان) / 155

هېواد، چې د اسيا زړه دی، هغه هېواد، چې د سترو تاريخي او کلتوري بهیرونو مرکز، د اتصال کړۍ او د تگ او راتگ څلور لاری و. زردبنت له همدغه ځای نه نړۍ ته پیغام ولېږه، بودېزم له خپلو فکري او هنري ارزښتونو سره همدلته وده او پراختیا ومونده او له دې ځای نه یې مرکزي اسيا ته لاره وکړه. یوناني تمدن همدلته له ختیځ او ختیځې روحيې سره خلاق چلند تر سره کړ. کوشاني تمدن په همدې خاوره کې وځلېد او اسلامي تمدن په همدې ځمکه کې د هنر او ادبیاتو شاهکارونه رامنځته کړل او بلاخره همدغه هېواد و، چې د لوېدیځ د استعماري قدرت په وړاندې مقاومتونه او مبارزې وکړې او نن همدغه هېواد، چې د سید جمال الدین افغاني ټاټوبی دی، باید له لوېدیځ تمدن سره د ختیځې نړۍ د علمي او فکري مخامختیا زمينه برابره کړي.

زموږ ځوان جمهوري نظام، چې نوی او ستر تاريخي رسالت په غاړه اخیستی او د مرکزي اسيا د تمدنونو په بنسټ ایښودنې او وده کې زموږ د هېواد کلتوري او فرهنگي غوڅ او پرېکنده نقش په نظر کې لري. باور لرم، چې د لوېدیځ پېژندنې د لومړي کانگرس ستر ویاړ زموږ د هېواد په برخه کړي او له دې نوي علمي او فرهنگي جریان سره به دغه لرغوني هېواد ته نوی فرهنگي ژوند وبښي.

نوټ:

که دغه مفکوره د سید جمال الدین افغاني د شخصیت د نمانځنې د نړیوال سیمینار د غړو د خوښې وړ وگرځېده، په دې صورت کې وړاندیز کوم، چې د افغاني او دوستو مملکتونو د پوهانو له جملې څخه دې د پورته مفکورې د علمي او نظري طرحې په خواوښا کې، د ډېر غور لپاره، یوه کمېټه جوړه شي، چې په دې برخه کې لازم تصویبونه تر سره شي.

یاددښت:

په خواشینی سره، د مقالې په اصل کې انگلیسي ماخذ او لاتین نومونه له ټایپ نه پاتې شوي او مور و نه شو کولای، چې دغه نیمگړتیا جبران کړو.

سید جمال الدین افغاني

جمال الدین د سید صفدر زوی و. په ۱۲۵۴ ق ۱۸۳۸ میلادي کال د کونړ په اسعد اباد کې وزېږېد.

د سید جمال الدین افغاني کورنۍ د کونړ په اسعد اباد کې اوسېدله خو د امیر دوست محمد خان په وخت کې د ځینو ستونزو له مخې د هغه په امر د سید پلار له کورنۍ سره کابل ته راغی او هلته مېشت شو.

سید جمال الدین افغاني په اووه کلنۍ کې په خپل کور کې د دودیزو علومو په زده کړه پیل وکړ. دی ډېر هونبیار و او په لږ وخت کې یې د نړۍ د وخت دودیز علوم ټول زده کړل، ان چې استادانو یې هم له نبوغ او فکر څخه گټه اخیستله.

افغان سید په اتلس کلنۍ کې صرف، نحوه، معاني، بیان، نوی او زوړ تاریخ، تفسیر، حدیث، فقه، اصول، عقاید، کلام، منطق، ریاضي، هندسه او طب ختم کړل. ده له ډېرې ځیرکۍ او قوي ذهن سره پراخه مطالعه هم کوله او په هره برخه کې یې د خلکو د وینتیا او هوساینې له پاره یو نوی نظر او پیغام وړاندې کړی، چې دا د ده د نبوغ ښه بېلگه او د فکري ځواک څرگنده نښه گڼل کېږي. ده د خپلې بې ساري پوهې په برکت د نړۍ ډېر هېوادونه ویني او د ژوند په رښتیني مانا پوه کړل.

کابل ته تر تگ مخکې یې په کونړ کې له سید فقیر شاه بادشاه څخه دیني او عربي علوم زده کول او په کابل کې یې بیا د گذري په جومات کې له لویو پوهانو څخه لوست کاوه. د وخت په تېرېدو سره یې پر دې زده کړو قناعت و نه کړ او د پوهې مینې تر هنده ورساوه.

علامه (افغان) (ص) | 157

سید جمال الدین افغاني په ۱۸۸۵ میلادي کال کې د پان اسلامیزم غورځنگ په جوړولو بریالی شو. د علامه نظریه او مبارزه په دوو اصولو (اسلامیت) او (افغانیت) ولاړه وه.

سید لومړی هند ته لاړ، خو انگرېزانو له هغه ځایه وایست. بیا مصر او ورپسې ترکیې ته لاړ. په ترکیه کې یې د هغه هېواد د صدراعظم په غوښتنه د پوهنې او معارف د وزارت د مجلس غړی و ټاکل شو. سید له ترکیې څخه مصر ته لاړ او هلته یې نهه کاله د الازهر په اسلامي مدرسه کې د استاد په توګه دنده تر سره کړه. په ۱۸۷۹ میلادي کال کې له هغه ځایه وتلو ته مجبور شو او بېرته هند ته روان شو. خو انگرېزانو ډېر ژر مجبوره کړ، چې له هنده څخه هم ووځي. له هغه ځایه لندن ته لاړ او هلته یې د (ضیالخافین) په نامه یو اخبار پیل کړ او له هغه ځایه فرانسې ته لاړ او هلته یې هم د عروۃ الوثقی په نامه د یوه اخبار خپرول پیل کړل. اخبار یې د فرانسې حکومت بند کړ او هغه و، چې له هغه ځایه څخه ترکیې ته لاړ.

په ۱۳۱۴ هجري قمري (۱۸۹۷) میلادي کال د مارچ په اتمه نېټه د سرطان د ناروغۍ له امله وفات شو او په ترکیه کې ښخ شو، چې وروسته بیا په ۱۳۲۳ هجري لمريز (۱۹۴۴) میلادي کال کې د ده تابوت، د ترکیې د حکومت په موافقه کابل ته راوړل شو او د کابل پوهنتون په زړه کې په شاندارو مراسمو سره خاورو ته وسپارل شو.

د سید جمال الدین افغاني لنډه پیژندنه

زمونږگران هېواد د ستر آریانا ټاټوبی دی چې د ۱۹ پېړۍ په لومړیو او نیمایي کې د بنکېلاکګرو په تېریو سره یې خپل تاریخي او لرغونی لوړوالی له لاسه ورکړی و بنکېلاکګرو په خپل ټول قوت سره د اسیایي او افریقاني هېوادونو د ستوني مری په لاس ټینګه نیولې وه.

لیکوال: عبدالمنان ساپی

علامه (افغان) (ص) / 159

زمونږگران هېواد د ستر آريانا ټاټوبي دى، چې د ۱۹ پېړۍ په لومړيو او نيمايي كې د بنكېلاكگرو په تېريو سره يې خپل تاريخي او لرغونى لوړوالى له لاسه وركړى و بنكېلاكگرو په خپل ټول قوت سره د اسيايي او افريقايي هېوادونو د ستوني مړۍ په لاس ټينگه نيولې وه.

فرانسې په الجزائر كې روسيه په منځنۍ اسيا قفقاز هېوادونو كې او انگرېزانو د هندوستان په لويه وچه او څه نا څه په افغانستان باندې حكومت كاوه.

په ځانگړې توگه ختيځ چې د لوړ تمدن او ابدي زيرمو گودام و د لويديځي نړۍ لپاره خورا په زړه پورې غنيمت بلل كېده د وخت ظالمانو باچاهانو خپل د ژوند برياوې او لرلید د خلكو په ډېره بېوسۍ كې خورا ښه لیده. د تاريخ پدې تورتمې پېر كې چې د نړۍ پدې سيمه كې د آزادۍ لمر بيخي د بنكېلاكگرو هېوادونو له خوا په توره پرده پوښل شوى و، پدې حساس او بد تاريخي پېر كې په ختيځ كې د تورې تيارې زړه وچاودېده او د آزادۍ او د انسانيت ستورى وځلید چې د دې ستوري په رڼا كې د دې سيمې خلكو وشوكلولای چې د خپل روښانه راتلونكي لپاره لار ومومي او د ستورى د افغانستان په ختيځ سيمې دكونړ په چغسرای (اسعدآباد) كې د سيد جمال الدين افغان (رح) د زېږدنې نېكمرغه اواز چې په گاونډ او منطقه كې وځلېد د افغانستان او سيمې لپاره يې د ځان سره خورا ځلېدونكې رڼا راوړه چې پدې وخت كې زمونږ گران هېواد د نورو گاونډيو هېوادونو سره په يو ډول ټولنيزو، ستمونو، رنځونو، كړاونو، لوږې، او د ډول ډول ظلمونو او ناخوالو ناتارونوپه توفانونوكې راايسارو.

افغان سيد (رح) د دې پېچلې او تورتمې ټولنيز سياسي چاپېريال ته سعادت او نېكمرغۍ د راتلولپاره پخپله نه سترې كېدونكې هلو ځلو باندې پېل وكړ او هغه څه ته ډېر ځير شو چې د نورو له نظره غورځېدلى و، افغان

سید(رح) د خپل پلار نه زدکړه وکړه او ډېر ژر یې په دیني علومو کې بریاوی ترلاسه کړی او د ډیری قوي حافظې او استعداد څښتن شو، نو د یو په بل پسې د علومو په پوړیو وروخت چې په افغانستان کې دننه او بهر یې علوم زده کړل او ډیر ژر د دنیا د عالمانو ترڅنگ ودرېده .

افغانستان او سرحدی سیمه (قبائل) د ۱۹ پېړۍ د شروع څخه بیا تر د افغان سید(رح) د وخت پورې د علومو او د فنونو مرکز بلل کېده.

د نړۍ خلکو به د حکمت او فلسفې د علومو د زدکړې لپاره په ځانگړې توگه د اسلامي نړۍ نه به دلته خلک راتلل او په خاص ډول په سیمه او گاونډ کې نوموړې سیمه د فلسفې او منطق او د کلام د علومو لپاره خاص او عام مرکز گڼل کېده، چې په نوموړې سیمه کې دا اشخاص اوسېدل:

میر زاهد میروي، ملامحب الله بهاري، قاضي مبارک کندهاری، مولوي حبیب الله، د پشد قاضي کونړی، پېښوری لوی حافظ، او ستر مجاهد ملا نجم الدین، هډي صېب، د بنسټ ملا او فېروز ملا چې دا ټول په همدې سیمه کې رالوی شوي و چې وروستني پنځه یې د سید جمال الدین افغان(رح) د پېر شخصیتونه دي په دغه وخت کې د مسلمانانو اعمال دومره خراب شوی وو، چې اصلاح کول یې څه اسانه کارنه وو، خو د علامه سیدجمال الدین افغان د زیاتو کونښنونو او نه ستړی کیدونکو هلو ځلو په نتیجه کې یو څه اصلاحات رامنځ ته شول. نوموړی په دې عقیده و چې باید یو نوی نظام رامنځ ته شي، او نوی نسل په اسلامي عقایدو وروزل شي تر څو یوه اسلامي او په خپلو پخو ولاړه اداره رامنځ ته شي.

علامه سید جمال الدین افغاني د سید صفدرزوی په ۱۲۵۴ هجري سپوږمیز کال د شعبان په میاشت کې چې د ۱۸۳۹ زېږیز سره برابر دی د کنړ ولایت په اسعدآباد کې په یوه د یندوسته کورنۍ کې زېږېدلی دی، دی د اسلامي نوبت بنسټگر او یو سیاسي فعال غړی وه چې د اسلامي

علامه (افغان) (ص) / 161

ملتپالنې يو مخور پلوی و. سپد جمال الدين افغاني په ۱۸۸۵ زېږيز كال كې د پان اسلاميزم غورځنگ په جوړولو بريالی شو، د علامه نظر يه او مبارزه په دوه اصولو (اسلاميت) او (افغانيت) بنا شوې وه. د سيد جمال الدين افغاني كورنۍ د كونړ په اسعد آباد كې اوسېدله خو د امير دوست محمد خان په وخت كې د ځينو اړتياوو له مخې د هغه په امر د سيد پلار له كورنۍ سره كابل ته راغی او هلته مېشت شو (۱).

د سيد جمال الدين افغان د نسب سلسله سيدعلي ترمذي ته رسيږي، چې په ۹۹۱ هـ ق كې وفات شوی او په بونير كې يې زيارت دی، سيد علي ترمذي د خپل وخت مشهور او روحاني شخصيت و چې د هند د گورگاني سلطنت په دربار كې مقرب او معزز سپری وو او په خلكو كې د پوره پيژندگلوې او نفوذ خاوند و. پښتانه يې له ډير اخلاص او محبت نه ((پيربابا)) بولي .

د پير بابا اولاده د هيواد په ختيځو ولاياتو لکه ننگرهار، کنړ، لغمان او همدارنگه په كابل او د هيواد په ځينو نورو سيمو كې مېشت ده، مگر دوی هر چيرې چې اوسي ځانونه ((دکنړ)) سيدان بولي او په همدې باندې شهرت لري په دې اړه مې د يوه پاچا سره چې خپل نوم يې گل سيدوو د زړه خواله كړې، دی چې دلته ورته اشاره كوم .

نوموړی سپری وای: چې د پاچايانو اصلي ټاټوبی د كونړ ولايت د پشد علاقه ده چې د مرکزی كونړ نه لږ كوز د ننگرهار په طرف واقع ده. د سيد جمال الدين افغان دپلار نوم سيد صفدر وو، نو ځكه دغه سيمه د «صفدر گت» په نوم ياده شوېده، چې بيا وروسته د يوڅه وخت نه د لهجې دتغير په اساس ورته « صدر گت» وويل شو، دغه سپری وای چې پاچايان (سيدان) د وخت په تيريدو سره ددغه سيمې څخه نورو سيمو لکه سرکانو، سلام پور، باراباط، کنړخاص او پيچ دري ته وكوچېدل او هلته

میشته شول. د دغه کورنیو ځینې کسان اوس هم شته چې ما ورسره ولیدل لکه دپیچ درې دوتلی په کلی کې «سیدجمال پاچا» په سرکانو کې «وکیل پاچا» په باراباط کې «داود پاچا» دوی ځانونه دامام حسن او حسین (رض) اولاده بولی خلک ددوی ډیر عزت کوي او دعزت په سترگه ورته گوري.

زده کړې

سید جمال الدین افغان په اووه کلنۍ کې په خپل کور کې د دودیزو پوهنو په زده کړه پیل وکړ. دی ډېر ځیرک او هونبیار و، د فکر پراخي يې دومره وه، چې په لږ وخت کې يې د دود سره سم ټولې زده کړې ترسره کړې آن چې استادانو يې هم له نبوغ او فکر څخه گټې اخیستلې. افغان سید پر اتلس کلنۍ کې صرف، نحوه، معانی، بیان، نوی او زوړ تاریخ، تفسیر، حدیث، فقه، اصول، عقاید، کلام، منطق، ریاضی، هندسه او طب ختم کړل.

ده له ډېر ځراکت او قوی ذهن سره پراخه مطالعه هم کوله او په هره برخه کې يې د خلگو د وینبنتیا او هوساینې له پاره یو نوی نظر او پیغام ډگر ته رااېستی چې دا د ده د نبوغ ښه بیلگه او د ذهن د پیاوړتیا څرگنده نښه گڼل کیږي، چې د خپلې بیسارې پوهې په برکت يې کور، کلی، هیواد او د نړۍ ډېر هیوادونه وینبې او د ژوند په رستینې مانا پوه کړل او د هغوی بیده وجود ته يې د وینبنتیا په روح دازادۍ او استقلال مفکوره ورکړه، دکابل تر تگ مخکې يې په کونړ کې د سید فقیر بادشاه څخه دیني او عربي پوهنی زده کړې وکړې او په کابل کې يې بیا د گدای گذري په مسجد کې له لویو پوهانو څخه لوست کاوه.

د وخت په تیرېدو سره يې پردې زده کړو قناعت ونکړه او د پوهې میني تر هنده ورساوه. د پوهې او زده کړې په لار کې يې د هېڅ ډول ستونزو او

علامه (افغان) (ص) / 163

خندونو پروا نه کوله . سید افغان په هند کې یو کال او څو میاشتې تیرې کړې . پر تېره زده کړه یې نوې پوهه د نوو اصولو سره زیاته کړه یعنې سید مخکې په عربي، فارسي او ترکي علوم لوستلي وو او په همدې ژبو غږېده په هند کې یې انگلېسي او اردو هم زده کړه . سید چې پخوا یې فلسفه د عربي پوهنو سره یوځای ویلې وه دا وخت یې په هند کې د نوي فلسفې په کارولو سره چې له اروپا څخه یې څرک رارسېدلی وزده کړه .

په سید جمال الدین کښې د کوچنیوالي څخه د ښه استعداد او نبوغ نښې نښانې څرگندې وې ځکه نو پلار یې دی لومړی د کامې د شیر گړ د حضرتانو په دیني مدرسه کې شامل کړ بیا پلار د ځان سره کابل ته بوت، هلته یې له مشهورو استادانو څخه دیني علوم ، ریاضي، طب ، منطق او فلسفې کتابونه ولوستل او د دې تر څنګ یې نظامي زده کړه هم و کړه . په لږه موده کې ډېر عالمان ده ته د تدریس کولو څخه عاجز شول . په زلمي توب کې یې هند ته سفر و کړ او هلته یې د دیني او نورو عصري علومو زده کړې بشپړې کړې . بیا حجاز ته ولاړ ، یو کال د عربو په ملکونو کې و گرځېده .

کله چې سید جمال الدین افغان په دغو سفرونو کې پر زده کړه سربېره د شوا خوا سیمو د سیاسي ، اجتماعي او اقتصادي حالت ډېره ژوره مطالعه و کړه نو دا فکر ور سره پیدا شو چې څرنگه خپل هیواد، ټول اسلامي هیوادونه او نوره نړۍ د انګرېزانو د استعماري بند، اثر او نفوذ څخه خلاصه کړي، نو یې عملي هلی ځلی شروع کړې .

پدې وخت کې امیر محمد اعظم خان د امیر دوست محمد خان زوی د افغانستان پاچا وو ، سید جمال الدین د نوموړي پاچا د نیژدې مشاورینو او د دربار د مخورو څخه وو . د امیر محمد اعظم خان د پاچاهۍ دوره ډېره لنډه وه او بیرته امیر شیرعلي خان د دوهم ځل د پاره پاچا شو امیر

شیرعلي خان له خپل ورور (محمد اعظم خان) سره د نیژدې تعلقاتو ، یا د انگرېزيانو په اشاره او یا د سید جمال الدین څخه خپلي واکمنۍ ته د خطر په نسبت دی د خپل هیواد پرېښودو ته اړ کې ، سید له هیواد څخه تر وتلو وختي لا خپل ټول پلانونه او پرمخ تللي پلانونه، د وخت امیرته وسپارل او له هیواد څخه ووت.

لومړی هند ته ولاړ ، خو انگرېزيانو د هغه ځایه څخه و ایست او له هغه ځایه مصر او بیا ترکیې ته ولاړ ، په ترکیه کې د هغه هیواد د صدراعظم په غوښتنه د پوهنې او معارف د وزارت د مجلس غړی و ټاکل شو ، سید د ترکیې څخه مصر ته ولاړ او هلته یې نهه کاله د الازهر په اسلامي مدرسه کې د استاد په توگه دنده تر سره کړه، په ۱۸۷۹ میلادي کال کې له هغه ځایه وتلو ته مجبور شو، هند ته ولاړ . ډېر ژر انگرېزانو مجبوره کړ ، چې له هنده څخه هم ووزي، له هغه ځایه لندن ته ولاړ او هلته یې د (ضیالخافقین) په نامه یو اخبار پیل کړ او له هغه ځایه فرانسې ته ولاړ او هلته یې هم یو اخبار پیل کړ. اخبار یې د فرانسې حکومت بند کړ ، هغه و، چې له هغه ځایه ترکیې ته ولاړ په ۱۳۱۴ هجري سپوږمیز (۱۸۹۷) میلادي کال د سرطان د ناروغۍ له امله وفات شو او په ترکیه کې دفن شو، چې وروسته بیا ۱۳۲۳ هجري لمريز (۱۹۴۴) میلادي کال کې د ده تابوت د ترکیې د حکومت په موافقه کابل ته راوړ شو او د کابل پوهنتون په احاطه کې په شاندارو مراسمو سره خاورو ته وسپارل شو .

سید افغان له هنده مکې شریفې ته ولاړ، حج یې وکړ او د عربو خوی، کړه وړه اودودونه یې ولیدل او ډېره گټه یې ورته وکړه، ترحج وروسته بیرته افغانستان ته راغی، چې دا مهال لوی پوه او نابغه ځنې جوړ شوی و، کله چې بیرته هیواد ته راستون شو نو د وخت حکومت دده د ځراکت او پوهې له امله ورته د حکومت په حاکمه درجه کې اوچت او لوړ مقام ورکړ،

سید افغان دا مهال اووه ویشتن کلن و او د وزارت تر چوکۍ رسېدلی و، د محمد اعظم په زړه کې یې خورا ځای نیولی و او تل به یې مشوره ورسره کوله، سید افغان ده ته په هره برخه کې د نوی فلسفې له مخې پوهه ورکړې وه، ده هم د واک پر مهال دده لار ښوونې منلې.

کله چې امیر شیر علي خان، محمد اعظم خان ته ماته ورکړه نو سید افغان ته یې بلنه ورکړه، خو هغه ونه منله، د محمد اعظم په ماته یې اراده له لاسه ورکړه او د امیر شیر علي خان سره یې هم مرسته ونه کړه، دا مهال سید د خپل ځان له پاره وضعه سمه ونه گڼله ځکه یې بهر ته د تگ هوډ وکړ، د دې له پاره چې خپل هیواد او خلکو ته یې خدمت کړی وي نو امیر شیر علي خان ته ورغی او د رخصتېدو پر مهال یې هغه ته د هیواد د پرمختگ په نیت ځینې مواد وړاندې کړل لکه په کابل کې د یوې جریدې خپرول، د افغانستان د سیاسي خپلواکي اخیستلو اعلان، د کابینې جوړونه، د عسکرو منظمول، د ملي ژبي پښتو پالل او بډایول، د ښوونځیو جوړول، سپړکونه جوړول د پستې او مخابراتې وسایل برابرول او نور...

دارنگه د سید په باره کې وایي چې: ده محمد افضل خان ته پوره درس ورکړې و، که چېرې افضل خان باچا شوی وای نو به سید افغان د خاورې د آبادۍ، خپلواکۍ د گټلو په لار کې او د خلکو د هوسا ژوند له پاره نه ستړي کېدونکي خدمتونه کړي وای، تر دې وروسته سید افغان له خپلې خاورې په ژوند ولاړ او تر مړینې وروسته پس له ډېره وخته تش تابوت او هډوکي گران هیواد ته په خورا درنښت راوړل شول او د کابل پوهنتون په منځ کې ښخ شو، چې په هیواد د کورنیو وړاندوونکو جگړو په ترڅ کې نه یوازې دا چې ژوندي انسانان مو بې گناه په خاورو ومنډل شول بلکې له مړو اومزارونو سره هم دښمنۍ وپالل شوې، چې په دې ترڅ کې د سید افغان قبر هم دا ډول وړان او په بې شمېره مرمیو سوري، سوري شو، چې ته به

وايې د ډېر منظم پلان له مخې دا کار شوی وي، زموږ د څارويو، انسانانو او د دين غلیمانو يوازي په دې زړه نه سپرېده، چې نن او سبا ته مو اور واچوي بلکې د پرون د وياړونو پر تندې يې هم داغونه راکښېښول... که څه هم د سيد افغان د ژوند اړخونه په څو پاڼو او کتابونو کې نشي ځايدلی او د هغه د وياړلي ژوند په اړه کتابونه ليکل په کار دي، چې د ده د ژوند او اثارو په برخه کې معلومات بشپړ شي، خو دلته د دغه ستر انسان په اړه يو څو ټکي روښانوو، سيد جمال الدين افغان د ختيځې نړۍ ستر عالم، لوی سياست پوه، مبارز او انقلابي شخصيت و، دی نه يوازي پوه او مفکر و بلکې له پوهې او مفکورې سره عمل هم ملگری کړی و، ځکه نو د عمل او مبارزې د لارې اتل او مخکښ گڼل کېږي، د ده د عمل له پاره بايد دا و وایو چې د ده پيغامونه او نظريې دي، چې هر وخت او هره ورځ يې په بيلا، بيلو هيوادونو او خپلو تالیفاتو کې ځای کړي دي، د ده دا پيغامونه يوازي د يوې ورځې او يوه تن له پاره نه وو بلکې هغه مهال د هغو قومونو او هيوادونو د وينبولو له پاره لوی درس و، چې د استعمار تر تسلط لاندې وو او خورا ښه بېلگه يې د(عروة الوثقى) مجله ده، ده د نړۍ پر مخ مسلمانان چې د اروپا له خوا تر ښکېلاک او تيري لاندې وو د يوه لاس گوتي گڼلې او د دغه ښکېلاکي واکمنۍ د ختمولو له پاره يې دوی يو والي او ورورۍ ته رابلل چې ځانونه خپلواک او هيوادونه يې له ښکېلاکه وژغورل شي او پردې ونه توانېږي چې د دوی پر مادي او مانيزو شتمنيو خپته واچوي.

ستر سيد د ښکېلاک د ناوړې پالیسۍ ورکولو له پاره په هر هيواد کې هر قوم ته خپلې سوي، سوي نارې په ډېر ځراکت اوزرورتيا سره وهلې او دا يې لويه هيله وه چې د ښکېلاک تور ټغرله دغو هيوادونو څخه ټول کړل شي، ده غوښتل چې دا هيوادونه د مفکورې او عمل له لارې راوينځي کړي

علامه (افغان) (ص) | 167

د پردي دښمن پر وړاندې كلك او استعماري نقشې يې وړانې كړي او په پای کې وکولای شي، چې د استعمار تور خنځير د تل له پاره له خپلې غاړې وباسي، همدارنگه سيد افغان تبعيض او تفرقه نه منله، هغه ټول انسانان يوشان گڼل، د تور، سپين او ژيړ ترمنځ يې فرق نه كولو او ټولو ته يې احترام درلوده.

د ده دالوپه مفكوره هر ځای په هر هيواد کې جوته شوې ده، يعنې دی چې به هرځای ته ولاړ ځان يې د هغه ځای او د هغه ځای د خلکو گانه، هند ته چې ولاړ، هندوانو، د هند مسلمانانو او نورو توکمونو ته يې د مبارزې مفكوره ورکړه او ځان يې د دوی يو غړی گانه خو، چې هند ځان د اروپا له ښکېلاکه خپواک كړي مصر او ايران ته چې ولاړ، هلته د هغوی په درد دردمن و او د ښکېلاک د ورکې لارې يې ورنښولې، ترکيې ته چې ولاړ، هلته د ترکانو وروڼو په غم کې ځان کېد باله، دی چې به هرځای ته تللو، هلته به يې د هغه ځای له پوهانو اومخورو سره كتل او هغوی به يې خپلواک او سرلوړي ژوند ته هڅول چې خپل ولس د ښکېلاک ختمولو لپاره پوه او وينې كړي.

د سيد افغان مفكوره تردې هم لوړه وه، ځكه هغه انسان د انسان په نوم پېژندلو، چې بايد د نړۍ پر مخ خپلواک ژوند وكړي، د نړۍ مخ سيد افغان ته د يوه كور حيثيت درلود او نړيوال يې د يوې كورنۍ غړي بلل مور په پوره باور سره ويلای شو چې دی له يوې بيوزلې كورنۍ څخه راپورته شو او په خپله پوهه يې كور، كلی، هيواد، ختيځ او لويديځ روښانه كړ، د ده شخصيت ډېر اوچت و، د ده په باب پوره او بشپړه ليكنه البته زموږ د توان خبره نه ده او نه هم مونږ د ده د يادونې حق ادا كولاى شو، د ده د ستر تاريخي او نړيوال شخصيت يادونه لكه څنگه چې د ده له شان سره لازمه ده مور نه شو كولاى د ده په اړه چې هرڅه ويل شوي او ليكل شوي

دې بیا هم لږ دي، بنایې او لازمه ده، چې د وخت چارواکي زموږ دغه ستر افغان ته پام واړوي په اړه یې ملي او نړیوالو سیمینارونو او سرتاسري غونډو ته لار هواره کړي، چې له یوې خوا د ده ستر انسان حق اداء شي او له بله پلوه زموږ ځوان نسل د هغه له بیساري ستر شخصیت سره ښه ډېر آشنا شوی وي، چې افغان ځوان نسل وکولای شي د ستر سید افغان د پوهې تفکر او لوړ ارمان په رڼا کې خائنه د ژغورنې یوه روڼه لار پیدا کړي او د روانو بدبختیو له شکنجې افغان ځوان نسل وکولای شي د ستر سید افغان د پوهې تفکر او لوړ ارمان په رڼا کې ځان ته د ژغورنې یوه روڼه لار پیدا کړي او د روانو بدبختیو له تورو تاریکیو څخه ځان راوباسي. د ستر سید افغان شخصیت د نورو په نظر کې: ډېرو بهرنیو پوهانو د سید افغان د لوړ پوهنیز شخصیت په اړه ډیرې ژورې او علمي نظریې څرگندې کړي دي، چې په دې لنډه مقاله کې یې بشپړ بیان نشو راوړلای، خو بیا به هم د څو تنو نظر په لنډ ډول راواخلو چارلز ایډمز لیکي: د دې نامتو عالم کارنامې او کار روایي د یوه ځانگړي هیواد د سمون له پاره نه وې بلکې د ټولو اسلامي هیوادونو لپاره وې زموږ د دې خبرې ثبوت د هغه څرگند اوجوت نظر دی، چې د گران هیواد افغانستان، مصر، ترکیې، ایران او هندوستان په اړه یو شان وي، ده په هر هیواد کې د وینا او تبلیغ په پایله کې یو غږ پیدا کړی وو او بیده خلگ یې د خپلو حقونو د ترلاسه کولو لپاره راوینبول.

د لرغوني او تاریخي افغانستان نامتو پوه او سید هرې خوا ته چې تللی دی، د تلو سره سم یې هلته ذهني انقلاب راوستی او د ده د دغه خوځښت او شور پایله وه، چې د ختیځو هیوادونو خلک د خپلو حقوقو د ترلاسه کولو لپاره راوینښي شول...

د امریکا یو پوه وایي: سید جمال الدین افغان د لوړې فلسفې خاوند، د

علامه (افغان) (ص) / 169

فصاحت او بلاغت پر ډگر تر هر چا دمخه و، لوی سیاست پوه او د کلکو دلایلو خښتن و، ډېر زړه ور او د همت بیلگه گڼل کېده، په خبرو کې یې زیاته اغېزه وه، په خپل وخت کې د نړۍ په خلکو کې د دومره عزت خاوند و، چې لږ سیالان یې درلوده، ډېره پخه او علمي تجربه یې درلوده. لنډه دا چې د سید د پورته ذکر شویو مراتبو سره د نړۍ اته ژبې زده وې او په همدغو ژبو یې په بین المللي سوبه د خپل سیاسي او علمي فعالیت اړاښه چلوله، د هغه ډیرې ژبې زده وې مگر دوه ژبې سپری نه وو او د ژبې لاندې یې بله ژبه هم نه وه، د توحید، وحدت او اتحاد په لار کې یې غوښتل چې ټول شرق دې یولاس، یو موټی، یوزړه، یوه خوله او یوه ژبه شي، په ډیرو ژبو د هغه ډیر اثار او تالیفات وو او که تالیفات یې ډیر نه وي هم څه فرق نه کوي ځکه چې د نړۍ د یو مشهور لیکوال په وینا: ((سید د کتاب تالیف ته اوزگارنه وو ځکه چې د اقوامو او ملتونو په تالیف بوخت وو، نو هغه څوک چې د ټول جهان په ترکیب مشغول وي که مونږ د هغه نه د څو جملو ترکیب غواړو بڼه نه کو، څوک چې په دنیا کې حق قایموی له هغه نه هیڅکله د زیات قایم د ترکیب پوښتنه مه کوئ.))

د سید جمال الدین افغان په ژبو برلاسي:

ژبپوهان وايي: ژبه دپوهولو راپوهولو وسیله ده، په ریښتیا چې ژبه دښه تفاهم بڼه وسیله ده او د نړۍ خلک اکثر د همدغه تفاهم دپاره یو د بل ژبه زده کوي د همدې تفاهم لپاره افغان سید هم دنړۍ اته ژبې زده کړې وې، چې د دې نه مخکې یې هم ذکر شو خو د بڼه وضاحت په خاطر دلته یې هم ذکر کول وړ گڼم چې په لاندې ژبو سید لیکل، لوستل او خبرې کولای شوې.

۱- پښتو: پښتو ژبه د افغان سید جمال الدین خپله مورنې ژبه وه، سید

پخپله په کونړ کې زیږیدلی وو. مور او پلاریې پښتانه وو، چې مور یې د یوسفزو دکورنۍ وه او پلار یې سید وو. په کونړ کې پښتو ژبه رواج لری نوپه دې خاطر په پښتو ژبه یې پوره تسلط درلوده، په دې ټول پوهیږی چې سید یو پښتون وو او طبعی خبره ده چې پښتون وونو حتما یې پښتو زده وه .

۲- فارسی : درى ژبه چې پخواورته فارسی ویل کیده دافغانستان یوه داسې ژبه ده چې هم زمونږ یوشمیر خلک پری عربیږی اوهم دپیږیو په ترڅ کې زمونږ د هیواد لیکوالو ، پوهانو ، مولفانو او شاعرانو ورته په پراخه پیمانته خدمت کړیدی او دغه اثار زمونږ دکلتوري غناء مهمه برخه تشکیلوی ، د سیدجمال الدین په وخت د دولت او دربار ژبه وه ، په ایران او نورو شرقی هیوادونو کې یې عمومیت ، علمی او ادبی لوړ مقام درلود ، نو ځکه سیدجمال الدین افغان د خپلو اثارو او افکارو د خپرولو او تعمیم لپاره په فارسی ژبه ډیر اثار لیکلي دي .

د ایران مشهور لیکوال تقی زادا په « کاوه » نومې مجله کې لیکلې دی : د سید فارسی ایراني نه ده . دامطلب د نورو علماو لخواهم تایید شویدی ، لکه چې هندي پوه قاضي محمد عبدالغفار هم لیکې : سید دلیکنې او وینا فارسی دایران فارسی نه ده .

د سیدجمال الدین هغه اثار چې په فارسی ژبه لیکل شوي او مونږ ته معلوم دي په دې ډول دي :

۱- الردعلی الدهریین : دا کتاب په ۱۸۸۰م کال په دکن حیدرآباد کې د دکن د علمی مدرسې د یو استاد مولوي محمد واصل دلیکلې پوښتنې په ځواب کې لیکل شوې او د لمړی ځل لپاره هملته چاپ شوی دی . دغه اثر وروسته په اوردو ، عربي او پښتو ژبه ترجمه شویدي . په ۱۳۴۴هـ ش کال د میرسعید بریمن لخوا په پښتو ترجمه او د افغانستان د اطلاعاتو او کلتو

وزارت لخواه (نيچريه) په نامه چاپ شويدي.

۲- په حيدرآباد دکن کې د سيد د اوسيدو په کلونو کې بنيایې د ده په مشوره او تشويق دوه اخبارونه لمړی (معلم شفيق) په ۱۸۸۰ م کال کې د مولوی محب حسين په مديريت او بل (المعلم) په ۱۸۸۱ م کال کې د مولوی محمد سجاد ميرزا په مديريت تاسيس شويدي، په دغه اخبارونو کې د سيدجمال الدين ډيرې مقالې په فارسي او اوردو ژبو خپرې شويدي، چې د ځينو عنوانونه يې په د ډول دي:

۱- فکر فلسفه وحدت و جنسيت ۲- تعليم و تربيت ۳- اسباب حقيقت سعادت و شقاوت انسان ۴- فوايد جريده ۵- فوايد فلسفه ۶- شرح حال اگهيوريان.

۳- مقالات جماليه : دا د يو کتاب په صورت د سيدجمال الدين افغان د فارسي او اوردو مقالو مجموعه ده، چې د محمد عبدالغفور شهبازالبهاري لخوا راټولې او په ۱۸۸۴ م کال په کلکته کې چاپ شويدي .

۴- د سيد ليکونه: د سيدجمال الدين زيات شمير ليکونه په فارسي، عربي او بنيایې په نورو ژبوموجود وي، چې يو شمير يې په (مجموعه اسناد و مدارک چاپ نشده دربارہ سيدجمال الدين) کې چاپ شويدي.

۳- عربي: عربي د ټولو اسلامي هيوادونو لپاره دينې ژبه ده. ځکه چې داسلام د دين ټول مقدس نصوص ، د هغو شرحه او تفاسير دهغو نه راوتلي علوم او د هغو د زده کړې لپاره ژبې او ادبي پوهنې په عربي ژبه کې دي.

سيد جمال الدين افغان د خپلې زدکړې لويه برخه په عربي ژبه کې کړې وه، تفسير، فقه، حديث، د فقي اوصول، کلام، تصوف، منطق، حکمت، صرف، نحو، ژبني او ادبي علوم يې په عربي ژبه کې لوستلې دي. سيد د عربي ژبې او ادب سمې زدکړې ته ډيره توجه درلوده.

سید په عربي هیوادونو کې ډیرگرځیدلې او اوسیدلې دی هلته یې ټولني او اخبارونه تاسیس کړيدي، لیکنې او ویناگانې یې کړي دي شاگردانو ته یې درسونه ورکړيدي دولتي او ولسي مشرانو سره یې روابط ساتلي او مذاکړې یې ورسره کړيدي، په دې ټولو فعالیتونو کې یې په ژبه او قلم دعربي ژبې نه کار اخیستی دی، سید په ۱۲۷۳ هـ ق کې حجاز (سعودی عربستان) ته تللی او هلته یو کال اوسیدلی او په ټولو سیمو کې گرځیدلی دی په مکه مغظمه کې یې دام القری ټولنه او په دغه نامه مجله تاسیس کړیده .

بل ځل یې بیا په ۱۲۸۶ هـ ق کال مکې د تللو تکل وکړو او اول قاهرې او بیا اسلامبول ته ولاړ او هلته پاتې شو چې تقریبا څلورنښت ورځې هلته پاتې شو، په دې موده کې دالازهر دپوهنتون د استادانو سره اشنا شو، د دغه پوهنتون یو شمیر سربیه والو شاگردانو د سید سره علاقه وښودله او ترې ویې غوښتل چې د(شرح اظهار) د کتاب تدریس ورته وکړي، سید د هغو هیله ومنله او څو ورځې یې ورته په شرح اظهارکې درس وویلو.

د دی نه دا معلومه شوه، چې سید جمال الدین په عربي ژبه پوره حاکمیت درلوده، لیکل، لوستل او وینا یې په پوره ډول زده وو، ځکه په یوه بله ژبه درس ورکول پوره حاکمیت ته ضرورت لري، که یو سړی په یوه ژبه پوره مسلط نه وي په هغه ژبه تدریس نه شي کولای، نو د دې نه د سید په عربي ژبه د مسلطیت پوره اثبات کیږی.

۴- اوردو: د پېړیو په ترڅ کې د افغانستان او هندوستان ترمنځ گډ کلتوري روابط موجود و، د سیدجمال الدین په وخت استعمار هندوستان لاندې کړی و او د افغانستان لاندې کولو پسې هلې ځلې کیدلې.د استعمار په مقابل د دواړو هیوادونو ستونځې سره نږدې او ورته وې، د دواړو هیوادونو ترمنځ شریکې پولې موجودې وې، نو ځکه سیدجمال الدین هند ته په ډېر اهمیت کتل او څلور سفرونه یې هند ته کړي دي.

علامه (افغان) / 173

په ۱۸۵۶ م کال د سید لمړی سفر هند ته و، خو میاشتي يې په بمبئي او کلکته کې تیرې کړې. د نويو پوهنو تحصیل يې وکړ، په ۱۸۶۵ م کال کې د دوهم ځل لپاره هند ته ولاړ او څو میاشتي يې تیرې کړې، په ۱۸۶۸ م کال کې د دریم ځل لپاره هند ته ولاړ خلکو يې ښه هرکلی وکړ، په ۱۸۷۹ م کال کې د څلورم ځل لپاره د مصر نه هند ته تللی دی او تر ۱۸۸۳ م کال پورې په حیدرآباد دکن کې اوسیدلی دی، د هند په نورو ښارونو لکه کلکته، بمبئي او نورو کې گرځیدلی دی او د هند د خلکو د ازادۍ او یووالی لپاره يې سیاسي کار او فعالیت، علمي او ادبي خدمت کړیدی.

سید جمال الدین غوندي د کي او نابعه څه چې یو عادي افغان شاگرد هم کولای شي چې د دومره مودی د تیریدو په ترڅ کې د هند کومه ژبه زده کړي، سید په دومره موده کې په سیاسي فعالیتونو بوخت وو د خلکو سره يې روابط درلودل، جریدې په نشر رسولي دي، ویناگانې يې کړيدي د اسلامي ملت د یووالو او وحدت کونښونو يې کړيدي، د دې ټولو خبرو نه دامعلومېرې چې سید په اوردو ژبه ښه پوهیده ځکه يې هلته د هماغه ځای د خلکو سره وخت تیر کړیدی او د هغوی د یوالي کونښنې کړيدي او د استعمار په ضد يې راپاڅولي دي.

۵- ترکی: سید جمال الدین افغان دوه ځله ترکیې ته تللی دی او هلته اوسیدلی دی په دوهم سفر هم هلته وفات شوی او خښ شوی دی، چې وروسته د محمد ظاهر شاه په وخت کې کابل يې تابوت راوړل شو او دکابل پوهنتون په انگر کې دفن شو.

سید لمړی پلا په ۱۸۷۰ م کال استامبول ته ولاړ هلته يې ښه هرکلی وشو او د معارف د انجمن غړی وټاکل شو.

د معارف او تحصیل طرز ته يې تغیر ورکړ، د علمي ټولنو او عامو خلکو لپاره يې مؤثرې ویناگانې کولې، په ابصوفیه کې يې هم ویناگانې

اوتقیریرونه اورول د دغه تقریرونو له امله یې شهرت زیات شو، او د خای ارتجاعې خلکو حسد یې وپارو تر هغه وخته، چې ترکیه ترک کړې، د ده ویناگانې په ترکی ژبه وې که څه هم ده دیوې وینا دکولو نه په دې وجه معزرت وغوښته چې ترکی ژبه یې ضعیفه ده، مگر همدا ضعیفه ژبه یې دومره قوی وه، چې خلکو به یې ویناگانو ته سحر القلوب ویلو.

په ۱۸۹۲ م کال کې سید ترکی ته د دوهم ځل لپاره د لندن څخه ولاړ، دا ځل د سلطان عبدالحمید په غوښتنه تللی وو، چې ښه هرکلی یې وشو او په مجلله مانې کې خای ورکړل شو، ژوند یې ښه آرامه و د دربار او درباریانو سره یې لیدنې کتنې روانې وې، او د استعمار په مقابل کې د اسلامي هیوادونو د یووالي او نژدي والي په باره کې خبرې کولې، د ترکیې د لیکوالو او ادیبانو سره د سید ارتباط موجود و، په هغو کې یې شاگردان او اخلاصمندان و، محمد امین د ترکیې یو لوی شاعر وایي: ((ماخپل وطني شعرونه د سید جمال الدین په توصیه ويلي دي)).

په دې توگه مونږ گورو چې د سید فکر او نظر د ترکیې د لیکوالو، شاعرانو او ادیبانو په ایجاداتو اغیزه لري او د دی لپارې نه د ترکیې ژبې د ادب د ملي انقلابي محتوا په پرمختگ کې د سید مقام څرگند دی، ترکی پوهان وایي: په عثماني ترکی ژبه سید ښه پوهیده(۱)

۶- فرانسوي: په ۱۸۸۳ م کال کې سیدجمال الدین افغان فرانسې ته تللی و، درې کاله او څو میاشتې هلته اوسیدلی دی، هلته یې په عربي ژبه (عروة الوثقی) هم چلولې ده او د فرانسې د لیکوالو، پوهانو او منورینو سره یې تماسونه موجود و او د هغو سره یې مفاهمي، مذاکرې او مناظرې لرلې، د فرانسې جرایدو ته یې هم په انگریزي او فرانسوي ژبو مقالې ورکړې دي، داسې معلومیږي چې فرانسوي ژبه یې د فرانسې د اوسیدو په وخت زده کړې وي.

موسیو بلنت لیکي:

د ۱۸۸۵ م کال د جولای د ۲۱ مې په سهار سید جمال الدین افغان او رودولف چرچل زما په کور کې سره وکتل دواړو په فرانسوي ژبه خبرې کولې...

وايي چې: سید فرانسوي ژبه په دريو مياشتو کې زده کړې ده...
۷-انگريزي: سید جمال الدین مبارزه د ټولو استعماري طاقتونو سره وه، او بيا په خاص ډول د انگريزي استعماري دولت سره هغه لا په وړوکتوب کې په خپل وطن باندې دانگريزانو د استعمارگرو قواو يرغلونه او ناتارونه ليدلي و او کيدای شي چې د يو روحي عکس العمل اوعقيدي په توگه د سيدجمال الدین افغان د ضد استعماري او ضد انگليسي د ده د وړوکتوب د زماني له حادثاتو نه را اخیستل شوی وي.

په هر صورت د دښمن په ژبه پوهيدل خصوصا ديو مبارز دپاره ضروري خبره ده، په تيره بيا په داسې حالت کې چې انگريزانو د افغانانو په ضد سپکې او غلطې خبرې هم خپرولې او که د هغه وخت ټولو شرايطو ته خیر شو نو ويلای شو چې:

سید (تتمة البيان فی تاريخ الافغان) هم د انگريزانو د ناوړه خپرونو د تاثيراتو د ليرې کولو لپاره ليکلي دي.

په انگريزي ژبه د سید د کار په باره کې دومره روايات موجود دي چې په فرانسه او لندن کې يې په انگريزي ژبه مقالې خپرې شويدي، په لندن کې يې (ضياالحاقين) هم په عربي اوانگريزي ژبه خپريده، چې په هره گڼه کې يې لږترلږه د سید يوه مقاله خپريده.

۸- روسي: سید دوه ځله روسيې ته سفر کړی دی، په ۱۸۸۷ م کې د مسکو فسکي ويده موستي (د مسکو خبرونه) د اخبار د مدير کاتکوف په بلنه مسکو ته ولاړ، سيدجمال الدین افغان په عروة الوثقی کې داسې

مضامین خپاره کړي و، چې د هغو لمخه دا ثابتيږي چې د سيد نظر روسيې ته ښه و، غوښتل يې، چې د انگليس په ضد د روسيې همکاري شرقي هيوادونو ته واړوي، همدارنگه په دغه مضامينو کې يې په مکرر ډول د افغانستان او ايران نه غوښتي دي، چې اول دې په خپلو کې سره نژدې او يو موټي و اوسي او بيا دې د انگريز د استعمار په مقابل کې د روسيې سره اړيکې جوړې کړي.

کاتکوف، چې اخبار ليکونکی او د سياسي چارو کارپوه و، په دغه خبرو پوهيده، مگر کاتکوف په هماغه ورځو کې مړ شو او سيد جمال الدين افغان بې ريباره پيترزبورگ ته ولاړ هلته يې هرکلی او عزت او د پوهانو او ليکوالو سره پيژندگلوې وشوه او د هغه ښار په جرايدو کې يې د شرق او غرب په سياسي مسايلو مقالې خپرې شوې.

سيد جمال الدين افغان څه د پاسه دوه کاله په روسيه کې اوسيدلی دی او د هغه ځای د مسلمانانو سره يې هم ليدنې کتنې شويدي، چې د هغو څخه مشهور پوه موسی جارالله تاتاري دی دروسيې د څار سره يوې مذاکرې په ترڅ کې کومه ورځ د کارگرانو او بزگرانو په حق کې د سيد کومه خبره د څار په دماغ بده ولگيدله اوسيد بې د کومې سياسي اساسې نتيجې نه د روسيې نه په عزت رخصت کړی شو.

داسې روايات موجود دي، چې د سيد جمال الدين افغان په شپږ ورځو کې روسی ژبه زده کړيده دا به مبالغه وي، مگر سيد غوندي فعال او زيارکښ متجسس زيرک اوډکي انسان چاره نه لري، چې د روسيې په دغومره موده اوسيدو کې دې د روسيې ژبه دکفايت په اندازه نه وي زده کړی.

د سن پيترز بورگ (نوی عصر) د اخبار د ۱۸۸۷ م کال داگست د ۱۸ نيتې په گڼه کې د افغانانو او انگليسانو د مناسباتو په باره کې د سيد سره مصاحبه او د همدغه اخبار د اگست د ۲۰ نيتې د گڼې په اول مخ کې

علامه (افغان) (ص) | 177

پخپله د سید یوه مقاله په روسي ژبه (دافغانانو نوی پېښه) تر عنوان لاندې خپره شویده، په دغه اخبار کې د انگلیسانو او روسانو د روابطو په باره کې هم د سید سره مصاحبه خپره شوېده، چې بیا د مسکو فسکایه ویدو موسټي د اخبار د ۱۸۸۷ م د اگست د ۱۸ ۲۲۶ مه گڼه کې اقتباس شویده ده، د همدغه وروستي اخبار د ۱۸۸۷ م د جولای د اولې نیتې په گڼه کې (په مسکو کې افغانې شیخ) تر عنوان لاندې د سیدجمال الدین افغان په باره کې سرمقاله خپره شویده.

علامه سید جمال الدین افغان، او د ایراني فرهنگیانو ناسمې څرگندونې که دنړۍ په تاریخ کې د جبر او اختیار د فلسفې په پرتل، څېړنه کېږي، نو په بشپړوالي کې یې د افغان علامه سیدجمال الدین له دریخ سترگې نه شي پتیدای، هغه سپری، چې په نولسمه پېړۍ کې یې په آسیا او نیمه اروپا کې فکري بغاوتونه د اور ترلیکې سره کړل، یواځې د کونړي سید صفدر زوی علامه جمال الدین و، خو که د دې ستر افغاني واقعت پاس د ایران د کلتوري زبېښاک سرلاري چنگېز پهلوان او خسرو خورشید دا بې پایه هستي خپله گڼي نو د منطقي غبرگون اړه پېښېږي، دالیکنه د ځواب په همداسې یوه مدله ترینه راټوله ده.

۱- هغه اثار، چې سید پکې ایراني گڼل شوی دی

دتهران پوهنتون د ختیځ پېژندنې یا خاوره شناسۍ استاد ډاکتر چنگېز پهلوان د دکتورا لپاره د خپل تېزس (جنبش های فکري شرق) کې داسې لیکي: جمال الدین اسعدابادي، که از قبایل بکتاش ایران بود، برای چندین دهه به جایگردداران، تضاد طبقاتي و استبداد امپریالستي وقت مبارزه نمود و بانووغ وزکاوت که داشت به امیران افغاني از فوقیت خاص برخوردار بود، تا حدی که درکابینه شیرعلي خان به سمت وزیر امور خارجه

رسید و در فیصله های حکومت وقت افغاني تاثیر فراوان داشت، این اولین نمونه تاریخ است که موقف یک روشنفکر ایرانی از مرزهای ایران عبور کرده و به یک شخصیت فرامرزي مبدل میشه.

او د ایران د ارشاد او فرهنگ وزارت مخکنی مرستیال پروفیسور خسرو خورشید د (مشاهیر آسیا) په کتاب کې د سید ویارونه د ایرانی فرهنگ د ویرولی کم مثالہ نمونې بولي (پیشینه فرهنگی ایران از پیشینه غني و وسیع برخوردار است، وقتبکه فیلسوف بزرگ جهان اسلام، جمال الدین اسعد ابادي در وصیت نامه خود بر نشر و طبع یک اخبار مجلل به نام شمس النهار تاکید می کند، این خود بازگو کننده این واقعت است که دامنه تاریخی فرهنگ ایران به روشنگری اراسته شده ۲) همداراز کریم رادپور په تاریخ آسیا، نوري ستایش په فلاسفه مسلمان او یونس نجفي سخنهای از بزرگان کې افغان علامه سید جمال الدین ایرانی گنلی دی، د دوی په اند دا د ایرانی کلتور د ویرولی ننبه ده، چې د سید په خپر سټې لري، خوله دې ناخبر، تاریخ د هېخ ډول درواغو د پتولو حوصله نه لري او د دوی دې خبرولپاره هېخ علمي او منطقي بنسټ نشته.

۲ - هغه اثار چې د ایرانیانو درواغ تش خېژوي

د ایران دکلتوري زبېنباک استازو د ناسمو څرگندونو د درواغ خېژولو لپاره تر ټولو نوموال اثر پخپله د سید (الحادي للمسائل نفایس) دی، د کتاب د خپریدو نېټه، چې کره جوته نه ده، په ټنډه یې د سید په قلم داسې لیکل شوي دي: (من سکنه کابل، من اهالي افغان، السید جمال الدین، من سادات کنړ۳).

یعنې په کابل کې او سیدونکی، له افغان توکمه، د کنړ د ساداتو له ټبره، سیدجمال الدین.

همدارنگه د ادبیاتو ترکی اکاډیمېسن عثمان نجد د (Jamal u din in)

turkey یا سیدجمال الدین په ترکیه کې ، نومي اثر کې د ده د ټبریز تړاو په اړه داسې لیکي (کله ، چې په نړۍ کې د استبداد او مطلقیت په وړاندې د مبارزې خبرې کیږي، نو د سید جمال الدین افغان هڅې پکې تر ټولو لوړ قیمت لري، څوگ، چې د کنړ سادات وټه).

او د امریکې د جورج واشنگټن پوهنتون د منځنۍ او ختیځې آسیا د څېړنو د انسټیټیوټ مشر ډاکټر مایکل روبرټسن په هغه کتاب کې چې: (Jamal u din and Islamic Nationalism) نومېږي د سید د ټبر او ټاټوبي په هکله داسې لیکي: (د افغانانو په باب ویل کیږي ، چې ژر زده کونکي او ذکي خلک دي، خو جمال الدین تر دې قاعدې هم پورته و، ځکه خو په خورا کمې عمر کې د نړۍ په لویو ژبو غږېدونکی و، نوموړی د کنړ په یوه روحاني کورنۍ کې پیداو، چې افغانان یې د نوم اخیستو مخکې د سید کلمه راوړي د اوپر ټبر د افغاستان د نورو سیمو په څېر په کنړ کې هم خوره ده). مور دسید دټبر او ټاټوبي په تړاو د بهرنیو لیکوالو خبرې د ثبوت په نیت ځکه راوړي، چې دا قضیه اصلاً په افغانستان کې د پوښتنې وړنه ده او که ایرانیان په درواغجنو ادعاوو کریدېت ورکوي تېروني دي.

ایرانیان ولې زموږ تاریخي ویارونه خپل گڼي؟

که په نړۍ کې عدالت په ځواکمن او کم ځواکي نه وای وپشل شوی، نو نن به د ایران د کلتوري زبېښاک استازو زموږ په ټبر او تاریخ د خپلولی لپاره سترگې نه سپینولای، کله ، چې په اوس کې خبره د ژبې لپاره د کچ ده، کله چې فرهنگي مخکې تگ په اقتصادي ټیکاو پورې تړلی او کله چې مدنیت د سولې زېږنده دی نو ایران یواځې ځان د مخکني اریانا میراث خور بولي، د دې سیمې د ژبنۍ، ادبي تاریخي او بلاخره سیاسي ولکې د

خپلولو هڅه کوي، خو دلته هم په خلکو ميندې لنگې دي او تاريخ نه مري سيدجمال الدين، ابوعلي سينا، مولانا او طرزي افغانان وو، دي او وي به... په ليکنه کې له راغلو خبرو ښکاري، چې که سيد جمال الدين نابغه و هم افغان و، که روښان اندی و هم افغان و او که سياستوال او نړۍ پېژندلی و هم په همدې نوم همدې نوم يې پېژندلی و، دا چې ايرانيان يې خپل بولي واقعته نه لري او په دې خو هرڅوک پوهيږي، چې مورسې دهرچا خپل وي.

رسنۍ د څه له پاره

مطبوعات په "مشروطيت" او "ولسواکۍ" کې د څلورمې قوې حيثيت لري چې د "اجرايه" "مقننه" او "قضائيه" قوو کره وره څاري او نظارت پرې کوي.

په نړۍ کې مطبوعات او رسنۍ اوږد عمر لري او د همدې هدف په لاره کې گټور، زړور او گړندي گامونه اوچت کړي دي. زموږ په هېواد کې هم مطبوعات د علامه سيد جمال الدين افغان د اصلاحاتو د کوتلي او ژور پلان او پروگرام له مخې رامنځ ته شول او ده پتېيلې وه چې اسلامي هيوادونه له کورنۍ زورواکۍ او استبداد او بهرني ښکېلاک او زېښناک څخه د همدې رسنيو له لارې خپلواک، هوسا او بسيا کړي، چې په اوږده موده کې همداسې وشول او له افغانستان نه تر ايران، مصر، ترکيې او هندوستان پورې يې په مستقيم او غير مستقيم ډول د رسنيو له لارې د ازادۍ تخم وکاره.

په افغانستان کې امير شيرعلي خان د علامه سيد جمال الدين افغان دې پلان ته په داسې حساس وخت کې د عمل جامه ور واغوسته چې افغانستان د دوو لويو ښکيلاکي ځواکونو روس او انگرېز د ښکېلاکي

علامه (افغان) (ص) / 181

پلانونو له مخې تر دوه اړخيز تهديد لاندې ؤ، شمس النهار همدا وخت نشر شو خو په ۱۸۷۸ ميلادي كال پر افغانستان باندې د انگرېزانو دوهم تېري د هيواد ازادي هم له منځه يوړه او د اخبار د خپرېدو مخه يې هم ونيوله.

د امير عبدالرحمن خان ترمړينې وروسته چې په افغانستان كې د نسبي سياسي تنفس زمينه برابره شوه بيا هم د مبارزې علمبردار سراج الاخبار افغانستان ؤ، چې د مولوي عبدالروف كندهاري او د ده هوډمنو او مبارزو ملگرو له خوا نشر شو، انگرېز نه شو زغملای نو له هماغه لومړنۍ گڼې څخه يې په خوله لاس وركېښود د اخبار له بندېدو سره همدې روڼ اندو د مشروطيت د غورځنگ ډبره كېښوده، حكومت د دې ډلې مشران او گڼ غړي په توپ والوزول، او يو شمېر يې په سياخاوو كې بنديان كړل.

تر دې وروسته هم د هېواد د آزادۍ بيرغ د علامه محمود طرزي "سراج الاخبارافغانيه" راپورته كړ، د حى على الفلاح "چيغه يې اوچته كړه او له كورني استبداد او بهرني بنكيلاك سره د مبارزې كاروان يې هدف ته ورساوه او په ۱۹۱۹ كال كې د افغانستان د خپلواكۍ له تر لاسه كېدلو وروسته د مشروطيت حكومت هم پيل شو.

د رسنيو دنده د خپلواكۍ په ترلاسه كولو سر ته نه رسېږي ځكه د هېواد د آبادۍ او پرمختگ له پاره د درې گونو قواوو د څارنې دنده هم ورتړغاړه ده، په امانې دوره كې رسنيو پراختيا وكړه، له يوې خپرونې نه ۲۳ خپرونو ته ورسېدې او له مركز نه ولاياتو ته وغځيدې او هم لومړى ځل راډيو د خپلو څپو وزرې د هېواد پر فضا وغوړولې، آزادو خپرونو په ځانگړې توگه " انيس " او نسيم سحر " په جرأت او واز كومي د دولت پر چارو او پاليسيو نيوكې وكړې او دولت يې د سالمو اصلاحاتو كونو ته راوباله.

زاړه دښمن انگرېز له شانته د افغانستان پر ځوان حكومت گوزار وكړ، خو

نړۍ او تور کورنی اړدور پېښی شو، ورپسې په نادري دوره کې د محمد هاشم خان د صدارت تر پایه د رسنیو د آزادۍ غږ غلی شو، خو روڼ اندو او مبارزو ژورنالستانو د زندانونو تیارې ومنلې او د زولنو او زنځیرونو حلقې یې ښکل کړې.

د شاه محمود خان د دورې امتحاني ډیموکراسۍ ته هم روڼ اندو هر کلی ووايه، د جريدو له لارې یې خپل غږونه راپورته کړل او د ملي شورا په تالار کې یې ملي څوږ پورته کړ، دا هڅې د ډیموکراسۍ په لسيزه کې هم تکرار شوې او رسنیو تر خپله وسه خپله دنده تر سره کړه.

د کمونیسټۍ په یو گوندي او استبدادي نظام کې چې د هر ډول رسنیو مخه نیول شوې د ورځپاڼو پر ځای شپې لیکونو غږونه راپورته کړل، چې گڼ لیکونکي یې د خونړي پولیگون خوراک شول. له پردې ښکیلاک او زورواکۍ سره مبارزه له هېواده بهر د ټوپک ترڅنگ په قلم هم روانه پاتې شوه او په سلهاوو رسنیو راووتې او د قلمي او فکري مبارزې میدان یې تود کړ او تر ۱۳۸۰ کال پورې د رسنیو د مبارزې کاروان راوړسېد. په همدې کال د بن د سیاسي طرحې له مخې رسنیو یو ځل بیا په پوره زور او شور د کمیت او کیفیت خپل کار پیل کړ او دا دي اوس د درې گونو قواوو ترڅنگ محسوس او ملموس فعالیت لري.

اوس رسنیو د نوعیت، کیفیت او کمیت له اړخه زیاته وده کړې او د حرفي څېرونو ترڅنگ، غږیزې، انځوریزې او دوه اړخیزې (نټرنیټ) رسنۍ هم رامنځته شوې او د کارساحه او اغېز یې تر پخوا ډېر پراخ شوی دی.

د ستر سید یو قول

ای لویه خدای! زموږ له سترگو د وهم پردې پورته کړې چې حقایق هغسي ووینو لکه څنگه چې دي او په دې توگه له بد مرغی او گمراهی وژغورل شو، لویه خدایه! ته وهم ټپ کړې ځکه کله، کله وهم د بېرو هنداره شي او ډاروونکي څېرې پکښې لیدل کیږي او کله، کله بیا بې حقیقته خوشالي سپري ته ځلوي، وهم په هر حال د حقیقت حجاب دی او پر لیمو باندي یوه پرده غوړوي، وهم د ارادې واکمن دی او پر عزم باندي غالب له ده شریزې او خیر کښتي، نو ځکه وهم د شر بابیلونکي او د خبر شپونکی دی، وهم کموکه غښتلی ښیې، نژدې لیري ایسوي، د امن ځای له خطرې ډک څرگندوي او د پنا ځای د مرگ خوله ښکاره کوي، وهم وهمېدلي له ځانه بې خبره کوي او له صحیح حسه یې لیري بیای موجود یې په خیال کي معدوم راځي او معدوم یې موجود وهمېدلی په یوه بې حقیقته دنیاګي اوسي او په یوه داسي عالم کي ځان گڼي چې لیدل یې ناشوني دي، وهمېدلي په دغه خیالي عالم کي د مېرګي نیولي په څیر لوڅي یوڅي کوي هیڅ نه پوهیږي، چې څه کوم؟ څوک ولاړه؟ څوک راغله؟ څه راکړه شوه څه راڅخه یو وړل شوه؟ وهم یو ناولی روح دی، چې د انساني نفس هغه مهال په پېڅه کیږي، چې هغه د ناپوهی او ناخبرۍ په تریو کې گوډ، پوند کیږي او له ویرې هیسته هڅه کوي حقایق چې پټ شي نو وهم ټیګیږي او ارادې تر خپل واک لاندې کوي، وهمېدلي د گمراهۍ چول ته غورځوي، پر نالیدلو او کړو وړو لارو یې سر کوي، څو بیخي د مقصد لوری حتی ورک کړي.

د سید څخه پاتې اثار

د سید افکار او اثار د دنیا په مختلفو څیرونو کې موجود دی او پرلپسې کار او څیړنې ته اړتیا لري خو هغه چې اوس یې تصور کیږي دا دی، چې افغان سید د سیاسي ستونزو او تبعیدي او بی امانه مبارزو له امله ډیر لږ وخت وموند چې مستقل اثار دحانه په یاد پریژدي سید د یاد شویو ستونزو سره سره بیا هم لاندیني اثار لیکلي دي:

- ۱- د "عروة الوثقی" په مهالنۍ کې لیکنې
 - ۲- د ارنست رنان د خطابې په رد کې لیکنه
 - ۳- د وخت واکمنو، او روڼ آندیو ته لیکونه
 - ۴- د "ضیاء الخافقین" په مهالنۍ کې لیکنې
 - ۵- تتمه البیان فی تاریخ الافغان
 - ۶- ردالدهرین
 - ۷- د تعلیم او تربیې په باب خطابه
 - ۸- چرا اسلام ضعیف شد؟
 - ۹- فواید الجریده
 - ۱۰- د وخت اجنسییت فلسفه او دلغاتو د وخت حقیقت
 - ۱۱- د فلسفې گټې
 - ۱۲- د حقیقت اشیا رساله
 - ۱۳- درلذایذ نفسیه انسان
 - ۱۴- له فرانسوي فلیسوف ارنست رنان سره دسپه
 - ۱۵- رساله نیچریه
 - ۱۶- د انسان د سعادت او شقاوت اسباب.
- د علامه سېد افغاني سفرونه
- ۱- د هند سفر

علامه (افغان) / 185

علامه سېد د خپلو افکارو، نظرياتو څېړنې او تبليغ لپاره په ځوانه ځوانۍ د هند په لور وخوځېد. او پدې لار کې په نه ستړې کېدونکې تلاش لاس پورې کې، او له هېڅ ډول کونښنې او سعې يې سرفه ونه کړ.

علامه سېد په ۱۸۵۶ز کال د هند په لور وخوځېده، ترڅو د انگرېزي بنسټلارگر ځواک پر وړاندې د خپلواکۍ د غورځنگ فکري مشري په غاړه واخلي. علامه سېد لومړنی بهرنی سفر د هند په لوري و او تر هغه ځای پورې، چې د سېد د ځوانۍ اړیکې وې، نو دې سفر ته يو تجربوي او څېړنيز سفر ويلای شو. ده غوښتل ترڅو د هند له روانې سياسي او ټولنيزې وضعې څخه ځان خبر کړي، نو په دې اړه يې د هند له پوهانو، مشرانو او سياسي وتلو څېرو سره ليدنې کتنې پېل کړې. د هغوي له افکارو څخه يې ځان خبر کړ، او د بنوونيز نظام په اړه يې د هغوي کړه وړه له نظره تېر کړه، علامه سېد دا تریخ واقعیت هم درک کړ، چې په هند کې واک او چارې د مسلمانانو له لاسونو څخه په ټوليز ډول وتلې دي، نو له دې امله د هغه مخالفت او کينه د انگرېزانو پر وړاندې له هر چا زیاته وه او د مسلمانانو څخه يې غوښتنه دا وه چې خپلې اړیکې له پرنګيانو سره وشلوي. علامه سېد په هند کې څه کم يو کال تېر کړ، او بيا د حج مبارکې فريضې اداکولو لپاره د حجاز په لور وخوځېد.

۲- حجاز ته سفر

علامه سېد په هند کې له يو کال تېرولو څخه وروسته د حجاز په لوري وخوځېد ترڅو په ځوانه ځوانۍ کې د حج سپېڅلې فريضه ادا کړي.

۳- بیت المقدس ته سفر

علامه سېد د حج د فريضي له ادا کولو څخه وروسته د بیت المقدس په لورې وخوځېد.

د سيدجمالدين سياسي حرکتونو ته يوه لنډه کتنه د ۱۸۷۶م کال په شاه وخوا کې په سيمه کې يو لړ سياسي او ټولنيز فعاليتونه د ډموکراتيکو معيارونو په بنسټ را منځته شو، چې په دې لړ کې د ترکيې په هيواد کې دولتي چارې پارلمان ته وسپارل شوې او مدحت پاچاه غو بنټل، چې خپل هيواد د انگلستان د شاهي مشروطه پر سيستم جوړ کړي او په حکومتي معزلو کې خلکو ته هم ونډه ورکړي. او همدغسي په ايران کې هم د مشروطه شاهي غښتلي حرکتونه را پيل شو او په مصر، الجزاير کې هم ملي حرکتونه د استعمار پر ضد را منځته شول، په افغانستان کي هم د هغه اصلاحي پروگرام او نظر له مخې، چې سيد جمالدين پرې ايښی و يو لړ ډموکراتيک اصلاحات وشو د بيلگې په توگه: کابينه جوړه شوه، شمس النهار جريده خپره شوه، عسکري نظم او عسکري نومونه کينډول شو، لومړنی حربي ښونځی پرانيستل شو او داسې نور د قدر وړ کارونه په سيمه او هيواد کې دننه وشو، چې د دې ټولو په رأس کې د سيد جمالدين افغان ونډه له ورايه څرگنده ده.

د سيد فعاليتونه د يوې خوانه په سياسي توگه د سياسي اشخاصو د ليدلو کتلو، خبرو اترو او ليکلو راليکلو په توگه و، د بلې خوانه د علمي مرکزونو، پوهنتونونو او مدرسو د شاگردانو او اوستادانو سره د علمي تماسونو، مذاکرو، مناظرو او د فکرونو د تبادلې په ډول و په هرځای کې د شاگردانو او ځوانانو حلقې به ترې چاپيري وې. د علمي سياسي معلوماتو او نظرياتو نه به يې استفادې کولې. سيد که له يوې خوانه د عامو خلکو او ولسونو د پوهولو او تنوير لپاره په جلسو او محفلونو کې او ياد مسجدونو د

علامه (افغان) ۱۸۷ | ۱۸۷

ممبرونو له پاسه خطابې، کنفرانسونه او ليکلي اخبارونه يې هم تاسيسول او چلول او د اخبارو نو د چلولو او د ليکوالۍ د فن لپاره يې شاگردان هم روزل.

په اصلاحي پروگرام کې، چې سيدجمال الدين افغان د افغانستان دولت ته وړاندې کړی و، د جريدې تاسيس هم شامل و او د امير شيرعلي خان په وخت کې افغانستان د لمړي ځل لپاره د شمس النهار جريده تاسيس کړه، وايې چې په ۱۸۷۸ م کال د اميرشیرعلي خان په زمانه کې په افغانستان کې يو بل اخبار هم جاري شو، چې نوم يې (کابل) و، سيد هر چيرې چې به ولاړ هلته يې د ليکوالۍ لپاره کونښنونه کول لکه ترکيه، مصر او هند کې يې د ليکوالۍ کورسونه جوړول او بې شميره شاگردان يې روزلي دي او په هر ځای کې يې يوه جريده په نشر رسولي ده.

سيد داتلس کالو په عمر شرعي او عقلي علوم، رياضي، طب او تشریح پای ته ورسول (د جارج کونتي) په قول د زلي توب په وخت کې په عسکري مسلک پورې تړلي فنون زده کړه، او بيا د حج لپاره حجاز ته ولاړ او يو کال د عربو په ښارونو کې وگرځيده په ۱۸۷۵م کې مکې شريفې ته ولاړ، خوبيرته افغانستان ته راغی او د امير دوست محمد خان په دربار کې منتظم مقرر شو، او امير به په ځينو مهمو مجلسونو کې هغه د ځانه سره ملگری کاوه، بيا چې امير دوست محمد خان وفات شو، دی د سردار محمد عظم خان مشاور وزير پاتې شو .

داسي هم ويل کيږي، چې د شمس النهار تر مخه يې يوه جريده دکابل په نوم د محمد افضل خان د پاچهۍ په وخت کې تاسيس کړه او د ښوونې او روزنې اصلاحي پروگرام يې هم محمد اعظم خان ته وسپاره، خو نوموړې جريده ممکن د جنگونو او بدو شرايطو په اساس له منځه تللې وي ځکه مونږ په افغانستان کې لومړی په لاس کې جريده شمس النهار لرو او

بس.

سید د خپلو سیا سي هلو ځلو په لړ کې پر تر کې، ایران او افغانستان بر سیره په مصر، هند کې هم د خپلې استو گني په لړ کې د استعمار په مقابل کې پوره هلې ځلې کړي دي او هغه یې د استعمار ضد مبارزو ته هڅولی دی، سید په پاریس کې یوه مجله د شیخ محمد عبده په مشرۍ په عربي ژبه خپروله، هغه د دې مجلې د مرام په باب داسي لیکي : (خومره چې د دې جریدې له وسه کېږي، د شرقیانو له پاره به خدمت وکړي او هغه اړتیاوې به څرگندې کړي، چې د نیمگرتیا له کبله یې خلک بیوزلي کېږي او داسي لارې به خلکو ته وښايي، چې د هغه په وسیله به با یللی شيان بیرته په لاس را وړي ترڅو آینده یې سمه شي). سید هند ته هم د سیاسي سفرونو په موخه تللی ؤ، چې د هند سیاسي او ټولنیزه وضع یې د نژدې ولیده انگریزانو، چې د سید سیاسي او اجتماعي غورځنگ نه شو زغملای نو یې د هند څخه د وتلو گواښ ورته وکړ، هغه وخت، چې د هند څخه وتی نه و خلکو ته یې د یوې وینا په ترڅ کې داسې وویل: ای خلکو سره له دې چې دولت ستاسو خلک او ستاسو زامنو ته کار ورکوي، ستاسو امنیت ساتي، وسله یې په لاس کې ده؛ خو ! ستاسې استقلال او ثروت لوټوي. د انگریزانو ټول شمیر تر لسو زرو ډیر نه دی، خو که تاسې په سلگونه ملیونه غوماشي هم ووسئ او د دولت په غوږ کې وبویږئ، دغه اواز به د دوی لوی صدراعظم (گالادستن) غوږ ته ورسیري د سید دغه وینا خلک وژړول، سید په قهر شو او وې ویل : ژړاد ښځو کار دی. هغه ملت چې د خپل استقلال لپاره پر دښمن یرغل وکړي او مرگ استقبال کړي هغه ملت وینس او با قي پاتی کېږي.

سید جمال‌الدین افغان په مصر کې

سید د مصر د الازهر پوهنتون کې د ابن سینا د فلسفې تدریس کاوه، هغه وخت مرتجعینو دغه فلسفه نه خوښوله او بد یې ورته ویل د بل پلوه په مصر کې سید په دې هم متهم شوی ؤ، چې د اسماعلیه پاچاه پر ضد یې کودتا کوله، همدغسې د ده د غورځنگ ۳۵۰ نورغړي هم په دغه لیست کې شامل و، نوموړی غورځنگ چې د سید په مشرۍ جوړ شوی ؤ، د مصر آزادي یې غوښتله په دې وخت کې انگریزانو غوښتل، چې پر سوډان باندې حمله وکړي او محمد احمد سوډاني یې تر فشار لاندې را وستلی ؤ، سید او ملگرو یې، چې د انگریزانو مخالفت او ممانعت کاوه. لیکن انگریزانو سید ته د سوډان د پاچهی وړاندیز وکړ، د انگریزانو صدراعظم لارډسالسبري سید ته وویل: چې موږ داعزم کړی دی، چې تا د سوډان پاچا کړو، سید جمال‌الدین په ځواب کې ورته وویل: دا چې دغه دنده ماته را کوی، ډیر د حیرت او تعجب ځای دی.

محترمه لارډه اجازه راکړه، چې ستاسو څخه وپوښتم، چې ایا تاسو د سوډان مالک یاست، چې هغه ته یو پاچا واستوی؟؟. مصر د مصریانو او سوډان د هغه یوه برخه ده. خلیفه چې اوس حقدار گڼل کیږي، په خپل ځان کې دومره قدرت لري، چې د فساد او فتنې اور مړ کړي، محترم لارډ! کوم اصلاحات، چې په سوډان کې غواړي هغه څله په ایرلینډ کې نه عملي کوي. چې د خپلې آزادۍ له پاره د هېڅ رېږ، زحمت او فداکارۍ څخه مخ نه گرځوي، مصري مؤرخ محمود قاسم د سید جمال‌الدین د فلسفې نظریو څیړونکی په خپل کتاب (جمال‌الدین افغانی حیاتو و فلسفه) کې لیکي: جمال‌الدین افغانی دناشر کانکوف په بلنه په ۱۸۸۶م کې روسیې ته وبلل شو. او په روسیه کې هم ډیرې لیکنې پاتې دي، چې نامتو مقالې یې عبارت دي له: د روسیې سره د انگریزانو اړیکې، په افغانستان کې د

د وینتابه اذان / 190

روانو پېښو علتونه، د افغاني حالاتو په باب څېړنې (ماسکوياني ۱۸۸۷م کال اگست .)

سید په روسیه کې نژدې درې کاله تیر کړه او په یوه کال کې روسي ژبه په ډیر ښه ډول زده کړه، هغه یو کال په ماسکو، ۱۸ میاشتې په پترسبورگ، کیف، قفقاز کې تیرې کړې. سید په روسیه کې د ډیرو مهمو خلکو سره لیدنه کتنه وکړه، لکه: د باند نیو چارو وزیر گیرس، د آسیا د چارو اداري رئیس زبنيوف، جنرال زیختور، جنرال چیف سره، خو هغه وخت چې دریم الکساندر د روسیې امپراطور د سید په نظریاتو او د منځني ختیځ په باب د هغه په سیاسي تحلیل او خطابو وپوهیده او په دې هم وپوهیده، چې سید د روسیې د مسلمانانو په منځ کې پوره اعتبار لري، نو یې سید قصر ته وروغوښت او سید د انگریزانو او ایران د پاچا په باب خپل شکایتونه ورته واضح کړه، او د انگریزانو په باب یې د هغه استعماري سیاست په سیمه کې څرگند کړ، خو د ایران په باب یې په هغه دولت کې د مشروطه غوښتنه وکړه؛ که څه هم د روسیې امپرا طور د انگریزانو په باب ورسره هم نظره و، خو د ایران په باب یې نظر بیل و؛ دا ځکه، چې الکساندر ویل چې هیڅ یو پاچاه نه غواړي چې خپل واک دې د خلکو په لاس ورکړي او ځان دې کمزوری کړي، خو په دې باب د سید نظر دا و؛ چې په دې کار د ایران پاچاه نورهم قوي کیږي او میلیونه ولسونه یې وشاه ته درېږي او یو قوي دولت د خلکو په ملاتړ ترلاسه کوي.

په پای کې سید د روسیې د دریم الکساندر څخه وغوښتل چې د روسیې د مسلمانانو د وضعې ښه کولو ته توجه وکړي. او هغو ته په خپله ژبه د درس او تعلیم زمینه برابره کړي، خپرونې ورته ازادې کړي، په خپله ملي ژبه اخبارونه او مجلې خپرې کړي. د دې څخه ورسته د روسیې واکمن سید په دې باندې وپوهاوه، چې د ده پاته کیدل د روسیې په خاوره کې یو

علامه (افغان) (ص) / 191

نامناسب او نا مطلوب کار دی. نو ځکه سید مجبور شو، چې د روسیې
څخه ووځي.

د سیدجمالالدین افغان نامتو پلویان په روسیه کې جاراله بیکوف،
عبدالرشید ابرهیموف او نور گڼل کېږي. د الموئید د (۱۹۱۳م) کال لومړۍ
گڼه د موسا بیکوف له قوله دغه وینا د سید را نقلوي: (زه د لودیځ هنر،
تخنیک او پوهې ته ډیر درناوی لرم).

مړینه

کله چې سید ترکیبې ته ولاړ په تر کیه کې د یوې سختې ناروغۍ سره
لاس او گریوان شو، چې په دې باب محمود طرزي د سراج الاخبار د
شپږم کال په پنځمه گڼه د ۱۲۹۵هـ ش د میزان پر ۲۱ نیټه د سید
جمالالدین افغان د وفات په باب داسې کاري: چې د ستوني په یوه برخه
کې چې غوړته نژدې تر ژبې لاندې د سرطان خطرناکه او دردناکه مرغړۍ
ورپیداشو، چې په لومړي سر کې ډیر خطرناکه نه بریښیده خو په ورسته
کې دومره دردونکی شو، چې هر چا د سید په لیدو سره د هغه درد تصور
کولای شو. سید د خپل درد په باب ډاکټرانو ته هم څه نه ویل خو په
ورسته کې چې دردبېخي ډیر شو او ډاکټرانو وکته هغه یې کشف کړ، چې
د سرطان خطرناکه ناروغي ده، پس له هغه چې د علامه سید جمالالدین
افغان دوستانو، محصلینو اوزده کونکو هغه ته د عملیاتو صلاح او مشوره
ورکړه نوسید هم دې ته تیار شو چې عملیات وکړي، عملیات دوه ساعته
دوام وکړه او لومړنی عملیات په پیروزی سره سرته ورسیدل، ټول
دوستان یې خوښ شول او په دې عملیاتو کې ۱۲ غاښونه اوبوه برخه د
خولې ورڅخه لیري کړل شوه. یوه اونۍ وروسته روغ شو او خپل دربار ته
راستون شو، خو ددې مرغه پس له یوې اونۍ بیرته هغه ناروغي پری

راوگرځیده او تکلیفونه او کړاونه یې نور هم ډیر شول، مجبوره شو، چې بل عملیات ته ځان اماده کړي، خو څرنگه چې د سرطان رېښې ډیرې عمیقې وې نو په دغه پلا عملیاتو کې د نیمې ژبې دوهمه برخه ځینې غوڅه کړه او نتیجه دا شوه چې درې څلور ورځې ورسته دا لوړ نړیوال شخصیت د پنځوسو کلو په عمر په حق ورسید او د دې فاني نړۍ څخه یې سترگې د ابد لپاره پټې شوې (خوځینې په دې نظر دي چې سید ته یې زهر ورکړل او شهید یې کړ، روح دې یې بناد وي پر ۹ د مارچ یې په ۱۸۹۷م کې د مشایخو په هدیره کې خاوروته وسپاره، څرنگه چې پر افغانانو خپل پوهان گران دي نو یې د هغه مړی ۴۷ کاله وروسته په ۱۳۲۳ش کال خپلې خاورې ته راوړ او د کابل پوهنتون په انگرېزي خاوروته وسپارل شو او هغه سیمه یې ټوله د ده په نوم ونوموله (جمال مېنه).

همدغسې د سید جمال‌الدین پر قبر ډیرو نورو پوهانو او عالمانو ویرنې ويلي دي، چې د دې جملې څخه موږ د گل پاچاه الفت د ویرنې یادونه کو، استاد الفت په خپل کلام او خوږه ژبه د لوی استاد سید جمال‌الدین افغان په باب داسې لیکي:

ویرنه

پښتون سیده د شرق نامداره

د دین او علم د کور سرداره

رهِـبـر د علم او معنا شوې

ر نـدو دپاره د لاس امسا شوې

علامه (افغان) | 193

راوړه دنيا ته تا پيغامونه
نوي فکرونه ښه ښه خوږونه

ستا په ښودنه وينی انسانان شول
مشهور دنيا کې ستا شاگردان شول

روښان فکرونه ستا په بيان شول
ستا له مشعله رڼا شو زړونه
ډک له حکمت نه ستا تعليمونه

تو له دنيا کې وگرځيدلې
په شرق او غرب کې ته ځلیدلې
چي په منبر به ودریدلې

له هر چاه پورته به ښکاریدلې
له تا سره وو ډیر تا ټیرونه
ور ته حیران وو ډیر عالمونه

دنیا رڼا شوه ستا له تنویره
ستا له تحريره ستا له ضميره
و ښورول تا غافل فکرونه
خومره خواږه وه ستا بیانونه

علامه افغاني د يوه سياسي مفکر په توگه

خودی آموخت سید شریان را
خود آگه بود و دانا و فرهمند
به ما بنمود راه خود شناسی
به هم آواره گان را داد پیوند

علامه حبیبی

ذاکر جلالی

علامه (افغان) / 195

سیدجمال الدین افغان په نولسمه پېړۍ کې په اسلامي نړۍ کې د سیاسي اصلاحاتو او دیني متفاوت تفسیر هڅې کړي دي، چې له ده وروسته په تېره د شلمې پېړۍ پر مهال چې په اسلامي نړۍ کې چا د اسلامي حرکت غږ کړی او د اسلامي نړۍ د سیاسي اصلاحاتو هڅې یې کړي؛ په یو ډول نه یو ډول د علامه افغاني له افکارو او نظریاتو څخه اغېزمن شوي دي. افغاني له همدې امله په شلمې او یووشتمې پېړیو کې د اسلامي حرکتونو او عامو مسلمانانو ترمنځ ځانگړی ځای لري. په ۱۹۲۴م کال کې د خلافت له سقوط وروسته په مصر کې د حسن البنا شهید په مشرۍ د لومړني معاصر اسلامي خوځښت "اخوان المسلمین" بنسټ ډبره کېښودل شوه او له هغه وروسته چې په ترکیه، هند نیمه وچه، شمالي افریقا او نورې اسلامي نړۍ کې کوم خوځښتونه راپورته شوي، لږ تر لږه د مسلمانانو په یووالي یا د علامه له فلسفې سره سم په پان اسلامیزم کې خو هرو مرو اغېزمن دي. حتا نن هم چې ځیني اسلامي خوځښتونه مبارزه کوي او د اسلامي هېوادونو ترمنځ شته سیاسي پولې نه مني هم کېدای شي لږ تر لږه په دې برخه کې یې د علامه افغاني له فکره متاثره وبولو.

پر اسلامي یووالي سربېره، علامه په داسې پیر کې ژوند کړی و چې اروپا پېړۍ وړاندې په اتلسمه پېړۍ کې د کلیسا له ملاتړه په گټه پورته کولو سره استبدادي شاهي نظامونه نړولي وو او د استبدادي واکمنۍ ځای یې ډیموکراتیک جمهوریت ته پرې ایښی و. داسې جمهوري نظامونه چې د خلکو له لورې ټاکل کېدل او استبدادي فکر یې د تل لپاره تر خاورو لاندې کړی و. اروپایانو نه یوازې دا چې په سیاسي برخه کې بدلونونه راوړل، بلکې د فکر او لید اساس یې د خرافاتو او د پاپانو د بې بنسټه ویناوو پر ځای پر عقل/رېشنلېزم او پوهې/ساینس ودراره او دین یې له عقل او پوهې سره په ټکر کې وباله. اروپا د منځنیو پېړیو له نادودو وروسته د

نړۍ ټولو اديانو ته د اسلام په گډون هماغه د کليسايي عيسويت نظر خپل کړ. په ټوله کې اروپا د منځنيو پېړيو له تور تمونو او د پاپانو له يوغ څخه ځانونو ته د سياسي، ديني، فکري او فرهنگي اصلاحاتو له لارې نجات ورکړ او د يوې نوې تمدنې او پرمختللي اروپا د بنسټ ډبره يې کېښوده. کله چې د علامه افغاني افکار مطالعه کوو، دې ټکي ته متوجه کېږو، چې سيد د اروپا له اصلاحاتو او پرمختگونو څخه متاثره و؛ خو دا يو وچ تاثر او روند تقليد نه و، بلکې سيد له بل هر څه مخکې اول خپل دين او بيا يې خپله ټولنه پېژندلې وه او له دې وروسته يې بيا د خپل ځانگړي ديني درک او د ټولني د اړتياوو په پام کې نيولو سره د حل لارو خبره کوله. سيد هم غوښتل چې اسلامي نړۍ بايد هم د داخلي استبدادي نظامونو پر ضد او هم د استعمار پر خلاف مبارزه وکړي او د يوه خپلواک او له خپلې خوښې سره د سم نظام د بنسټ ډبره کېږدي. سره له دې سيد په اسلامي نړۍ کې د فکري ودې او فرهنگي رشد ارمانجن و. نن چې په اسلامي نړۍ کې مصر تر نورو اسلامي هېوادونو په فرهنگي لحاظ ډېر غني دی يو لامل يې په مصر کې د سيد لس کلن فرهنگي انقلاب گڼلی شو. لکه څنگه چې په افغانستان کې محمود طرزي د ژورناليزم پلار باله شي، دغسې سيد په مصر کې د نوي ژورناليزم باني گڼل کېږي. دلته يوازې د سيد پر سياسي هڅو او افکارو بحث کوو؛ ځکه يې د ديني احيا او افکارو له برخې تېرېږو:

اسلامي يووالی يا پان اسلاميزم

سيد جمال الدين افغاني به چې کله مسلمانان ليدل چې د کورني او بهرني استبداد تر يوغ لاندې ژوند کوي، ډېر به حساس شو. د سيد د ژوند پر مهال هم اسلامي نړۍ - لکه د اوس په څېر - په گټو هېوادونو وېشلې وه او د اسلامي خلافت د ټوټې په گډون په ټوله اسلامي نړۍ کې د يوه اختناق

علامه (افغان) (ص) | 197

او استبداد وضعیت واکمن و. اسلامي نړۍ سره له دې چې په خپلو کې ډېر مشترکات لري؛ خو لا هم نه شي کولای چې د اروپايي ټولنې په څېر د یوې نسبتاً ټینګې اتحادیې څښتنه شي. د سید د ژوند پر مهال په کوردننه د مسلمانانو د سیاسي مشارکت له حق څخه په بشپړ ډول نټه کېده. که به د خپلواکۍ غوښتنې کوم غږ پورته شو، په ابتدایي حالت کې به خاموشه کړای شو. دا د سید افکار او نظریات وو چې د مسلمانانو لپاره یې د سیاسي ویښتیا او شعور هڅې وکړې، لیکل یې وکړل او د یوه نوي سیاسي ویښتابه روح یې ورپو کړ.

سید افغاني گڼو اسلامي هېوادونو ته سفرونه وکړل او د ټولو حال او ځورونکی وضعیت یې له نژدې ولید. سید هر چیرته د پوهاوي پر خوږېدا او د ویښتیا پر ارزښت ټینګار کاوه. سید په سیاسي، اجتماعي او فرهنګي ډګرونو کې د مسلمانانو د مشارکت پلوی و. ده غوښتل مسلمانان وښی او له فرهنګي او سیاسي تحولاتو له ارزښته یې باخبره کړي. افغاني د مسلمانانو د نجات لپاره د اسلامي یووالي، پان اسلامیزم یا "اتحاد بین المسلمین" نظریه وړاندې کړه او له هغې راهیسې پان اسلامیزم د سید له نامه سره تړل شوې نظریه شوه. سید د خپلواکۍ له ټینګو ملاتړو څخه و تر څو مسلمانان وکولای شي بې له کومې وېرې خپلې موخې او اهداف په گوته کړي. سید د هند له مسلمانانو څخه غوښتل چې د پان اسلامیزم تر شعار لاندې د استعماري انګرېز پر ضد پاڅون وکړي او خپله ازادي ترلاسه کړي. اصلاً سید پان اسلامیزم یا د مسلمانانو یووالی د مسلمانانو د ټولو ستونزو حل لار گڼله.

که څه هم اسلام په خپله پر اسلامي یووالي باور لري او د مسلمانانو د عقیدې برخه د امت یووالی دی؛ خو دا چې ولې دا نظریه د سید له نامه سره د پان اسلامیزم په نامه تړل کېږي، لامل یې دا دی چې سید د

لومړني مسلمان مفکر په توګه د مسلمانانو د اتحاد هېر شوی اصل یو ځل بیا راژوندی کړ او د ستونزو د حل لار په توګه یې وگاڼه.

افغاني او په مصر کې نويټوب (ماډرنېزم)

اروپا له پنځلسمې-شپاړسمې پېړۍ وروسته ماډرنېزم ته له دين نه د تېبنتې او بشپړ عقل ته د پناه وروړلو په موخه يو خوځښت پيل کړ. کله چې اروپايان په منځنيو پېړيو کې د کليسا پاپانو د دين په نامه وځپل او له خپلې خونبې سره سم يې پر هغوی خپل واک وچلاوه؛ نو له دين سره يې عقده پيدا شوه او دين ته يې داسې تعريف وکړ چې له عقل او علم سره به په ټکر کې وي. اروپايان د دې پر ځای چې پوه شوي وای چې هغه څه چې پر دوی تپل شوي وو د دين په نامه د کليسا د پاپانو خپلې خبرې وې، مگر اسلام بيا داسې کومه دوره په خپل تاريخ کې نه لري. په اسلامي نړۍ کې نويټوب يا ماډرنېزم بيا د اروپا له هغه سره تفاوت لري. په اسلامي نړۍ کې ماډرنېزم په دې معنا چې د خلکو د وروسته پاتې والي لاملونه په ګوته کړي او د دين، عقل، علم او رواني زمانې ترمنځ له دين نه د يوه پرمختللي فهم نه په ګټه پورته کولو سره د يوې پرمختللي ټولني بنسټ کېږدي.

سید افغاني هغه څوک و چې په نولسمه پېړۍ کې يې په مصر- کې د ماډرنېزم زړې وکرل او بيا يې نژدې شاګرد محمد عبده د خپل استاد (سید) کرل شوی نيال وپاله. افغاني په ۱۸۷۱م کال کې مصر ته سفر وکړ او هلته د لسو کلونو لپاره پاتې شو او د عصر-یتوب نظريې لپاره يې په فرهنگي ډګر کې عملي کار پيل کړ. د مصر د ماډرنېزم بحث پر دې ولاړ و چې د اسلام او نوې زمانې او نوو غوښتنو ترمنځ يوه همغږي منځ ته راوړي. عبده د خپل استاد (سید) په څېر په دې باور و چې اسلام -

علامه (افغان) (ص) | 199

اروپايانو د باور پر خلاف- له نوې پوهې او نوو پرمختگونو سره په ټکر کې نه دی. دوی پر دې باور وو چې دواړه بنسټيز حقيقتونه سره همغږي دي. اسلام نه يوازې دا چې د علم پر ضد نه دی، بلکې د علم د پرمختگ او ودې مرستندوی دی.

په اتلسمه پېړۍ کې -د نن په څېر- ډېر مسلمانان د غرب د پرمختگ او ترقي پانده مقلدين شول او گومان يې وکړ چې د لوېديځ هراړخيز تقليد کولای شي موږ هم د هغوی په څېر مترقي کړي؛ مگر ځينو سنتي علماوو بيا د غرب د پرمختگ ترقي په يو مخيز ډول رد کړه؛ خو علامه افغاني بيا په دې دواړو کټگوريو کې رانغی، بلکې منځنۍ لار يې خپله کړه. سيد نه د لوېديځ پوند پليوونی شو او نه يې هم د غرب پرمختگونه رد کړل، بلکې د غرب له نوې ټکنالوژۍ څخه يې دفاع وکړه او پر مسلمانانو يې لازمه وگڼله چې د هغوی ټکنالوژي ترلاسه کړي او د خپلې ترقي کاروان پر روان کړي.

د استعمار پر ضد مبارزه

لکه څنگه چې مخکې يادونه وشوه سيد په يوه وخت کې هم د داخلي استبداد پر ضد او هم د بهرني استعمار پر خلاف مسلمانان پاڅون او ازادۍ ته رابلل. سيد په ختيځ کې د وينبټيا له سرلارو څخه گڼل کېږي. سيد د غربي استعمار پر ضد د اسلامي يووالي له ټينگو پلويانو څخه و. د علامه په باور د مسلمانانو اتحاد کولای شواي چې د لوېديځ استعمار مخه ونيسي. د استعمار پر ضد د سيد سياسي مبارزه بې له وپرې او ډار څخه وه؛ بلکې استعماري بریتانيې تر بل هر حکومت څخه د سيد افکار د ځان پر زيان گڼل؛ ځکه بریتانيانو د سيد له افکارو سره سم د مسلمانانو يووالي د ځان په گټه نه باله. سيد هم پر همدې باور و چې يوازې د

د وینتابه اذان / 200

مسلمانانو یو ټینگ یووالی کولای شي د ټولو استعماري حکومتونو د ظلم او ناتار مخه ونیسي. سید چې د اسلامي یووالي غږ پورته کاوه د استعمار پر ضد یې د یوه قوي دیوال منځ ته راتگ هدف و.

د سید د افکارو اهمیت

د سید د افکارو اهمیت په دې کې دی چې په اسلامي نړۍ کې لومړنی مفکر دی چې په نولسمه پېړۍ کې یې د اسلام داسې نمایندگي کړې ده او اسلام یې لوېدیځوالو ته داسې وربښودلی چې اسلام له نوي ساینس او ټکنالوژۍ سره او نه هم له عقلانیت/رېشنلېزم سره کوم ټکر نه لري، بلکې د همدغو ارزښتونو د پاللو او پرمخ وړلو پلوی دی. اروپایان چې د کلیسا د محرف دین له واکمنۍ څخه ډېر ځورول شوي وو، گومان یې کاوه چې اسلام به هم د اروپایي محرف عیسویت په څېر وي. سید ثابتته کړه چې اسلام له هغه کلیسایي عیسویت سره په بشپړ ټکر کې دی. بله خبره چې سید بیا هم په کې مخکښ دی، د اسلام او نوو پرمختگونو ترمنځ د همغږۍ ټینګول وو. دا هغه څه دي چې سید ډېر پخوا درک کړي وو او د دغو بحثونو پر اهمیت ښه پوهېده. داسې بحثونه چې که په رښتیني ډول اسلامي نړۍ خپل کړي او هضم کړي وای، د سید له وفات څخه پېړۍ وروسته به یې امت د نن په پرتله متفاوت وضعیت درلود.

ضمیمه

د علامه افغاني د افکارو او مبارزې په باب د افغانستان ستر لیکوال او مورخ ارواښاد پوهاند حبیبی یو ډېر جامع او هر اړخیز شعر ویلی چې د سید مبارزه او هڅې په کې په ډېر لوړ انداز خلاصه شوي دي. د دې لپاره چې د سید په باب د علامه حبیبی شعر هم دلته د دې لیکنې پلمه په دې

علامه (افغان) (ص) / 201

ټولگه کې خوندي شي، دا شعر د ليکنې په پای کې کټ مټ نقلوو:

مبادی ثلاثه سید

وحدت اسلامی

نمی‌دانم چگویییم مرد حق را نوایش زندگانی ها به ما داد
"امام عصر" خوانم زانکه از نو به وحدت شرقیان را خوش صلا داد
دم گرمش چو انفاس مسیحا بدل گرمی و شور افزود جان را
به وحدت خواند مسلم را کزان رو فزاید ربط و الفت شرقیان را
چراغ مهر و وحدت کرد روشن زاستانبول تا هند و سمرقند
فزود از وی همانا رونق شرق نهال نفرت و کین را ز بین کند

جنگ با استعمار مغرب

خودی آموخت سید شرقیان را خود آگه بود و دانا و فرهمند
به ما بنمود راه خود شناسی به هم آواره‌گان را داد پیوند
به جنگ غریبان ما را صلا داد ز ضربش واژگون شد قصر افرنگ
نوایش گرم‌تر از نای رومی به شور آورد شرقی را پی جنگ
همو افزود رونق بزم ما را ز چهره زشت مغرب پرده بگشود
چو تیغ مرد سودانی بتابید باو جاهد قُم افتلُ به فرمود
گلاستون ز ضرب کاری وی به خاک ذلت آمد او فتاده
به جان ما فزود آن گرمی را که زاید در دل از دیرینه باده
به بزم ما سرود آن کهنه دستان دمی ما را بخود، باز آشنا کرد
برآمد مرد حق از خاک کونر به کاخ غرب آشوبی به پا کرد

جنگ با استبداد

ملوکی را گزند جاودانی ازو شد خوارتر آئین بیداد
به شاه و مستبد دایم ستیزید همی گفתי ملوکی واژگون باد!
حمید و ناصر از وی لرزه بر تن هر انکو مستبد بدخوارتر شد
صدایش همچو رعد خانمانسوز به جان ظالمان همچون شرر شد
تو ای باد صبا از ما سلامی ببر بر خاک پاک سید حر
بگو از ما که ای سردار سادات! همی پندت بگوش ماست چون دُر

یادښت: په پورته مقاله کې له لاندې کتابونو استفاده شوې ده:

- 1- Political Philosophy (Muslims), Prof. Bakhtiar, Sawabi Univeristy,
- 2- Muslim Political Thought, Muhammad Aslam Chuodry

۳- پیام عصر، د علامه حبیبي د اشعارو ټولگه.

علامه (افغان ٲٲ) | 203

راځئ سيد جما الدين افغان وپېژنو!

عبدالجميل ممتاز

١٨ - ٢ - ١٣٩٣

د ختیځ وینښوونکي، د ختیځ فیلسوف، اصلاح کوونکي، د استعمار ضد مبارز، په اسلام کې د نوي رسانس پلار او لقبونه دي، چې په نړېواله کچه سید جمال‌الدین افغان ته ورکړل شوي دي.

دا سمه ده چې سید افغان د افغانستان بچی و، خو افکارو او هڅو یې نړېواله بڼه درلودله، د استبداد پر ضد یې گام پورته کړی او د ټولو مسلمانانو د راوینولو لپاره یې خپل هېواد پرېښی، تر څو هغوی ته د بیدارۍ او اصلاح پیغام ورسوي.

ترکیې، عربستان، عراق، روسیې، هند، مصر، ایران، فرانسې او ... هیوادونو ته د سید افغان سفرونه له تر ټولو مهمو هغو څخه حساښیږي. په هغو هېوادونو کې یې ژور تاثیرات پرېښي دي، گڼ شمېر شاگردان یې روزلي او خپل افکار یې په لویه کچه ترویج کړي دي.

شیخ محمد عبده یو له هغو شخصیتونو څخه دی، چې د سید شاگرد او نږدې ملگری یې پاتې شوی، هغه یې په اړه داسې وایي: پلار مې راته داسې ژوند ډالی کړ، چې په هغه کې زه د خپلو دوو وروڼو علي او محروس سره شریک یم، خو سید جمال‌الدین بیا داسې ژوند راته بخښلی، چې په هغه کې زه د محمد^ص، ابراهیم^ع، موسی^ع، عیسی^ع او سره شریک یم. همدارنگه کله چې فرانسوي فیلسوف ارنسټ رنان (۱۸۲۳ - ۱۸۹۲ م) له هغه سره مخ شو، نو وروسته یې بیا په اړه وویل: د هغه د فکر ازادې، لوی طبیعت او اغېزمن اخلاق، زموږ د خبرو اترو پر وخت زه داسې متقاعد کړم، لکه ابن سینا، ابن رشد او یا یو له هغو نامتو پوهانو څخه چې پنځه پېړۍ یې د انساني روح میراث عرضه کړ، بیا را ژوندی شوی دی.

خو افسوس چې دا وینښوونکي ستوری، مستبدانو او بخیلانو ونشوی زغملی، ډیر ژر یې د مرموزې دسیسې ښکار وگرځاوه او د یوې مشکوکې ناروغۍ له امله د ترکیې هیواد په استانبول کې یې له دنیا نه خدای پاماني

علامه (افغان) / 205

وکړله، چې ټول عمر يې له (۱۲۱۷ ل - ۱۲۷۵ ل) پورې و. وروسته بيا په ۱۳۲۳ ل کال کې د هغه جسد له استانبول څخه کابل ته را وړل شو او د کابل پوهنتون په انگرې کې خاورو ته وسپارل شو.

سيد جمالدين افغان په هيواد کې دننه زينت زيات بنيادي خدمتونه تر سره کړي دي. لکه: د سياسي استقلال اعلان، په دربار کې د چارو اصلاح، له پردې ژبې څخه افغاني ژبې ته د هيواد نظامي او ملکي لقبونو او نومونو را اړول، د شمس النهار په نوم د ورځپاڼې خپرول (په لومړي ځل په افغانستان کې خپره شوه)، د (تمه البيان في التاريخ افغان) کتاب تاليف او نشر، د وزيرانو کابينه جوړول، د روغتون تاسيسول، د نظامي او حربي بڼونځيو رامنځته کول، د حيواني کلينیکونو جوړول، د پسته خانې او کاروانسرایونو رامنځته کول، د تگ راتگ پر لويو لارو باندې د مسافر خانو ودانول او ملي ژبې (پښتو) ته د ټولو پام را اړول او

خو سره د دغو خدمتونو چې هغه د خپل هيواد افغانستان لپاره تر سره کړي دي، ځينې کسان يې بيا هم افغاني نه بولي، بې اساسه دلايل وړاندې کوي او د تشو ادعاوو له مخې يې خپل گڼي.

راځئ سيد جمالدين افغان وپېژنو! که څه هم دا موضوع ډېره شاربل شوې او خورا بحثونه ورباندې شوي، خو بې ځايه به نه وي، چې پر همدغو بحثونو باندې لږ نور څه هم ور زيات کړو او په يوه مقاله کې يې راغونډ کړو.

د سيد جمالدين افغان پر هويت باندې ولې ځينې خلک شک کوي؟ يا به يې په برېښه ډول داسې ووايم: ولې د دغه افغان هويت د ځينو مغرضو کسانو لخوا پر ايران پورې منسوبېږي؟

زه خو واييم، چې د سيد افغان هويت تر نورو روښانه دی، په هېڅ ډول نشي مېهم گڼل کېدی، خو دا چې ځينې متعصب کسان يا ډلې، د قومي يا

ژبني وياړونو حرص اخستي او پر بل ملت باندې يې دا نه لوريږي، چې دغسې شخصيتونه ولري او ورباندې وياړ وکړي، د بې بنسټه او کمزورو دلايلو له مخې داسې ادعاوې کوي، چې پرته له دوی نه نور هيچا ته هم د منلو وړ نه دي.

سيد جمال الدين په اصل کې څوک دی؟

که څوک غواړي چې هغه وپيژني، نو هغه د افکارو او نظرياتو له مخې بشپړ نشي پيژندلی. ځکه د هغه هڅې يوازې د افغانستان لپاره محدودې نه وې، بلکې د ټولې اسلامي نړۍ لپاره يې د رانه لمر په شان حيثيت درلود او په دې لټه کې و، چې اسلامي ملت ته په نړۍ کې ستر حيثيت ور په برخه شي او هغه مسلمانان چې لا هم غفلت او ناپوهۍ په خوب ویده ساتلي ول، هغوی را وښی کړي.

راځئ د هغه هويت د هغه له اثارو، ويناوو او کورنيو نښانو څخه معلوم کړو! چې په ډيره اسانه توگه او له کوم سر خوري پرته کولی شو د هغه د پيژندنې پايلې ته ورسيږو.

په نړۍ کې هيڅ داسې انسان نشته، چې په يوه ځانگړې سيمه کې دنيا ته نه وي راغلی او په يو ځانگړي قام يا کورنۍ پورې تړاو ونلري. هغه هم بيا داسې يو څوک چې د ژوند زياته برخه يې د خپل هېواد او ملت د هوساينې، بيدارۍ او پرمختگ لپاره لگولې وي.

لومړی به دې خبرې ته راشو چې: ايرانيان د کومو رواياتو او ادعاوو له مخې سيد جمالدين په ايران پورې منسوبوي؟

هغوی وايي: سيد جمالدين په ايران کې د همدان په اسد اباد کې زيږېدلی، هملته ځوانی ته رسيدلی، په نجف کې يې زده کړې کړي، د شيخ انصاري شاگرد پاتې شوی او د هغه په دستور يې د مسلمانانو د را

علامه (افغان) (ص) | 207

ويښولو لپاره هند ته سفر کړی، چې په دغه ترڅ کې افغانستان ته هم تللی دی. همدارنگه هغوی زیاتوي: هغه مصر، عراق، عربستان او نورو اسلامي هیوادونو ته د دې لپاره تللی، چې هلته مسلمانان سره متحد کړي او د خپلو مسوولیتونو پر وړاندې یې وپوهوي. تر څنگ یې یو بل ټکي ته هم اشاره کړې، چې سید ځکه خپل ځان افغان نومولی و، چې د هغه په هڅو او فعالیتونو کې د ایرانی هويت له امله خنډونه رامنځته کېدل، نو ځکه یې ځانته د افغاني لقب غوره وباله.

هیڅوک د چا خوله نشي وړپتولی، هر څوک به هر څه واي. خو دا د دي معنا نه لري، چې چا څه وویل، بس همغه حقیقت یا واقعیت دی. هره وينا یا ادعا باید پر منطقي او معقول استناد ولاړه وي او رښتیني شواهد ولري. داسې خو نشي کیدی، چې یو څوک سپین ته تور ووايي او د هغه له دې خبرې سره سم هغه تور شي.

د ایرانیانو پورتنۍ ادعاوې او روایتونه یې په هر صورت، خو د افغاني لقب په اړه یې چې کوم دلیل وړاندې کړی، ډېر د خدا وړ او نهایت کمزوری او بې اساسه دلیل دی.

وگورئ! د سید افغان مبارزه کوم جاسوسي فعالیت نه و، چې گواکې ده د هغه هېواد (ایران) لپاره جاسوسي کوله او ددې په خاطر چې خپلو پټو اهدافو ته ورسیږي، ځان یې په پردې نوم نړیوالو ته ور وپېژاند. بیخي بې ځایه او ډېره ټیټه ادعا ده چې کوي یې. ولې یې ځان افغان نومواوه؟ کولی یې شوی چې هیڅ دا لقب د ځان لپاره غوره نکړي، آخر دغه لقب ته اړتیا څه وه؟ آیا په هغه وخت کې د افغانستان مناسبات له نورو هیوادونو سره د ایران په پرتله غوره ول؟ ولې یې په هغو نورو هیوادونو پورې ځان نه منسوبواوه، چې د دوی په وینا هلته یې عمر ډیر تېر کړی؟ په داسې حال کې چې دوی پخپله وایي چې د سفرونو په لړ کې یې افغانستان ته

هم یو گذر کړی دی. نو آیا د دوي دا دواړه ادعاوې په ښکاره توگه یوه بله نه ردوي؟

ایرانیان د سید په اړه اسناد ځیني اسناد هم وړاندې کوي، چې له مخې یې سید ایرانی بولي. تر ټولو مهم سند د (شرح حال و آثار سید جمالالدین) په کتاب کې د میرزا لطف الله خان یوه لیکنه ده، هغه خپل ځان د سید جمالالدین خورې معرفي کوي او وایي چې هغه د همدان د اسد اباد دی. همدارنگه میرزا د سید ځیني تصویرونه چې ایرانیانو سره یې اخستي، ځینې لیکونه یې چې څو تنو ایرانیانو ته استولي او په همدان کې د هغو ساداتو چې د سید جمال نیکونه یې گڼي، د هغوی د قبرونو لوحې د حجت په توگه وړاندې کوي او له مخې یې ښه په زغرده سیدجمالالدین د ځان گڼي.

عجیب دلایل دي! نه به څوک د چا سره عکسونه اخلي او نه به هم څوک چا ته لیکونه استوي، کله نو هويت به یې داسې وي لکه د سید جمالالدین افغان. سمه ده چې هغه به هلته عکسونه اخستي وي، لیکونه به یې استولي وي، خو دا د دې معنا نه ورکوي چې گواکې په اساس یې سید ایرانی شو. نه! سید افغان یوه نړېواله څهره وه، افکار یې یوازې پر افغانستان پورې محدود نه ول، بلکې د نړۍ ډېرو هیوادونو ته تللی او هلته یې زیات وخت تیر کړی دی، کیدی شي چې نورو هیوادونو کې یې هم دغسې نښې نښانې پاتې وي، نو آیا هغوی به هم را ولاړېږي او ادعا به کوي چې گواکې سید د هغوی دی؟

د ساداتو د قبرونو لوحې یا هم ځان د سید جمال الدین خورې بلل او د ناصرالدین شاه قاجار په وخت کې د هغه د ایرانی گذرنامې صادریدل، دا ټول داسې دلایل دي، چې نه واقعیت لري او نه هم دومره پوخ اساس لري، چې په مرسته یې ایرانیان دا ثابتې کړي شي، چې سید جمال د

ایران دی.

لومړی دا چې د گذرنامې په هکله زه سم نه یم پوهېدلی، یعنې څه؟ همدا چې د هغه د ایرانیتوب حکایت کوي؟ عجیبه ده، له ایرانیانو پرته نور هیڅوک هم دغسې څه نه مني. په داسې حال کې چې د سید افغان زیاتره اثار د هغه د افغانیت حکایت کوي، خو بیا هم دوی دغې یوې گذرنامې ته ترجیح ورکړې او د نورو ټولو نړیوالو مورخینو شواهد او مدارک ردوي. آیا د یوې گذرنامې په اساس د یو انسان ټول حقیقي هویت او ژوند دروغ ثابتېدلی شي؟ نه، هیڅکله نه.

بله خبره دا ده چې که له عقیدوي اړخه ورته وگورو او په ټوکه یې هم وانروو، نو ښاغلی میرزا لطف الله خان پخپله ادعا کې دروغجن نه دی، ځکه د هغه مور د ده پخپل حساب باندې د سید افغان خور کېږي او دا خو طبیعي ده، چې ټول مسلمانان سره خویندې وروڼه دي او هغه ده چې میرزا صاحب په نره ځان د سید افغان خوری گڼلی شي. که داسې یې هم څوک نه مني، نو دا ځواب د پوښتنې په ډول هم وړاندې کیدلی شي. هغه دا چې که افغانان دا ادعا وکړي، چې سید جمالالدین د میرزا لطف الله خان ماما دی، نو له کوم دلیل پرته میرزا د افغانستان دی. آیا د هغوی تر ادعا به دغه ادعا پیاوړې او منطقي نه وي؟ په داسې حال کې چې د سید پاتې کورنۍ په افغانستان کې ده او که ځیني غړي یې په بهر کې هم دي، نو ټول یې ځانونه د افغانستان گڼي.

دغه راز هغوی د ساداتو د قبرونو لوحې یادوي او وایي، چې د سید افغان نیکونه په ایران کې ښخ دي.

عجیب قضاوت دی، دا ښه ده، چې سید په ترکیه کې وفات شو، هلته د لنډې مودې لپاره خاورو ته وسپارل شو او بیا وروسته په ۱۲۸۴ ل کال کې د هغه جسد کابل ته را انتقال شو. کله که په ایران کې دفن شوی وای،

بیا نو خدای خبر که افغانانو ته د هغه په اړه د خبرو کولو حق هم چا ورکړی وای.

د حیرانۍ ځای همدا دی، چې نه سادات دومره وږه کورنۍ ده او نه هم په یوې سیمې یا هېواد پورې محدوده پاتې شوې ده. په زیاتو هېوادونو کې سادات استوګن دي، دا نو په دې مفهوم نه ده، چې ګواکې سادات یوازې په ایران کې دي او چې په بل ځای کې وي، نو هغوی ټول د ایرانیو هغو لمسیان دي.

په رښتیا هم د سید افغان د نیکونو قبرونه هلته دي کنه؟ په دې اړه نامتو مورخ عبدالحی حبیبی په ډیر واضح ډول دغه موضوع روښانه کړېده. هغ پخپل کتاب (نسب و زادګاه سید جمال‌الدین الافغاني) کې په دې اړوند خورا پراخ تحقیق کړی او دا یې څرګنده کړې چې د سید جمال پلرونه د همدان له ساداتو سره د خپلوی اړیکې درلودې. هغه پخپل دغه اثر کې داسې وایي:

د سید جمال الدین د پلار سید صفدر او د هغه د تربرونو (د سید نظیف زامنو) تر منځ د فیوډالي سیالیو له امله اختلافات پیدا کېږي، چې په پایله کې د سید نظیف زامن ورباندې غالبېږي او سید صفدر دې ته اړ کېږي، چې د کونړ بطن (پشدر) پرېږدي او د کوز کونړ په جنوبي برخه کې د شېرګر (اسد اباد) په نوم کلي کې د صفدری په نوم یوه کلا ودانوي. شېرګر او صفدری چې له جلال اباد سره ۵۰ کیلو متره واټن لري، تر اوسه پورې هم په همدغو نومونو یادېږي.

د سید صفدر پلار سید علي له دې امله په همداني شهرت درلود، چې هغه زیات وخت په همدان کې تېر کړی و، خو اوس د کونړ په (دونهی پشدر) کې دفن دی او خلک یې د شاه همدان زیارت بولي.

سید محمود پاچا د سید صفدر تربرور او د وزیر اکبرخان زوم و، چې په

علامه (افغان) (ص) / 211

هغه وخت کې د کونړ مطلق واکمن شو، سید صفدر د دې لپاره چې له درباري دسیسو څخه په امن کې پاتې شي، خپلې کورنۍ سره د حج په نیت مشهد ته لاړ او له هماغه ځایه یې د همدان په اسدآباد کې د قاضي میرشرف الدین حسینی کورنۍ سره ځکه خینې او خپلوي وکړه، چې پلار یې له وړاندې نه ورسره اشنایي درلوده.

دا چې د سید ورو مسیح الله، طیبه بیگم، مریم او نور خپلوان یې په همدان کې پاتې شول، نو هلته د قبرونو د لוחو خبره چې کیږي، هغه د همدغو خویندو او ورور اولادونه دي، چې مور د تېر تاریخ په اوږدو کې دغسې په سلگونو افغانۍ او ایرانی مهاجرې کورنۍ ښودلې شو.

حبیبي صاحب په دې اړه زیاتوي: د سید جمالالدین نیکه سید علي چې د حرمین زیارت ته روان و او لاره یې پر همدان ورسپړه وه، نو یوه موده هلته پاتې کیږي او د همداني اسدآباد، ساداتو سره اشنا کیږي. بیا چې کله سید علي بېرته کونړ ته راستنېږي، په همداني یا د همدان شاه په لقبونو شهرت مومي.

استاد حبیبي وايي: شېرگر د سید جمالالدین افغان زېرنځای دی، خو دا چې سید خپلو عربي، ترکي، غربي او ايراني شاگردانو ته ویل چې: (زما زېرنځای په افغانستان کې د کونړ اسد آباد دی)، نو مراد یې همدغه شېرگر و، چې دري ژبو هم اسدآباد یاد کړی دی او تر اوسه یې هم هماغه پښتو نوم لا پاتې دی. ځکه چې په دغو ټولو سیمو (کونړ او کامه) کې خلک په پښتو ژبه خبرې کوي او اسد آباد هم د پښتو شېرگر ژباړه ده.

جناب حبیبي د سید د خوري په اړه هم داسې وايي: د ایران معاصر نامتو محقق علامه محمد قزویني هم دا خبره کوي، چې دغه ادعاگانې له سره د منلو وړ نه دي، چې د اسدآباد یو تن چې ځان د سید خوری بولي او څوکاله وړاندې یې په دې اړه یوه رساله هم خپره کړې او د هغه د کورنۍ

غږي يې، د ده پر باور چې اوس هم د همدان په اسدآباد کې دي، یو-یو یاد کړي دي.

ښه نو، له دې سره - سره افغانان نور کوم شواهد او مدارک لري؟ چې له مخې یې په خپله ادعا کې رښتیني وي؟

هو، تر ټولو مهم مدرک پخپله د سید له خولې اقرار دی، چې پخپلو اثارو کې یې ځان افغانی بللی دی. لکه، په عروۍ الوثقی کې یې لیکلي دي: (افغان و هی اول ارض مس جسمی ترابها). همدارنگه غلام حسین موسوي پخپل کتاب کې د هغه له خولې داسې وايي: (اني اخطرت لترک بلادی الافغان مظطربة بها الاهواء والاغراض).

یو بل مهم ثبوت یې دا دی، چې له ایران پرته نور ټول هیوادونه هغه د افغاني په نوم پېژني او هويت ته یې د افغاني په حیث قایل دي. په ځانگړې توگه ترکیې، عربي هیوادونو او لوی هند د افغاني په نوم یاد کړی او د افغانستان بچي یې بللی دی. همدا راز د نورو هیوادونو مورخینو او پخپله ځینو ایرانیانو (مدرسي چهاردهی، ابراهیم صفایي، شیخ عباس قمی، سید محمد علي استانه او ...) هم سید د سید صفدر زوی او د افغانستان له یوې غټې کورنۍ څخه بللی دی.

شیخ محمد عبده د سید افغان په ژوند لیک کې لیکي: (سید د کونړ په اسد آباد کې (۱۲۵۴ هـ ق) دنیا ته راغلی دی.

همدغه خبره گڼ نور کسان هم کوي: عبدالقادر مغربي، مصري لیکوال جرجي زیدان، محمد فرید وجدی، د سید افغان شاگرد ادیب اسحاق، د تفسیر المنار لیکوال سید محمد رشید، محمد پاشا مخزومي، سید حسین شیرازی، ډاکټر عثمان امین او ...

دغه شان د (مقام جمالدين افغاني) په کتاب کې چې د هندي لیکوالانو مقالې پکې راټولې شوي، سید جمالدين یې د افغانستان گڼلی او

علامه (افغان) / 213

امريکايي استيوارد لوټروپ هم د خپلو دلایلو په ذکر کولو سره هغه افغان بللی او ویلي یې دي چې د کنړ په اسد آباد کې زیږیدلی دی. د نوري ټولې خبرې او دلایل پر خپل ځای! لکه څنگه چې مو د دغه بحث په لومړي سر کې د سید افغان بنيادي خدمتونو ته اشاره وکړه، چې په افغانستان کې یې تر سره کړي دي، نو په روښانه توګه د هغه دا خدمتونه د دې گواهي ورکوي، چې هغه له افغانستان پرته د بل هیڅ ځای نشي- کیدی. دا په دې معنا چې پردی سپری هیڅ وخت دومره خدمتونه یو پردی هیواد ته نه کوي او نه هم د دې چانس ورکول کېږي.

د سيد جمال الدين افغان ستاينه

ليکوال: سيد اصغر هاشمي

میندې راوړي ډېر زامن ډېر اولادونه
يو يا دوه يې افلاطون يا سکندر شي
د خلقت له کارخانې نه کله کله
په جهان پیدا يو بل شانې بشر- شي

د منځپانگيز او محتواييز جوړښت له مخې د استاد الفت شعري کليات ډېرې په زړه پورې ستاينې لري، چې د سيدجمالدين افغان په ستاينې کې يې دوې تهديدې ډوله شعرونه ويلي دي.

د استاد الفت د ستاينو مهمه ځانگړنه دا ده، چې د ممدوح يادونه د تملق په ډول نه کوي او د هغه چا ستاينه کوي، چې په حقيقت کې د ستاينې وړ وي.

که چېرې د يو کس مدح او ستاينه د هغه د علم، پوهې، شاعرۍ، ليکوالي، ښو اخلاقو او خدمتونو په نظر کې نيولو سره وشي او هغه په ښه نوم ياد شي، دې ته ستاينه وايي.

پښتو ادب کې د ستاينې او مدحې تحريري او ليکل شوې لاس ته راغلې بېلگه په لرغونې دوره کې د ښکارندوی غوري ستاينه او مدحه ده.

دغه ستاينه د قصيدې په فورم کې ويل شوې ده او په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ستاينه او دويمه تحريري او ليکل شوې قصيده ده.

ښکارندوی غوري د سلطان غياث الدين غوري او سلطان شهاب الدين غوري په ستاينه کې خپله قصيده ليکلې ده.

د يوې خبرې يادونه ضروري ده، چې د نړۍ په ادبياتو او پښتو ادبياتو کې له تحريري ادبياتونه د شفاهي او ولسي ادبياتو تاريخچه او شاليد پخوانی دی، د محتوا او منځپانگې له مخې که موږ هر ډول تحريري او ليکل

شوي شعرونه لرو، له دې څخه دمخه د ولسي شعرونو ډېرې داسې بېلگې لرو، چې د امکان تر حده به یې تاریخ پخوانی وي.

پښتو ادب کې ډېرې ستاینې او مدحې د تپو او لنډیو په شفاهي او ولسي-ژانر کې شته، چې ډېر امکان لري، تر ښکارندوی غوري پخوا ویل شوي وي، خو د تحقیق او څېړنې د مېتودولوژي د اساساتو پر بنا باید د څېړنې بحث له لاس ته راغلو هغو موادو ځینې پیل شي، چې لیکوال، د لیکلو وخت او لاس ته راغلي منظومه او منثور بېلگه څرگنده وي.

د استاد الفت ستاینې دومره په زړه پورې دي، چې د هر ممدوح د ژوند ټول انځور په یوې لنډې ستاینې کې ځای کړې او د سړي زړه نه کېږي، چې د هره ستاینې څو انتخابي بیتونه راوړي، ځکه د ټولې ستاینې په راوړلو هغه ممدوح ډېر ښه پېژندل کېږي.

استاد د نابغه سید جمال الدین افغان ډېره په زړه پورې ستاینه کړې ده، چې په کلیاتو کې یې ساری نه لیدل کېږي او زما په پوهه په لرغونې او دویمې دورې کې د کس (شخص) په ستاینه کې یوله بې جوړې ستاینې ځینې دي، چې څو بیتونه یې دا دي:

بې حساب څاڅکي توی په بحر و بر شي
له لکونو کروړونو یو گوهر شي

رنگ په رنگ گلان پیدا شي غرو رغو کې
په کې یو نیم د لیلی پکي ته ور شي

مرغلرې ډېرې وځي له دریا به
ځینې ځینې ښکلو پېغلو ته زیور شي

علامه (افغان) (ص) | 217

د ستاينې په څو وروستيو بيتونو کې داسې وايي:

د خلقت له کارخانې نه کله کله
په جهان پيدا يو بل شاني بشر- شي

چې رڼا يې په ملکونو کې خپرېږي
ټول عالم لره څرگنده لکه لمر شي

د کونړ د لوړو غرونو په لمن کې
نابغه فرزند پيدا د سيد صفر شي

پښتنه مور هسې زوی واخلي په غېږ کې
چې د دهر او جهان نامي پسر- شي

ډېر پوهان ورته سر ټيټ په شاگردۍ کړي
ډېر شاهان يې په تعظيم مخې ته ورشي

همېشه يې قدر کېږي په عالم کې
څوک چې لوی په علم و فضل او هنر شي

هسې نوم هسې نشان يې شي په برخه
چې لوی فخر د ملت او خپل ټبر شي

استاد گل پاچا الفت چې د چا ستاينه کړې ده، د هغه په اړه يې پوره
معلومات او مطالعه درلوده، دده پورته راغلي ستاينه په دې دلالت کوي،

د وینتابه اذان / 218

چې دې سید جمال الدین افغان ډېر ښه پېژنده.
استاد گل پاچا الفت د سید جمال الدین افغان په باب یوه بله ستاینه هم
لري، چې په کلیاتو کې د (پښتون سیده) په نامه داسې راغلي ده:
پښتون سیده، د شرق نامداره
د دین او علم، د کور سرداره

تللی وې چېرې، د څه لپاره
د چاله غمه وې ناقاره

توره تیاره وه، مړه اولسونه
راپاخول تا، ویده قومونه

دنیا رڼا شوه، ستا له تنویره
جهان خبر دی، ستا له تاثیره

حق سر اوچت کړ، ستا له تقدیره
ستا له تحریره، ستا له ضمیره

وښورول تا، غافل فکرونه
څومره خواږه و، ستا بیانونه

استاد الفت په علم او ادب مین و او ډېرې ستاینې یې د هغو عالمانو،
شاعرانو، لیکوالانو او پېژندل شوو او تلیاتې څېرو او اشخاصو په اړه دي،
چې خپل ولس او نړۍ ته یې خدمتونه کړي دي.

علامه (افغان) / 219

د استاد الفت د ستاینو کامیابي په دې کې ده، چې د هر کس د ژوند په نظر کې نیولو سره دده یادونه یې کړې ده او لوستونکی او اورېدونکی دا فکر کوي، چې استاد ددې هر شخص په باب پوره معلومات درلود. رښتیا هم استاد الفت د ډېرې بڼې مطالعې څښتن دی.

د استاد الفت ستاینې په پښتو ادب تاریخ کې بې جوړې او بې سارې ستاینې دي، دی د ځینو درباري شاعرانو په ډول ستاینې نه دې کړي، د دې ستاینې پرځای او پښتو ژبې کې د ستایلو وړ دي.

ماخذونه

1. هاشمي، سیداصغر، پښتو ژبې ادبي سرلاري، گودرڅپرندويه ټولنه، جلال اباد، ۱۳۹۰ ل کال .
 2. حبيبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، دانش څپرندويه ټولنه، پېښور ۱۳۸۴ ل کال .
 3. هاشمي، سیداصغر، د پښتو نظم تاریخ (لومړی او دویمه دوره)، مومند څپرندويه ټولنه، جلال اباد، ۱۳۹۳ ل کال .
- شهرت، ننگیال، د الفت مرغلرې، دانش څپرندويه ټولنه، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال .

د شرق د نابغه مليت او آندونه!

شيخ الاسلام شهيد الحاج سيد علامه جمال
الدين حسيني افغاني رحمة الله وعليه،

ليکوال: عبدالغفار جبير

علامه (افغان) (ص) / 221

پر داسې ستر شخصیت باندې لیکل زما په شان د حقیق کار نه دی، دا ځکه چې د شرق پردې ځلانده ستوري باید سترپوهان او سترې هستې لیکنې وکړي، خو بیا هم د مخلصو ملگرو د امر د اطاعت له کبله پردې ستر انسان باندې یو څو کرښې اضافه کوم.

سیدعلامه جمال الدین افغاني رحمة الله علیه د اسلامي نړۍ رغښت، نوښت، د اسلامي نړۍ وحدت، د آزادۍ ولولې او د اسلامي امت سمبالښت ستره ارزو وه، دی تکړه سیلاني، مدیر، عالم، فصیح، چارپوه، هوښیار، ځیرک، ذهن، د اسلامي فکر او بصیرت څښتن ؤ، ده تل کوښښ کاوه چې ټول هغه شوم پلانونه، چې د اسلامي نړۍ پر خلاف جوړېدل هغه ړنگ کړي، دی تل د هیواد پالنې او اسلامي ولولو څخه برخمن ؤ، هغه تل د عیسایي اروپا، انگریزي ښکیلاک او امپریالیزم په خلاف تر مرگه پورې نه ستړي کیدونکي هلې ځلې وکړې، هغه د اسلامي نړۍ د اوسنۍ وینښتیا ستر بنسټ ایښودونکی او امام دی، د لاهور استاډرډ په وینا، جمال الدین افغان لومړی مسلمان ؤ، چې د لودیځ د نیواک راتلونکي خطرونه یې په ښه توگه سره محسوس کړه، او خپل پاته عمر یې پردغې خطرې باندې د اسلامي نړۍ په پوهولو لگیا وه، او انگریزان ځنې ډارېدل، ایډورډجي براؤن، د ده په هلکه وایي: علامه د اسلامي هیوادونو د وینښتیا لپاره ډیر سترکارونه وکړه او د لودیځو هیوادونو د ښکیلاک پرضد یې د یو بل د یووالي بلنه ورکړه، هانس کهان د ده په هلکه وایي: علامه افغاني ان د هغه مخالفینو د ده سترتوب مانه، هغه یو اغیزمن ویناکوونکی، علمي پانگه، سم اند او مذهبي سپڅلتیا لرله، له همدې کبله هغه د نوي ختیځ تر ټولو لومړی بلېنده وال جوړکی.

حضرت مولانا پیرذوالفقار احمد نقشبندی صاحب په خپل کتاب (خطبات فقیر، ټوک ۲ پاڼه ۱۶۱) کې د علامه و جهاد ته اشاره کړې ده او دی

لیکي: کله چې په افغانستان کې د جهاد خبره راغله نو سیدجمال الدین افغاني رحمة الله عليه تر ټولو لومړی داگام پورته کړ دا ځکه، چې دی شیخ د طریقت ؤ.

سید جمال الدین افغاني رحمة الله عليه اصلي ملیت:

دروند ورور زاهد جلالی صاحب هم پردې موضوع ښکلې مقاله (ستر شخصیت اوسپک تورونه) لیکلې، زه غواړم، چې پردې موضوع یو څه نوره رڼا هم واچوم، هغه له دې کبله، چې ایرانیانو ډیر کتابونه، مجلې، مقالې، جریدې او ویب پاڼې په دې هکله مهیا کړي، چې سیدعلامه جمال الدین افغاني رحمة الله عليه ایرانی دی او افغاني نه دی.

د ده پر افغانیت خپله د علامه سیدجمال الدین افغاني رحمة الله عليه خپله ویناوې او لیکنې شته، د ده د تکړه او مخورو شاگردانو تائید شته او نړیوال هم ورسره په یوه خوله دي.

۱: علامه سیدجمال الدین افغاني د خپل ځان په هکله وایي:

د علامه افغاني یوه تکړه شاگرد برهان الدین قلیچ خان د خپل نامتو استاذ په هکله لیکي: یو ځل ما و حضرت استادته وویل، چې: ځینې خلک تا ایرانی گڼي؛ د دې سبب څه دی؟

نو هغه وفرمایل چې: زه د کنړ د سیدانو له مشهورې کورنۍ څخه یم او په ۱۲۵۴ کې په افغانستان کې زیږدلی یم، د شیخ جمال الدین په نامه یو بابي مبلغ د ایران اوسیدونکی ؤ او کوم ځای ته، چې زه تللی یم هغه هم تللی ؤ له دې امله ځیني وگړي په غلطه ماشیخ جمال الدین ایرانی گڼي مگر دا گومان ډیر ناوړه، نه منونکی او سر تر پایه ناسم اوگرسره درواغ دي زه هیڅ کله ایرانی نه یم بلکې افغان یم او ټول افغانان ما ډیر ښه پیژني.

۲: علامه سیدجمال الدین افغاني پخپله په عروة الوثقی جریده کی داسی

وايي:

الافغان و هي اول ارض مس جسمي ترابها
ژباړه: دا (افغانستان) لومړۍ هغه ځمکه ده، چې زماوجود، دې خاورې
مسحه کړې دی.

۳: غلام حسين موسوي پخپل کتاب کې ليکي، چې: سيدجمال الدين
افغاني ويل:

اني اخطرت لتړك بلادى الافغان مضطربة بها الاهواء و الاغراض.
ژباړه: زه مجبوره شوم، چې خپل افغان وطن په داسې حال کې پرېږدم
چې په دې وطن باندې شخصي اغراضو او تمايلاتو لوبې کولې.

۴: علامه سيدجمال الدين افغاني پخپل کتاب (تتمة البيان فى تاريخ
الافغان) کې ليکي، چې زه د افغانستان يم او افغان يم.

د علامه شاگردان، ملگري اونور... د ده په هکله څه وايي؟
۵: خپله ايرانيان دا مني، چې هغه افغان ؤ، په دې کې مدرسي چهاردهي،
ابراهيم صفايي، شيخ عباس قمي، سيد محمد علي آستانه او نور ايرانيان
علامه د سيدصفر حوى او افغاني بولي.

۶: مفتي محمدعبدده د سيدجمال الدين افغاني ځانگړې ملگرى او ډير
پياوړى شاگرد ؤ هغه د علامه افغاني فارسى رساله (حقيقت مذهب
نيچري ونيچريان) و عربي ته ژباړلې او په سريزه کې يې ليکي: سيدجمال
الدين افغاني د افغانانو د هيواد په يوه مخوره کورنۍ پورې اړه لري.

۷: د علامه افغاني او محمد عبده نامتو شاگرد سيد رشيد رضا مصري
د (المنار) چلونكى پخپل تاليف (تاريخ الاسلام) کې ليکلي دي: سيدجمال
الدين افغاني د اسعدآباد په نامه د کنړ د سيمې په يوه کوچني کلي کې
پيداشوى دى.

۸: د علامه يو بل پياوړى شاگرد اميرشکيب ارسلان په خپل کتاب

(الحاضر العالم الاسلامی) کی پردې موضوع اوږدې خبرې کړې دي اولیکي: سيدجمال الدين افغاني د افغانانوپه هیوادکې دکنړپه سیمه کې پیداشوی دی.

۹: نامتومصري اديب جرجي زيدان په (مشاهير الشرق) کې ليکي: سيدجمال الدين افغاني د اسعدآبادپه نامه په يوه کلي کې، چې دکنړ د اړوندو کليو څخه دی پیداشوی دی.

۱۰: يو بل مصري اديب عبدالرحمن رافعي په خپل تاليف (تاريخ حرکت قومي) کې ليکي: سيدجمال الدين افغاني د اسعدآباد په نامه په يوه کلي کې پیداشوی دی، د اکلي دکابل دکنړ په سیمه کې پروت دی.

۱۱: همدارنگه ابراهيم مصطفى الوکيلي په خپل کتاب (مفاخر الاجيال) کې ليکي:

سيدجمال الدين د اسعدآباد په قريه کې، چې د کنړ يوه سیمه ده پیداشوی دی.

۱۲: د علامه افغاني د ليکنو د مجموعې (عروة الوثقى) اوږدونکی مصطفى عبدالرزاق د کتاب په سربزه کې پردې مسألې ژورې خبرې کړې دي اولیکي: سمه خبره داده، چې سيدجمال الدين افغاني د اوهمداخبره علامه هم کړې ده.

۱۳: ولفرډبلنټ د سيدجمال الدين افغاني مخلص دوست اوملگری ؤ او د علامه افغاني په هلو ځلو کې يې کارنده برخه اخیستې وه هغه په خپلو کتابونو (History of the British occupation of Egypt) او نورو کتابونو کې ليکلي دي، چې سيدافغاني دی او په افغانستان کې پیداشوی دی.

۱۴: هانس کهان د (History of Nationalism in the East) کې ليکي: خپله سيدويلي دي، چې زه په ۱۸۳۸ ميلادي کال کې په افغانستان کې پیداشوی يم.

علامه (افغان ۲۰) / 225

۱۵: چارلس ایډمز (Islam and Modernism in Egypt) کې لیکلي دي: سیدعلامه افغاني دافغانستان د اسعدآباد په نامه په یوه کلي کې پیداشوی دی.

۱۶: د افغاني د افغانیتوب لپاره همداس ده، چې دی په خپله هرځای افغاني ؤ، هم په ترکیه کې، هم په مصر کې، هم په فرانسه کې، هم په روسیه کې، هم په ایران کې اوهم هرځای...

۱۷: سید علامه افغاني یو مهر د مربع په شکل سره درلودی، چې پرخپلو ټولو لیکنو باندې یې واهه د دې مهر په هکله په آریانا دایرة المعارف کې لیکلي دي:

په ۱۸۶۵ میلادي کال کې سیدله مشهده وځي او تهران ته ځي اوله همدې وخت نه یې ادبي علمي رسالي په خپل قلم رانقلوي اوپرې لیکي: ((جمال الدین الحسینی الاستنبولی الافغانی الکابلی)) اوخپل مربع مهر ورباندې لگوي.

که ودې مهرته وکتل شي نو د ده په هغه وخت کې نسبت د ایران څخه استانبول لاورته قدرمن ؤ، دا ځکه چې په هغه وخت کې استانبول د اسلام مرکز ؤ، ده خپل ځان کابلی په دې باله چې کابل مشهوره ؤ اوکنډ داسی شهرت نه درلودی او بل د اچې کنډو کابل ته نژدې ؤ، او افغاني ځان په دې بولي، چې افغان دی، نوکه چیرې دی ایرانی وای نوپکار داوه، چې د افغاني پرځای یې ایرانی لیکلي وای.

۱۸: کله چې دعلامه سیدافغاني په ژوند کې ده داکنگوسې اووړیدلې چې خلک وده ته ایرانی وایي نوله دې مودې راهیسې یې کابلی اواستانبولی لیری کړ او تل یې دخپل نامه سره افغانی لیکه.

۱۹: د علامه سیدجمال الدین افغاني رحمة الله علیه ملیت او جنسیت لاهغه وخت بنه په بین المللي ډول سره معلوم شو، چې کله په (۱۹۴۴)

میلادي کال کې دده جسد د ترکیبې څخه دافغانستان و مرکز کابل ته راوړل شو او هلته د کابل نړیوال پوهنتون ترڅنگ د علي اباد په منطقه کې خښ کړل شو. هلته ولې ایران دعوه نه کوله؟ داځکه، چې ایران پوهیدي، چې هغه افغاني دی.

۲۰: شارل آدمس په خپل کتاب (الاسلام والتجدید) کې لیکي:

سیدجمال الدین د افغانستان کابل ته نژدې په اسعدآباد کې پیداشوی دی. سید علامه جمال الدین افغاني رحمة الله عليه تل کونښن کاوه، چې اسلامي امت دغربي عیسایي بنکیلاک په مقابل کې یوموتی کړي اونه ودې ته توجه نه ورکول چې داڅوک دی؟ دکوم ځای دی؟ سید چې د هرځای دی دا د هغه په شخصیت اوسترتوب کې کوم تغیر او توپیر نه راولي د هغه خپله ویناده:

((هیچ احتیاج به این ندارم که خودرابه یک ملتي نسبت دهم هرملک ملک ماست که ملک خدای ماست))

هغه داسلام پرنړی والو بنسټونو قایل ؤ، هغه د ټولې اسلامي نړۍ لارښوونه کوله هغه د مسلمانانو دوښمنیتیا، سیاسي ازادۍ اود دین دپیاوړتیا لپاره هلې ځلې کولې.

علامه سیدافغاني رحمة الله عليه د ژورنالیزم په ډگر کې د اسلام دفاع کوله.

علامه سیدافغاني داسلام ضد فکري او وسلواله جگړه نشوای زغملای او تل یې کونښن کاوه، چې کله به سیدهرځای ولاړی نو هلته به یې اخبارونه او جريدې چاپولې، ټولنې به یې جوړولې، ډلې به یې جوړولې، گوندونه به یې تأسیس کول، په دې هلوځلوکې یې هرځای د جريدو او اخبارونو بنسټ کېښیښود، افغاني تل غوښتل، چې تل اسلامي امت په فکري اسلامي روزنې سره سمبال کړي، دوی وینې کړي، او د بنکیلاک

علامه (افغان) ۲۰۰۷ | 227

- په مقابل کې يې يوموتی کړي، دی داخبارو په هکله وايي:
- ((اخبار ليکل هغه بې ساری هنر دی چې موضوع يی د خلکو اخلاقي او ملی حال احوال او غايه يی د ولس د اخلاقوسمون، د خپل اوان دټولو ولسونو نيکمرغي، آرامي او هوساينه ده.))
- ۱: دارالخلافة تهران، ۱۲۸۲ ق، په ايران کې يې يوه رساله (آه از سوز دل من که عالم راميسوزند و آتش به جهان درمی زند جمالدين الحسين افغانی) وليکل.
- ۲: په حيدر آباد کې يې د (معلم شفيق) په نامه يوه مجله خپره کړه، چې وروسته دامجله دانگریزانو له لوري بنده کړل شوه.
- ۳: علامه شپږ مياشتی وروسته بيا په (سيداخبار، مفرح القلوب) په جريدو کې ليکنې خپرولې، او د ده مقالې د ((مقالات جماليه)) په نامه خپرې شوې، د نيچر په رساله يې هم دلته وليکله.
- ۴: سيد چي کله لندن ته ولاړی هلته يی دلندن په (نحله) مجلی کی مقالې خپرې کړې.
- ۵: له دې څخه وروسته يی په پاریس کې (ابونظاره مجله او البصير مجله) کې مقالې خپرولې.
- ۶: د جماد الاولی په ۱۵ نيټه په پاریس کې د (عروة الوثقی) جريده لومړی گڼه چاپ کړه، په دغه وخت کې يې (تتمة البيان فی تاريخ الافغان) هم بشپړ کړ.
- ۷: په لندن کې يې په (ميرازملکم) کې په ورځپاڼه کې خپلې مقالې خپرې کړې.
- ۸: په ۱۳۰۹ ق کې يې په لندن کې يوه مجله د (ضياء الخالقين) په نامه په عربي او انگلیسی ژبو سره خپره کړه.
- ۹: په ۱۸۷۵ ميلادي کال کې د (الاهرام) اخبار په مصر کې خپور کړ.

- ۱۰: د (مصر) په نامه اووه ورځنی اخبار د ده یو شاگرد پیل کړ، چې د سید او محمد عبده لیکنې ئې پکښې خپرولې.
- ۱۱: په ۱۸۷۸ میلادي کال کې یې د (التجاره) په نامه ورځپاڼه راو وپستله.
- ۱۲: په ۱۸۷۹ میلادي کال کې ئې یوه جریده د (مصرالفتاة) په نامه د علامه په امر په خپرید و پیل وکړ.
- ۱۳: په ۱۸۷۵ میلادي کال کې علامه دوې نورې جریدې (محروسه او مرأة الشرق) راویستلې.
- ۱۴: د افغاني یوشاگرد په ۱۸۷۷ میلادي کال کې (ابونظاره) په نامه اخبار خپور کړ چې د سید افکار یې منعکسول.
- ۱۵: د علامه مقالې او لیکنې په ټوله نړۍ کې خپرېدلې د پاریس یوه معتبره جریده (دیبا) کې د علامه لیکنې او د فیلسوف رینان او علامه ترمخ بحث په بشپړ ډول سره خپور شو.
- ۱۶: کله چې ماسکوته ولاړی د علامه لیکنې د ماسکو مشهور اخبار (ماسکوگزت) کې خپرېدلې.
- ۱۷: کله چې علامه په لندن کې و هلته د ده او د ده د شاگردانو د جریدو څخه علاوه د ده مقالې او لیکنې د لندن په مشهور اخبار (قانون) کې خپرېدلې.
- شیخ الاسلام علامه افغاني رحمة الله علیه دا نړیوالې اسلامي ټولنې تاسیس کړې:
- ۱: ده په هند کې دعروه ډله تاسیس کړه.
- ۲: سید په ۱۸۷۹ میلادي کال کې د (حزب القومی) یو گوند جوړ کړ چې دا په مصر کې لومړی سیاسي ډله ده.
- ۳: په مصر کې د (حیات الوطنی) ټولنې بنسټ کښېښود، چې د محفل وطني په نامه سره ئې شهرت وموندی دې ټولنې په لږوخت کې تاسیس

او کړنې:

د دې ټولني غړو په يوه مياشت کې (۱۰۰۰۰) تومنه پانگه ټوله کړه، (۵۰۰) لوړ پوړو چارواکو خپل سامانونه وپلورل او بيه يې د دې ټولني و خيريې خانگې ته ورکړه، دې ټولني د (۵۰۰) اړوکسانو اړتياوې ئې پوره کړې، (۷۵) بې وزلوکسانو ته ئې د سوداگرۍ پانگه ورکړه، (۱۵۰۰) ناروغان يې تداوي کړل، (۲۰۶) فقيرانو سره اړينې مرستې وشوې، (۲۵۰۰) زنا کارانو، شرابخورو او بې پتوکسانو د دې ټولني په برکت سره توبه ويستله، په (۴۰) غونډو کې د يهود او نصاراؤ سره مناظرې او بحثونه وشول او هغوی يې د اسلام په حقانيت باندې قانع کړل، (۱۲۰) سوالونه يې له دوی وپوښتل خو دوی (يهودواونصاراؤ) ئې ځوابونه نه درلودل، (۱۲۵) تنو يهودو اونصاراو اسلام قبول کړ، (۱۸۰) کسه داسې کسان وو، چې د انگرېزانو سره ئې کارکاوه د هغو د دفترونو څخه راووتل.

۴: په ۱۸۵۷ ميلادي کال کې وحجاز ته ولاړی او هلته ئې د (ام القری) په نامه سره يوه نړيواله اسلامي ټولنه جوړه کړه ترڅو د نړۍ ټوله مسلمانان تريوه منشور لاندې راولي.

۵: سيدعلامه جمال الدين افغاني رحمة الله عليه يوه نړيواله ټولنه (جمعية العروة الوثقى) جوړه کړه، په دې ټولنه کې د ترکيې، شام، مصر، تونس، الجزاير، مراکش، ايران، هندوستان او ځينې نورو هيوادونو وگړو برخه درلوده، د دې ټولني مالي مرسته د حيدرآباد، مصر او تونس څخه وه، له دې څخه وروسته يې دعروة الوثقى په نامه جريده هم پيل کړه.

علامه افغاني رحمة الله عليه د اصلاحاتو بنسټ ايښودنکی

سيد علامه جمال الدين افغاني رحمة الله عليه هغه مهال چې په گران هيواد افغانستان کې وزير او مشاورؤ او په دولت کې يې واک درلودی، د دې اصلاحاتو بنسټ يې کښيښود:

- ۱: سیدعلامه جمال الدین افغانی رحمة الله عليه په گران هیواد افغانستان کې د ژورنالېزم بنسټ ایښودونکی دی، سید د امیرشیرعلی خان څخه د اخبار رایستلو اجازه واخیستله او دا لومړی ځل ؤ، چې د (شمس النهار) مجله یې راویستله او هغه ئې په ټوله هیواد کې خپروله.
 - ۲: سیدعلامه جمال الدین افغانی رحمة الله عليه په گران هیواد کې د مفت تعلیم بنسټ کښیښود، د زده کړې د پرمختیا لپاره ئې دولتي ښوونځي پرانستل، چې مخکې نه وې او د تعلیم په خپرولو کې ئې ځانگړې پاملرنه وکړه.
 - ۳: د امیر دربار او ټول د فترونه یی سم او منظم کړل.
 - ۴: د افغانستان فوځ ئې پر نوو بنسټونو باندې منظم کړ.
 - ۶: د پوځي (حربي) ښوونځیو بنسټ اوڅښته ئې کښیښوده.
 - ۷: د مشرانو او وزیرانو مجلس یې جوړ او تأسیس کړ.
 - ۹: و بهرنیو هیوادونو ته ئې خپل سفیران او استاذي ولیږل.
 - ۱۰: د بهرنیو هیوادونو سره ئې د سوداگرۍ بنسټ کښیښود.
 - ۱۱: د نوو اصولو سره سم ئې د پوست او مواصلاتي لارې چارې سمې کړې.
 - ۱۲: د عامو خلکو لپاره ئې روغتونونه پرانستل.
 - ۱۳: د شیرپور په نامه ئې نوی ښار ودان کړ.
 - ۱۴: د وزیرانو کابینه یې جوړه کړه.
 - ۱۵: منظم فوځ ئې جوړکړ.
 - ۱۶: ملي ژبه ئې پښتو وټاکله .
 - ۱۷: ملکي او عسکري نومونه ئې په پښتوکړل.
 - ۱۸: پر لویولارو ئې مسافرځانې جوړې کړې.
- د علامه علمي څیرکتیا

علامه (افغان) (ع) / 231

د علامه د پوهې، زکات، حافظې، ذهانت په هکله زښته ډيرو کسانو ليکنې کړي دي، او د هر يوه ليکنه پر خپل ځای ده، دا ځکه علامه د اسلامي امت يو ځلانده ستوری ؤ.

۱: کله چې د ازهر و پوهنتون ته ورغی نو د ازهر شاگردانو ورڅخه وغوښتل چې (شرح اظهار) ورته درس کړي.

۲: د مصر نامتو عيسايي د سيد علامه جمال الدين افغاني سره

په بحث کې دومری اغيزمن شو، چې اسلام يې قبول کړ.

۳: په ترکيه کې ترکان د علامه تر داسی اغيزو لاندې راغلل چې ترکانو ورته (سحرالقلوب) وايه.

۴: سيد د ترکيې په پوهنتون (دارالفنون) کې استاذ وټاکل شو.

۵: علامه د ازهر د پوهنتون په نصاب کې د ابوعلی ابن سینا کتابونه ورگډ کړل او په خپله ئې د دې کتابونو تدريس په غاړه واخيستل.

۶: علامه په ۱۸ کلنی کې ادب، بلاغت، تاريخ، فقه، تفسير، حديث، تصوف، منطق، کلام، الهیات، فلسفه، ریاضی، طبعیات، هیئت، طبابت او نورو علومو کې بشپړ معلومات درلودل. د دې علومو څخه وروسته يې وساینس ته مخه کړه پر هغه باندې هم برلاسی شو. علامه چې به کله په هرفن کې خبرې کولې چا دا گمان نشوای کولای چې دا فن ده لوستی دی او که د دې فن واضع علامه دی.

۷: علامه افغاني وکولای شوای چې د ټولې نړۍ مسلمانان يې سره منظم کړل، او ټول امت اسلامي يې د غربي بنسکيلاک او غربي امپرياليزم په خلاف سره متحد کوله، اغيزې ئې د اسلامي هيوادونو څخه نيولې تر ټولې نړۍ پوری ورسيدلې، علامه په کفري نړۍ کې داسې خلک اغيزمن کړل، چې د ده د عزت ساتلو په موخه يې ځانونه قرباني کوله. همدا د ده اغيزې دي، چې مصريان ورته په سلام، ترکان ورته احترام، ايرانيان ورته په

درنه سترگه گوري اوایرانی یې بولي حال دا چې علامه افغاني رحمة الله عليه افغان دی.

۸: علامه سيدجمال الدين افغاني رحمة الله عليه په، پښتو، دری، فارسي، عربي، ترکي، اردو، فرانسوي، انگليسي، روسي اوالماني ژبو سره داسې خبرې کولې، چې چا نه پيژانده چې دا د ده مورنۍ ژبه ده اوکه يې زده کړېده.

۹: د ده د خاطراتو ليکوال محمداشاه المخزومی د ده په هکله وايي: که زه ووايم چې خدای جل جلاله له انبياؤ څخه پرته بل هيچاته دومره قوي ذهن، وسيع عقل، نافذبصيرت ورکړی نه ؤ لکه چې ده ته يې ورکړی ؤ مبالغه به نه وي.

۱۰: فرانسوي ژبه يې په درې مياشتو کې زده کړه.

۱۱: ترکي ژبه ئې په څواونيو کې زده کړه.

د علامه شهادت او د ژوند اخيري شيبې

د علامه وروستی ليک چې د ناظم الاسلام کرمانی په کتاب (تاريخ بيداری ايران) کې يې راوړی دی:

زه دا مهال دا ليک خپل يوه گران دوست ته په داسې حال کې ليکم چې په بندکې يم او د خپلو دوستانو له ليدو څخه بې برخې يم، نه د ژغورنې په انتظار يم، نه د ژوند په هيله، نه له نيولو څخه خفه يم او نه له مړينې څخه بيره لرم، زما له نيولو او وژلو څخه مې خوانه ده بده، زما خان زما د همنوع لپاره بندي دی او زه د ملت د ژوندلپاره وژل کيږم.

علامه په دې ليک کې وايي: چې زه بندي يم، او نظر بند نه يم، او بل دا چې وده ته د ده په ژوندکې مرگوني گواښونه شوې و، علامه رحمة الله عليه په دې پوهيدې چې زه به وژل کيژم، پرده داسې سخت بنديزونه وليگدل چې هيڅوک هم نشوای ورتللای او د ده ملاقات بندکړل شو،

علامه (افغان) (ع) / 233

داسې کسان ورتلای شوی چې نړیوال شهرت به یې درلودی او هغه به هم چارواکو په دې پریښودل چې ونښي چې علامه صرف څه نظر بند دی او په بندکي نه دی.

د ناصرالدین قاجار د وژلو څخه وروسته سلطان عبدالحمید حواس بایلی وه، پر علامه یې بندیزونه سخت کړل او علامه د جاسوسانو تر سختې څارنې لاندې ونیول شو، په همدغه بنديخانه کې وعلامه ته په زهرو لړل شوي مسواکان راوړل شول د تحفې په بڼه سره، دا چې علامه د ادنی سنت عملی کوونکی هم و نو ځکه ډیر خوښ شو، علامه د دې مسواکانو د استعمال څخه وروسته د خولې په سرطان اخته شو، د ده معالج ډاکتر جمیل پاشا د هغه شپږ غاښونه وکښل، درې ځلي ئې عملیات وشول، خو ناروغې ئې نوره هم زیاته شوه، علامه د سلطان څخه وغوښتل چې د درملو لپاره و ویانا ته ولاړشم خو سلطان اجازه ورنکړه، او علامه له دې وروسته ډیر تکلیفونه وگالل او اخر لاعلاج شو او په ۱۸۹۷ میلادی کال کې د مارچ په نهمه علامه افغاني له دې فاني نړۍ سترگې پټې کړې او شهید شو. انالله و انا اله راجعون. د مړینې پر مهال د ده عمر (۵۸) کاله و.

مصطفی عبدالرزاق د علامه د شهادت په هکله وايي:

حسب جمال الدن من عظمة و مجدانه فی تاریخ الشرق الحدیث اول داع الی الحریة واول شهید فی سبیل الحریة

ژباړه: د سیدجمال الدین عظم، مجد او لویي دپاره داکفایت کوي چې دی د شرق په نوري تاریخ کې د ازادۍ او خپلواکۍ له امله اول بلونکی او دازادۍ په لاره کې اول شهید دی.

ولفرډېلنټ دعلامه سره د ده د بند په وخت کې کتلي وه او د هغه حالت یې لیدلی و هغه په سپینو ټکو کې لیکلي دي، زما زړه ته لویدلی دی چې شیخ جمال الدین افغاني مرګونی ناروغې په زهرو وه، داځکه چې په دربار کې د

هغه دښمنان بیخي ډیر وه، او سلطان عبدالحمید ته د هغه شتون کړاو
گرځیدلی ؤ، د ولفرېلنټ د دې څرگندونو سره ابوسعید العربی او نور د
علامه شاگردان او دوستان هم غږي دي. ترکان بیا د دې څخه ځان
ایسته کوي او پره یې د ایران پر حکومت اچوي.

بسم الله أفندي چې اوس مهال د ترکیې په یوه پوهنتون کې د تاریخ
استاذ دی، ما د علامه د شهادت په هکله ورڅخه وپوښتل، ده راته وویل
چې د ترکیې رسمي وینا هم هغه ده چې خپره شوې ده، یعنې علامه د
خولې د سرطان له کبله مړ شو، ما ورڅخه وپوښتل چې دا سرطان د زهر و
له کبله ؤ او یوه توطییه نه وه؟ راته یې وویل چې زما د څیړنو پایلې
همداسې دي، خو که هر دولت د ترکیې د رسمي دریغ پرته بل څه ولیکي
کیدای شي ترکیه ورڅخه خفه شي، نو همدا وجه ده چې کوم کتابونه چې
په مصر، ایران، افغانستان او نورو هیوادونو کې چاپ شوي دي په هغو
کې د شهادت خبره نشته.

امت مسلمة ته د علامه توصیه

د علامه هره خبره د ژوند د سمون یوه مرغلره وه، تل یې په داسې
دیندارۍ، خواخوږۍ او د زړه له کوگله خبرې کولې چې تل به د ده خبرو
په اورېدونکو باندې به په مستقیم ډول سره اغیزه کوله، مخاطب به یې
وځانته متوجه کړ، د هغه په باطني حجرو کې به یې انقلاب راوستی، هغه
به ئې د اسلام په حقانیت باندې خبر کړ، که به هغه کومې اندیښنې درلودې
نوهغه به یې ورڅخه لیرې کړې، د ده مقالې، لیکنې، توصیې، ویناوې
او خطبات په ټوله نړۍ کې پاشلي دي، چې ما د ده د وصیتونو څخه
یوڅوکرښې رااخیستي دي:

د مخکې د مخ ټول عالمان، خطیبان او د جوماتونو ټول امامان او واعظان
دې یوله بله اړیکې پیدا کړي او د امت لاس دې په داسې توگه ونیسي لکه

علامه (افغان) (ص) / 235

چې قران او حدیثو در بنسټنولی او د حق پر لاره د کلک در بدللو لار بنسټونه کړېده.

ای خدای بخښلی امته ! خپل ژوند وژغورئ، خپلې وینې مه بهوئ، خپله اروامه بې وزلې کوئ، خپله نیکمرغي په هېڅ بیه مه پلورئ، په وسوسو مه تیروئ، په اندینسټومه غولیرئ، د باطلو د بنسکلا تر اغیرو لاندې مه راځئ، د عقل سترگې پرانیزئ، د وهمونو پیتی لیری کړئ، او د دیني اړیکو لمن کلکه ونیسی دا تر ټولو پیاوړی مزى دی چې په هغه کې ترک له عرب سره، ایرانی له هندوستانی سره او مصری له مغربي سره یوځای کیږي د اغښتلی مزى دی چې الله تاسې په ترلي یاست ستاسوعزت، ستاسې برم، ستاسو واک او ستاسو سیاسي سرخندوی ده دا مزى کمزوری ته مه پرېږدئ.

هغه سرچینې چې په دې لیکنه کې په مستقیم او غیرمستقیم ډول سره ورڅخه کار اخیستل شوی دی:

۱: د افغاني سیدجمال الدین خاطرات، د محمدپاشاالمخزومی تالیف، ژباړه محمدشاه ارشاد/ خپرونکی صدیقی خپرندویه ټولنه ۱۳۹۱ کانسی روډ کوئته

۲: آریانا دایرة المعارف، د افغانستان د علومو او اکاډمی ریاست/ خپرونکی: نبراسکا مطبعه کابل- افغانستان ۱۳۸۶

۳: سیدجمال الدین افغان اند و ژوند، تالیف شاهدحسین رزاقی، ژباړه عبدالمالک همت، ۱۳۸۱ ش کال/ خپرونکی: صحاف نشراتی مؤسسه کانسی روډ کوئته

۴: تتمه البیان فی تاریخ الافغان، د علامه سیدجمال الدین تالیف، د قاهرې چاپ ۱۹۰۱

۵: مقالات جمالیه، ټولوونکی عبدالغفور شهباز/ خپرونکی: رین پریس

د وینتابه اذان / 236

کلکته ۱۸۸۲

۶: مقالات جمال الدین افغانی، فارسي په اردو ژباړه: مبارزالدين رفعت/

خپرونکی: دارالاشاعة ساسیة، حیدرآباددکن ۱۹۳۸

۷: اثارجمال الدین افغانی، قاضی عبدالغفار/خپرونکی: انجمن ترقی اردو

دهلی ۱۹۴۰

۸: جمال الدین افغانی، سعیدپاراس د استانبول چاپ ۱۹۶۳

۹: الماثروالاثار، محمدحسن خان اعتمادالسلطنت د ایران چاپ

۱۰: گفتارخوش یارقلی، محمد محلاتی/خپرونکی: نجف علویه، ۱۳۴۰

۱۱: سیدجمال الدین افغانی، مرتضی مدرسې چهاردهی د تبریزچاپ

۱۳۲۸

۱۲: تاریخ بیداری، ناظم الاسلام کرمانی د تهران چاپ

۱۳: کتاب الدرر، ادیب اسحاق د قاهرې چاپ

۱۴: اشهرمشاهیرالشرق، امیرشکیب ارسلان، د قاهرې چاپ

۱۵: عروة الوثقی جریده، پاریس

۱۶: مشاهیرالشرق، جرجی زیدان

۱۷: ردعلی الدهیریین سریزه، محمدعبدہ، د قاهرې چاپ ۱۹۲۵

۱۸: مفاخرالاجیال، ابراهیم مصطفی الوکیلی.

۱۹: تاریخ حرکت قومی، عبدالرحمن رافعی.

۲۰: د شرق نابغه سیدجمال الدین افغانی، دکتورسعیدافغانی، ۱۳۵۵

شمسی کال/ خپرونکی: بیهقی کتاب خپرولو مؤسسہ. کابل- افغانستان

۲۱: خطبات فقیر، پیرذوالفقاراحمدنقشبندی/خپرونکی: مکتبه

الفقیرفیصل آباد

په پاکه اسلامي مينه

په درنښت

علامه (افغان) 237 |

عبدالغفار جبير

یکشنبه، ۱۷ اگست، ۲۰۱۴

يو نړۍ ر غاند افغان

ليکوال: هجرت الله اختيار

د نړۍ هر ننی پرمختګ پرونی فکر دی، نړیوال چې نن کوم فکر وزېږوي، سبا یې ځان عمل ته رسوي. اوسنۍ نړۍ او نړیوال چې د ګلوبالېزېشن یا نړیوالتوب پر لور چټک ګامونه اخلي، د خپلو پرونیو مفکرینو پر پلونو روان دي. فکرونه له ستونزو او ټکرونو رازېږي، له نن څخه څو پېړۍ دمخه د نړۍ اوسېدونکي نه یوازې دا چې په خپلو کې سره څه نه کېدل، بلکې په خپلو وطنونو کې پر سیمو او خپلونو وېشل شوي او پردې وو. د اروپا او د ځینو اسیایي هېوادونو په تاریخونو کې لولو چې اوسېدونکي یې د شاهانو رعیت وو او شاهان یې په مقابل کې (غیر مسوول واجب الاحترام) وو.

د تاریخ له لوستنې جوتېږي چې نړیوال په اوولسمه پېړۍ کې د لومړي ځل لپاره د (ملت) له مفهوم سره اشنا شول، هغه مهال چې اروپایي شاهان او رعیت یې په خپلو منځونو کې له دېرش کلنې مذهبي جګړې څخه ستړي شول، نو د جرمني په مونستر او اوزنابروګ ښارونو کې یې پر ۱۶۴۸ز کال د (ویستفاليا) تړونونه په خپلو کې لاسلیک کړل. دا تړونونه د سیمه ییزو شاهانو د واکمنۍ د پای ته رسېدنې پیلامه وه او په واسطه یې اروپایي قومونه د (ملت کېدنې) په لور روان شول.

اوولسمه پېړۍ لږه او اتلسمه، نولسمه او شلمه پېړۍ ډېره د نشتلېزم یا ملتپالنې شاهدې وې. نړیوال په دې پېړیو کې په خپلو کې د ملي ګټو او ملت په نومونو یو له بل سره په ټکرونو کې ول او یو له بله یې نفرت درلود، د ملي ګټو پاللو او غوښتنو اروپایي استعماري ځواکونه لکه هسپانیه، انګلستان او فرانسه تر اسیایي، افریقایي او امریکایي هېوادونو پورې ورسول. شلمه پېړۍ د دوو خونړیو نړیوالو جګړو شاهدې وه او همدارنګه د هټلر او موسیولیني له تعصب او کرکې ډکې واکمنۍ یې ولیدې. د شلمې پېړۍ تر نږدې نیمایي پورې نړۍ او نړیوالو د بشر حقوق او نړیوال وحدت

په نوم ډېر څه نه پېژندل؛ تر شلمې پېړۍ دمخه ټولو لويديځو پوهانو د خپلو ملتونو (د هېواد په داخل کې) په اړه فکر کړی دی او د څرگندونو اصلي محور يې خپل خپل ملتونه وو. ډېر کم داسې پوهان او مفکرين به پيدا کړو چې له خپلو ملي قلمرونو څخه بهرون انسانان يې هم خپل گڼلي وي او انسانان يې د انساني وحدت په لور رهنمايي کړي وي.

افغان نړۍ رغاند مفکر سيد جمال الدين هم په نړۍ کې د نیشنلېزم د اوج او څپو پر مهال (۱۸۳۹زکال) نړۍ ته سترگې پرانيستې، په کونړ کې رالوی شو، په کابل کې يې زده کړې وکړې؛ خو فکر يې د نړيوالې آزادۍ او فلاح لپاره الوت کاوه. هغه د کونړ په اسعدا اباد او د افغانستان په کابل کې تم نه شو، هغه لوی افغان هېواد د ځان لپاره کوچنۍ گانه، له پولو او سرحدونو واوښت او د نړۍ پر ماښام لکه د افق سور ټال راخپور شو. د سيد نړيوال او څو بعدي شخصيت له امله هغه په نننۍ نړۍ کې د يوه اختلافي شخصيت په نامه پېژندل شوی، څوک يې ايراني بولي او څوک افغانی، ځينې خو يې ترکي هم بولي. څوک ورته سني وايي او څوک شيعه، ځينې يې پر الحاد هم شکمن دي. د افغان سيد د شخصيت او هويت په اړه د دومره ډېرو نظرياتو شتون او اختلافات د دې دعوي تر ټولو غوره دليل کېدای شي چې هغه په يو قوم، يوې سيمې، يو هېواد او حتا يو مذهب پورې منحصر شخصيت نه و، د هغه فکر په داسې مهال کې نړيوال و چې د نورې دنيا مفکرينو نړۍ نه پېژنده او فکرونه يې تر خپلو خلکو او قلمرونو محدود وو. د هغه فکر هغه مهال د انسانيت و چې د نورې نړۍ مفکرينو يوازې خپل ځان او خپل خلک پېژندل او د نړۍ د نورو انسانانو په اړه فکر کولو ته يې وخت نه درلود. افغان سيد هغه مهال د اسلامي هېوادونو تر منځ د پولو د ړنگولو فکر درلود چې اروپا د جهالت او مخالفت په تيارو کې مازې ساه اخیسته او د اروپايي وحدت او د پولو د

پنځېدو فکر خیال خوب و محال معلومېده.

علامه سید جمال الدین افغان پر داسې مهال ژوند او مبارزه درلودله چې ختیځ هېوادونه د لویدیزو هېوادونو تر استعمار لاندې ول، هغه باندې چې په خپل هېواد کې ځمکه سره تنور شوه، نو له هېواده بیرون د نورو اسلامي هېوادونو پر سفر ووت، په هر هېواد کې به یې د ختیځو هېوادونو د اوسېدونکو د آزادۍ لپاره خپله مبارزه جاري ساتله. هغه ویلي دي: ((له لویدیز بنسکېلاک څخه د ختیځو هېوادونو خپلواکي گټل په ټولنه کې د ظلم، استبداد او فساد پر له منځه وړلو او د ټولني د هوساینې او پرمختگ لپاره پر ښوونې او روزنې ټینگار کولو شونې کېږي))، خو له بده مرغه چې له هغه مهاله تر دې دمه، چې نږدې دوه پېړۍ تېرېږي، د افغان سید د خاورې اوسېدونکي په مسلسل توگه د خپلې خپلواکۍ لټون پر نورو لارو کوي، دوی د دې پر ځای چې د لویدیځوالو (په ځانگړې توگه استعماري هېوادونو) جغ له خپلو اوږو څخه پورته کړي، د خپلو وروڼو، کلیوالو او وطنوالو په وژنې، د خپلمنځي دښمنۍ، د خپل وطن د وړانۍ او په خپل وطن کې د علم او معارف د ډېوو د خاموشه کولو له لارې د نورو معاصر او نوي استعمار ته زمينه سازي کوي.

اتلسمه او نولسمه پېړۍ پر ختیځ د انگرېزي استعمار راج چلېده، انگرېز د ختیځ پر ولسونو د خپلو لاسپوڅو د واکمنۍ ملاتړ کاوه او په دې ډول یې په ولسونو کې د نوبت، پاڅون او پرمختگ حس واژه، په ختیځ کې افغان سید لومړنی عالم او مفکر و چې د دغسې فردي حکومتونو سرسخت مخالف و. هغه د اوسنۍ ولسواکۍ له بنسټ ایښودنې څخه ډېر پخوا د خلکو پر ارادې د رامنځته شوي حکومت نظریه وړاندې کړې ده او په اسلامي هېوادونو کې یې د ولس پر ارادې رامنځته کېدونکی حکومت پر دې مشروطه چې خپلې چارې باید له اسلامي شریعت سره سمې

علامه (افغان) / 241

ترسره کړي. هغه حکومتونه پر دوو ډولونو وېشل: (۱) دیني حکومتونه او (۲) نادیني حکومتونه

دیني حکومتونه هماغه دي چې د خلکو له خوا د اسلامي شریعت په چوکاټ کې د یوه قانون او شورا په لرلو سره خپلې چارې تنظیموي او د خلکو گډون او مرسته په کې حتمي وي، قانون په کې حاکمیت ولري او خلک په کې د بیان او وینا آزادي ولري. د افغان سید دغه عالي فکر او هڅې وې چې د محمد اعظم خان د واکمنۍ پر مهال (له ۱۸۶۷ څخه تر ۱۸۶۸ کاله پورې) یوه شورا جوړه کړه، چې غړي به یې د هېواد له عالمانو څخه ټاکل کېدل. دې شورا به حکومت ته په داخلي او بهرنیو چارو کې مشورې ورکولې او د خلکو سترې گټې به یې په پام کې نیولې.

نادیني حکومتونه هغه دي چې د خلکو له گډون څخه پرته رامنځته شوي وي او یو کس یا یوه کورنۍ د خلکو د خوښې پر خلاف پر خلکو واکمني کوي. هغه د دې ډول مونارشي واکمنیو سرسخت مخالف و، هغه مهال (۱۸۸۹ زکال) چې په ایران کې و؛ نو ایرانیانو ته به یې ویل: ((د خپلو پاچایانو په مقابل کې قیام وکړئ او هغوی له واکه وغورځوئ، چې په ایران کې یو قانوني حکومت رامنځته شي.)) یو لویدیځوال مفکر ایډورډ جی براون د افغان سید د شخصیت په اړه ویلي دي: ((دا خبره مبالغه نه ده او بېخي درسته ده چې هغه ټولواکان وېرول او له تخت و تاجه یې بې برخې کول او د لویدیځ د سیاسي چارواکو په ډېر غور او فکر جوړو شویو پلانونو د شنډېدو لپاره هغه ځواکونه وینبول چې دی له هغو څخه د کار اخیستنې پر لارو چارو ښه پوهېده؛ خو د هغوی پر وړاندې د ختیځ و لویدیځ چارواکي پرې ول. افغان سید هغو ملتونو ته په ښه سترگه نه کتل چې د استعمار جنغ ته یې غاړه ایښي وي او د پاڅون و آزادی متره په کې نه وي، هغه به ویل: ((زه له هغه چا څخه ډېره کرکه لرم چې هغه استعمار

ته غاړه ردې او استعمار پر ځان مني ځکه چې دوی د استعمار متبې قوې کوي او استعمار ته ځای ورکوي.)

علامه سید هغه مهال په سیاسي حاکمیت کې د خلکو د ارادې د دخالت لپاره خپل غږ پورته کړی دی چې پر ختیځ د استعمار تر جغ لاندې ظالم پادشاهیت حاکم و، پادشاهانو خلک خپل رعیت گڼل او د خلکو هېڅ ډول حقوقو ته قایل نه ول. علامه سید پر خپلې دې نظریې د اصلي ولسواکۍ (نه د اوسنۍ هغې په څېر تش په نوم ولسواکۍ) باني او بنسټگر گڼل کېدای شي. هغه د اسلام د دې ارشاد مطابق چې ((د ظالم واکمن په مخ کې د حق خبره کول، افضل جهاد دی)) د بیان د آزادۍ سرسخت غوښتونکی و، ځکه چې د بیان او اظهار له آزادۍ پرته د حق خبره نه شي کېدای. که اوسنۍ پرمختللي نړۍ د بیان آزادي په ۱۹۴۸ز کال کې د بشري حقوقو په اعلامیه کې درج او پیدا کړه؛ نو افغان سید ترې نږدې سل کاله دمخه دا مفکوره درلوده.

په نړۍ کې د سېکولرېزم یا له دین جدا سیاست نظریه د لومړي ځل لپاره د جرمني په سپېڅلې امپراتورۍ کې له دېرش کلنو جگړو وروسته رامنځته شوه، لامل یې دا و چې پر اروپایي ټولنې هغه مهال حاکم عیسویت دین له خپل اصلي مسیر څخه کور روان و، د دین مبلغینو او د کلیسا پاسدارانو د خلکو په شخصي ژوند کې د دین په نوم مداخلې کولې، پر خلکو یې د پیسو په مقابل کې د جنت او بښلو تصدیقپانې پلورلې، له خپلو پلېونو یې د کلیسا د لگښتونو او خدایي حق په نوم درانده مالیات اخیستل او ... د دې تر څنګ دین یا کلیسا د خلکو د سیاسي برخلیک ټاکنې حق هم ځان ته ورکړی و، واکمن (شاه) به چې د کلیسا تایید تر لاسه کړ، که هر څومره ظالم به هم و، مشروعیت یې تر سوال لاندې نه شو راتلای. هماغه و چې خلکو له خپلو دنیوي چارو څخه د دین د ایستلو

علامه (افغان) (ص) / 243

غوښتنه پیل کړه. د لویدیځوالو دغه نظریه د لویدیځ له استعمار سره سم شرقي اسلامي هېوادونو ته هم راورسېده چې دین باید د انسانانو په دونیوي چارو کې مداخله ونه کړي؛ خو افغان سید دا روښانه کړه چې زموږ دین په عین حال کې سیاست هم دی او دین هم؛ ځکه اسلام هماغه څه غواړي د څه شي لپاره چې سیاست تعریفېږي. افغان سید له دې لارې غوښتل خپل دیني مبلغین او دیني پاسداران هم پوه کړي چې د دین اصلي مخ باید له خلکو پټ نه کړي، د دین موخه د انسانانو وژل نه دي، د دین موخه وروسته پاتېوالی نه دی، د دین موخه له نورو انسانانو سره د علایقو او اړیکو قطع نه ده او که څوک د اسلام مبارک دین داسې تفسیروي چې باید پلېوني یې په یو گونښه کې خوار، وروسته پاتې او بې علمه ژوند ولري؛ نو دا د دین اصلي مخ نه دی. علامه سید د دین او سیاست د اړیکې په اړه ویلي دي: ((که د سیاست موخه د انسانانو د ژوندانه ښه والی، سمون، پرمختګ او د خلکو ترمنځ د ښو اړیکو رامنځته کول وي؛ نو دا او دې ته ورته د نورو ټولو مسایلو حل، لارښوونه او پرې د عمل ټینګار د اسلام په مبارک دین کې شته دي؛ نو په دې لحاظ اسلام او سیاست له یو بل څخه جدا نه دي. دین او سیاست په حقیقت کې د یوې ونې دوه ښاخونه دي، لکه څرنگه چې انساني ټولنه دین ته اړتیا لري، سیاست ته هم اړتیا لري))⁸⁹.

کله چې علامه سید پر کال ۱۸۵۷ز د حج فریضې ادا کولو په پار مکې مکرمې ته لاړ او هلته یې د حج په مراسمو کې د نړۍ د مسلمانانو عملي وحدت ولید؛ نو د پان اسلامېزم مفکوره ورسره پیدا شوه. سید د همدې ارمان په پار لیکل وکړل، ویناوې یې وکړې، خلک یې راټول کړل، د وخت د چارواکیو دربارونو ته ورغی او خپل غږ یې تر هر چا او هر ځایه ورسوه.

⁸⁹: د سیاسي افکارو او نظریاتو تاریخ، ل: شېر علم امله وال له ۱۳۴ نه تر ۱۴۲ مخونه.

سید په هندوستان، مصر، ایران، ترکیې، روسیې، لندن او پاریس کې خپل ارمان ته ژمن پاتې شو. سید د اسلامي وحدت یا پان اسلامیزم مفکوره داسې مهال رامنځته کړه او د عملي کولو لپاره یې مبارزه او هلې ځلې کولې چې لویدیځ د وحدت په نوم څه نه پېژندل؛ بلکې په خپلو منځونو کې یې د استعماري سیمو شدید رقابت درلود. سید چې کله په لویدیځ کې علمي او پرمختیایي خوځښتونه لیدل؛ نو د اسلامي نړۍ راتلونکې ورته خراب ښکارېده او په خپل ژور نظر یې د خلاصون یوازینی لاره اسلامي خلافت یا اسلامي وحدت کې وموندله. هغه پوهېده چې د مونارشي په مقابل کې د خلکو پاڅون د استعمار د ملا ماتول دي او د بېلابېلو مسلمانو ولسونو وحدت د لویدیځ په مقابل کې د یو تلباتي قوي عقیدوي، سیاسي او اقتصادي بلاک د جوړولو په مانا دي؛ خو له بده مرغه چې د هغه مهال واکمنو د خپلو ځاني او درباري غوښتنو له امله د دغه ستر مفکر غږ ته لیبک ونه وایه او اسلامي هېوادونه کال په کال د انحطاط او زول پر لور روان و.

سید په خپل ټول له مبارزې څخه ډک ژوند کې د مسلمانانو نه یووالي ته ځورېده او په دې اړه یې لیکنې او څرگندونې کړي دي، د هغه په اند له هغې ورځې چې مسلمانانو د نورو په مرسته د خپلو مملکتونو چارې پر مخ بیايي او په خپلو کې د رقابت له امله د یو بل پر کمزوری او زوال خوښېږي. هغه به ویل چې مسلمانانو په دې رویې خپلولو سره خپل دین ته شا کړې ده او د دین صریحه احکام او نصوص نه عملي کوي. هغه به ویل: ((بلوچستانیان په افغانستان کې د انگرېزانو ناخوالې او نادودې گوري؛ خو ځان پرې نه خبروي او نه یې مقابلې ته ور ولاړېږي. همدارنگه افغانان گوري چې انگرېزان په ایران ورننوځي او غږ ورته نه کوي. دا دواړه بیا گوري چې انگرېزان په هند کې څه ظلمونه او تعدی کوي، د

علامه (افغان) (ص) / 245

خلکو مالونه لوتی، تبری پری کوي او دوی ځانونه نه ښوروي. انگرېزان د مصر په خاوره کې ځي راځي، خلک وژني او لوتوي يې، وینو سېلابونه بهوي او د دغو وینو د مجاریو پر غاړه پراته وروڼه يې خیال پری نه راوړي. هو! د مسلمانانو چارې په همدې توگه روانې دي او عاقبت يې هم ډېر وران دی.))

که د دغه ستر عالم او مفکر انسان د افکارو او نظریاتو په هکله هر څومره ډېرې خبرې وکړو، امکان لري. دغه د نړیوال فکر درلودونکی افغان په نړۍ کې ستر ستر شخصیتونه د خپلو شاگردانو په توگه پرېښي دي، د هغه شاگردانو پرې پند پند کتابونه لیکلي دي؛ نو په دوو یا درېوو مخونو کې به د داسې یو لوی شخصیت او د هغه د نظریاتو په هکله معلومات راټولول له سیند؛ بلکې بحر څخه د یو څاڅکي د رااخیستلو سره هم معادل نه وي.

اروښاد استاد گل پاچا الفت دغه متبحر عالم ډېر ښه پېژندلی دی، غواړم په پای کې د هغه یو څو بیتونه درته مخې ته کېږدم، هغه وايي:

ډېر پوهان ورته سر تیت په شاگردۍ کړي

ډېر شاهان يې په تعظیم مخې ته ورشي

سرگردان وي په جهان هغه مړونه

چې د ټول عالم غمونه يې په سر شي

سر يې مه بوله بل نوم ورلره بويه

چې پیدا په کې لوی فکر لکه غر شي.

پای

د ۱۳۹۳ ل کال د دلوي نهمه

لغمان، الفت کلی، خپل کور

- په دې لیکنه کې د لاندې کتابونو له لوستنې ګټنه شوې ده.
- (۱) تاریخ دیپلوماسی و روابط بین الملل. ل: دکتر احمد نقیب زاده. اتم چاپ ۱۳۸۸ ل.
- (۲) سید جمال الدین افغاني، ستر شخصیت او سپک توروته. ل: زاهد جلالی، ۱۳۹۳ ل.
- (۳) د افغاني سید جمال الدین خاطرات. ل: محمد باشا المخزومي. ژ: محمد شاه ارشاد، ۱۳۹۱ ل.
- (۴) د سید جمال الدین افغان ژوند او سیاسي هڅې. ل: محمد ابوریه. ژ: عمران فضل، ۱۳۹۱ ل.
- (۵) حق (مجله) څلورمه ګڼه، د پوهنیار سید اکرم هاشمي مقاله. ۱۳۹۲ ل.

علامه (افغان ښه) | 247

سید جمال الدین افغانی؛ د اسلامي نړیوال نهضت بنسټ ایښودونکی

لیکوال: محمد زمان مزمل

که څه هم اسلامي نهضت په مصر کې د اخوان المسلمون او په هند کې د استاد مودودی د منظم او تربیوي فعالیتونو په مثبته تجربه کې وزېږیدلی و، بیا هم دغه منظمې هڅې پخپل ځای د هغو ویاړلو هڅو امتداد دی، چې سید په نړۍ کې، محمود الحسن او اقبال په هند کې، سنوسي په سوډان کې د ملتونو د آزادۍ او استعمار د شړلو په اړه په یو زهره چاودی تاریخ کې سر ته رسولی وو.

په همدې حساب داسې چې استعمار او استکبار خپله نړیواله سلسله لري داسې مذهبي بيداري او د ملتونو نه د دفاع فکر او عمل هم نړیواله سلسله لري چې هاغه نړیواله سلسله هم پارونکي وه او بيدارونکي او هم د یوې ریښتونې آزادۍ تامینونکي.

هغه مهال چې د پرنګي استعمار بنیاد په آسیاء په تېره په هند کې د تجارتي سیالیو نه استعماري سیالیو ته پورته شو او پرنګي استعمار په سیمه کې خپل اروپایي حریفان (پرتګالیان، هالنډیان، فرانسویان) یو د بل پسې اول په تجارتي میدان کې او بیا په استعماري هلو ځلو کې څنډې ته کړل او ناکام کړل ایله د سیمې ملتونو د یوه استعماري حضور ترڅه لمس کړل.

که څه هم په هندوستان کې ځایي امیرانو او بیا په افغانستان کې یو لړ امیرانو سره د دغسو راغلیو متجاوزینو څیره او عواقب لوڅ شول ولی سیمه په مجموع کې هومره بی وښی او بی پلانه وه چې په هره کیدونکي جګړه کې دا شرقي بې رهبره ملتونه و چې د یو قدم په ځای څو قدمه شاته تلل.

پرنګي استعمار په هند کې د تسلط او مغولي حکومت د نسکورولو وروسته د افغانستان په پولو ودریدلی ولی هغه مهال چې د افغانستان پولو ته پرنګیان ورسیدل هغه مهال په افغانستان کې د احمد شاه ابدالي قوی

علامه (افغان) (ص) | 249

امپراتوری د هغه د لمسیانو په داخل اخ و ډب کې لتاړه وه او پسي جوخت پکې بل اخ و ډب رامنځته شو چې د پوپلزو د مسلط قوم نه اقتدار پکې د محمدزو قوم ته انتقال شو.

هغه مهال چې زمان شاه خپلې وروستې هلې ځلې د نیکه مخ په تجزیه روانې امپراتوری د وحدت په اړه په اخلاص روانې کړې وی هغه مهال د یوې خوا د هغه سره د سلطنت په سیالی کې کیوتې ورونه د وړ ظرفیت له سویې ډیر ټیټ و او د بلې خوا هغوی د همدې کم ظرفی او بیا د ایران د مداخلو بنکار شول چې پای سازمان پکې اسیر او ړوند شو ولی د هغه سکه ورور شاشجاع د خپل ورور په غچ کې په هند کې د هغه پرنګي د نخشې او پروگرام وسیله شو چې دې غرنی هیواد ته یې د نوتلو هیله ډیره پخوانی وه.

د شاشجاع ستراتیژیک تړون او د پرنګیانو حمایو ته لار جوړونې، د دې هیواد د ټولو هغو سیاسي بنویدنو عامل شو چې پای د گندمک او د دیورند په تړونونو کې یې دا هیواد نیم په نیم پرنګي بنکیلاکګرو ته وروسپاره. کله چې ملت د سردارانو سیاسي مانورو پر ذلت ودراره نور ملت پخپله طریقه وغوښتل چې افغانستان خپل سیمه ایز رول ته راوگرځوي.

د پرنګیانو په وړاندې ملي مقاومت شاشجاع او پرنګي لښکرې پر ماته ودرولی ولی د امیر دوست محمد خان د محمدزیو شاشجاع په داسې یو نازک فرصت کې پرنګیانو ته دمه ورکړه چې د افغانستان په تعقیب په ټول هند کې د هغوی پر ضد د غضب څپه پاریدلې وه.

په دغسې شرائطو کې امیر شیر علي خان دا د محمدزیو سازمان په یوه نوې جذبه د ملت د استقلال توغ ته لاس اوږد کړ ولې د دې بیچاره امیر په پښو کې هومره متره نه وه چې یو ځل پخپل ژوند د غوڅ دریځ ترڅنګ د یو غوڅ اقدام نه توان پیدا کړي.

د دغه نیمه خواخوږي امیر په دروان کې دوه ډیر مهم او ملي شخصیتونه خدای افغانستان ته ورکړل چې یو سید جمال الدین افغان او بل یې سید نور محمد شاه خان و.

دواړه د امیر د باور وړ و ولی شرایط هومره تنگ او تیاره و چې پای سید جمال الدین پکې د هغې پراخې سیاسي مبارزې توغ پورته کړ چې په ټوله اسلامي نړۍ کې د هغه غږ او حماسي ویناوې په حقیقت کې د استعمار پر ضد د امت لومړی غږ و.

دا چې دا غږ د یوه افغاني له خوا او په یوه پراخه سلسله کې پیل شو دا د هغه راغلیو سیاسي، او نظامي مبارزو سر و چې په یو پړاو کې پکې انگلیس ماته وخوړله او په بل پړاو کې پکې شوروي اتحاد درې وړې شو. دلته مونږ د یوه ژور تفصیل نه په دې خاطر تیر شو چې د سید د مبارزو او شخصیت په هکله هومره لیکل شوی چې هغه د دې امت د تاریخ یوه برخه ده ولی دلته مونږ دومره وایو چې افغانستان یو دغسې هیواد دی چې تر لوی هندوستان یې خپله آزادي مخته اخستې ده او افغانستان هغه هیواد دی چې د شوروي په کام کې لویدلو ریاستونه تاجکستان، ازبکستان او بلا نور استانونه یې د شهیدانو د وینو له طفیله مستقل جمهوریتونه خوري او په دې اړه د دې مبارزو او سربښندو موسس پلار هغه سید جمال الدین دی چې تر وروستی سلگۍ پورې یې نارامه اروا آرام ونه موند.

د سید په دې سیاسي ډغره کې د هغه شاگردان د هغه په میراث کښناستل لکه رشید رضا، محمد عبده، عبدالقادر د الجزائر، او بلا نور ولی کوم موج چې د اسلامي نړۍ د ټوټه کیدو په اړه استعمار پارولې و هغه تر پایه قدم په قدم د ماتو په ویرجن مسیر کې روان و ترڅو پای په ۱۹۲۰ کال عثمانی خلافت سقوط وکړ او په میراثه غربي

استعماري دولتونو قبضه وکړه.

د سيد جمال الدين دوران اصلاً د نظامي استعمار دوران و او په دې اړه د هغه وارث نهضت په هند او افريقا دواړو کې د سيد نيمگړې پروسه تعقيب کړه چې په سودان، الجزائر، ليبيا، او هند کې قدم په قدم تعقيب شوه ولې د خلافت په سقوط په اسلامي نړۍ کې پرنګي اروپا د فرهنگي يا فکري استعمار دوران پيل کړ چې دا تر هغه پومبې ډير خطرناک او د ډيرې هونبيارۍ غونډونکی و.

فکري استعمار پر هغو ډلو، کورنيو، او رجالو باندې روان او ولاړ و چې استعمار د ظاهري قدرت په ورکولو دغه ټول د مسلمانانو د بې لارۍ او تجزيو په جهت کې استخدام کړل.

يو بشپړ کونکی تسلسل:

شلمې پېړۍ د سر کلونه د اسلامي نړۍ په هکله ډير خطرناک او مسير بدلونکی و.

د يوې خوا د آزادۍ په خوا روان هند پکې هماغسې غلام پاتې وو او انگلستان پکې هومره حضور درلود چې له نژدې يې د عربي سيمې تحولات د خپل ځان په گټه څارل او د بلې خوا او په ډير نژدې تاريخ کې عثماني خلافت پر سقوط ودرید او عربي سيمه او ملکونه ټول د اروپايي فاتحينو ترمنځ تقسيم شول.

پاتې ايران، افغانستان او محدوده ترکيه د داسې حکمرانانو په قدرت کې پاتې وه چې هغوی خپله په دې سيمو کې هومره چې د غرب د تهذيب لپاره مصروف و د هغه په نيمه هم د عربي علومو او علمي پرمختګ لپاره مصروف نه و.

له دې مخې اسلامي نړۍ يا مخامخ د استعماري دولتونو د نظامي تسلط

لاندې وه یا هم د داسې حکمرانانو د تسلط لاندې وه چې عملاً د اسلام پر ضد د خپلو اروپایي بادارانو په خوښه پروگرامونه عملي کول لکه اتاتورک، رضاشاه او تر یوه حده امیر امان الله خان.

په دغسې یو نازک او حساس پړاو کې د امت مخکښ رجال یو د بل په تعقیب په دې لویه سمسوره کې راپورته شول او د امت د بیدارۍ اتحاد او مبارزې لپاره یې هلې ځلې وکړې او د سید جمال الدین د ټیم ځای یې ډک کړ.

په دې رابطه حسن البناء لومړی مصري مسلمان و، چې د خلافت د تشې او د یوه نړیوال اسلامي بلاک لپاره یې په مصر کې په مسلمانانو غږ وکړ. که څه هم هغه مهال د مصر- د الازهر او د هند دیوبند ژوندي مراجع درلودل لکه مولانا محمودالحسن او امام ابو زهره په مصر کې چې دې ټولو د امت په بیدارۍ کې خپل مثبت کردار اداء کړ ولی هغه کردار چې په مصر- کې حسن البناء، او په هند کې مولانا ابو الاعلی مودودی او علامه اقبال اداء کړ هغه پخپل وخت وکولای شول چې د امت د یو طرفه سقوط نه مخنیوی وکړي، وروسته او د یوه دمه شوي پړاو په منځکې له دې کاروان سره درې تازه نفسه ټیمونه د اربکان، خمیني او افغاني مشرانو په شمول ورگډ شول چې د سیمې اوضاع کې هر چا خپله ونډه واخستله او امت یې له هغه وژغوره چې ورته پتیل شوې وه.

اسلامي نړۍ د شلمې پیړۍ په اوله نیمايي کې د دعوت او اسلام ته د بللو په اړه هغه لوی او له څوره ډک پړاو تیر کړ چې په نتیجه کې یې هند آزاد او د عربي سیمې ډیر هیوادونه مستقل شول ولې په دویمه نیمايي کې د تحریک یا اسلامي نهضت د پیل او دعوت کار په هغه ټکرونو ودرید چې په مصر، هندونیزیا، ایران، افغانستان کې هغه تحولات رامنځته کړل چې یو د بل په تعقیب کله د بري او کله هم د سقوط زمينې برابرې کړي.

علامه (افغان) (ص) / 253

د دویم نړیوال جنگ وروسته چې اروپا په دوو بلاکونو غربي سرمایه دار
بلاک او شرقي کمونست بلاک وویشل شوه اسلامي نړۍ له دې تقسیم
او له دې اخ و ډبه ډیره اغیزمنه شوه.

عربي سیمه عملاً په دوو جهتونو تقسیم شوه، د ناصر په مشرۍ د
شوروي پلوی گروپ د سعودي عربستان په مشرۍ د غرب او امریکا
پلوی گروپ چې د دې اخ و ډب له مخې د یوې خوا د فلسطین قضیه
پخپل وخت حل پیدا نکړه او د بلې خوا په تقسیم شوي یمن کې د دواړو
لوریو حدود وټاکل شول.

همداسې زمونږ په سیمه کې ایران، ترکیه، پاکستان، عملاً د زاړه
انگلستان پروگرام د امریکا د پلویو حکومتونو ځای ډک کړ، کابل، ډهلي د
نژدې ملگرو په توگه په سیمه کې د مسکو د ملگري په خط کې روان
دولتونه و.

که څه هم په دې سیمه کې د هند او پاکستان ترمنځ دوه جگړې پېښې
شوې ولې هغه مهال کابل ونه غوښتل چې په دې جگړو کې د هند په
پلوی داسې قدم واخلي چې د افغانستان په تاریخ کې مثال نلري ولې بیا
هم کابل د مسکو د نفوذ د حوزې پورې مربوط هیواد گڼل کیده.

اسلامي نړۍ چې د دوو بلاکونو د اخ و ډب تر ټولو تود میدان و په دې اخ
و ډب کې هم د یوې خوا اسلامي نهضتونه راوټوکیدل او د بلې خوا هغه د
همدې دوو بلاکونو له خوا په پوره بې رحمۍ وځپل شول.

افغانستان چې د یوې خوا د مسکو د نفوذ د سیمې هیواد او د بلې خوا د
شوروي د گاونډی هیواد و، هلته حکومت او قوی سیاسي ډلې ټولې د
مسکو تر فرمان لاندې وې.

هغه مهال چې اسلامي نهضت پکې د اسلام خبره راپورته کړه هغه د
شوروي او د هغو د پلویانو د زغم نه پورته شوې وه.

دا چې په افغانستان کې یو کلیوال تهذیب مسلط و، اسلامي تحریک له هماغه پیله د پرگنو د تود استقبال سره مخامخ شو ولې شوروي او غلامو کړيو په تیره د سردار داود خان په جمهوریت کې د دې تحریک د خپلو هوډ وکړ او د دې تحریک دوه برخې مشران یې زندانونو ته وغورځول ولې زندان ته د تحریک د مشرانو غورځولو په دې هیواد کې د خپل افغاني تهذیب له مخې دواړه لوري په یو عملي ټکر ودرول چې پای د ۱۳۵۴ کال د سرطان په میاشت کې اسلامي نهضت پر لسو ځایونو برید وکړ او په دې برید کې د یوې خوا سردار وپوهید چې د جمهوریت مؤسس سردار هومره چې دی فکر کوی په ملت کې د غوڅ محبوبیت نه برخمن نه دی او د بلې خوا یې د خپلو کمونستو شریکانو سره په سو تفاهم کې ولوید.

که څه هم اسلامي تحریک په افغانستان کې د خپل فکري پړاو په اړه مناسب فرصت پیدا نکړ ولې په عمومي توگه دغه تحریک د سید قطب له شخصیت او خپله د اقبال د فیلسوفانه درک او تصویر نه ډیر اغیزمن تحریک و.

ډیری فکر کوي چې سید جمال الدین افغان یو وچ او له عقیدې شکیدلی مبارز و، په داسې حال کې چې هغه ستره هستي د یوه داسې تیاره دوران په تل کې راپورته شو چې پاتې پرگنې پکې نه د پورته کیدو په هنر پوهیدلې او نه هم د یوه راپورته شوي انسان په څنگ کې د دریدو په هنر. څومره چې انسان د سید په خبرو، خطابو، منډو او لالهانده ژوند کې دقیق شي هومره به د دې شاته د هغو بنویدلو بیچاره او بې پناه ولسونو بیچاره اوضاع ښه درک کړي چې هغه مهال پکې د جمال پرته بل نه و.

د هغه خبرې او لیکنې هومره جامع او پارونکي وې چې انسان پوهیده چې سید خبره د څومره بیچاره او د کرختو ضمیرونو د خاوندانو سره روانه وه. له دې ځایه چې هغه په اسلامي نړۍ کې د جناب مودودی صاحب د وینا

علامه (افغان) / 255

مطابق لگیدلی اور لیده نو د هغه موندی، خبرې، او هر څه فوق العاده وی او د نورو ناستو کسانو د وضعیت نه جلا او تدبیر نه نا اشنا وی. د همدې ځایه چې پرگنو د هغه د جذباتو سره سم تعامل نه شو کولای او یا یې شرائط برابر نه و.

هغه کله چې د استعمار د نوکرانو له خوا او کله د همدغه اسیرو پرگنو د سوږ دريځ له مخې زړه تنگی کیده او د یوه هیواد نه بل او د بل نه بل ته روان و ان چې پای پر هغه بی شیمې ازهر کې میلمه شو چې د دین نه بیگانه استادانو پکې په ازهر ملنډې وهلې.

د هغه حضور په مصر کې د علماو په منځ کې هغه اخ و ډب رامنځته کړ چې پای پکې مصر د هغه اخوان المسلمون د تحریک کوربه هیواد شو چې یو مهال یې شوروی او امریکا دواړه نیم په نیم د هغه اسلام او اسلامي امت ژوندی مقابلی ته ودرول چې تر نن پورې د مقابلي پر کرنبه ولاړ دی. سید جمال الدین افغاني د استعمار د اصلي موخو په اړه هغه تر ټولو لومړی درس و چې امت ته یې په وخت او په مطلوبه هوبنیارتیا او مطلوبه جذبه ور په برخه کړه

په دې اړه سید همیشه د یوه مهذب انسانیت په نمائنده گی خبره کوله ولې هغه پکې د هغه اسلام نه نمائنده گی کوله چې د انسانیت لپاره ژغورنده تهذیب لري.

سید د خپلو شرائطو محصول و او د بلې مرحلې په اوضاع او شرائطو کې ننوتی کسان ډیر کم کولای شي د هغه په هکله د هغه د حق او امتیاز وړ مناسب قضاوت وکړي.

ډیری او بیا په عربي سیمه کې د سید د مبارزو او د هغه د شخصیت په اړه داسې ملاحظې لري چې کیدای شي بې مطالعې او بی معلوماته کسان د سید په اړه په یو متفاوته انگیرنه ودروي ولې ستر جمال الدین د یوه

داسې تیاره دوران په تل کې هغه څه پیل کړل چې د پیل ټول افتخار یې د هغه او د هغه د متدین ملت په سچل کې محفوظ دی.

هغه مهال چې سید جمال الدین په افغانستان کې د استعمار پر ضد د مبارزې غږ پورته کړ او بیا یې دغه غږ د دې امت په تقسیم شوي کور کې د هر چا تر کوره ورساوه هغه مهال او تر هغه مخکې بل دغسې مسلمان شخصیت امت نه پیژني او نه هم په بل ملت کې د هغه معادل څوک پیژني.

هغه چې د پرنګیانو سره یې د مقابلي فکر انتخاب کړی، هغه چې په هر هیواد کې دی بیا هم د سید د افکارو نه مخامخ یا هم بالواسطه متاثر دی، څه هغوی د سید په عصر کې و یا هم د هغه پسې په جوخت عصر کې یا هم په وروستیو مرحلو کې دغه ټول په یو ډول د هغه د افکارو او مبارزو په تسلسل واقع دی.

سره له دې چې پاتو سترو رجالو هر چا پخپل وخت ډیر څه وکړل ولی په دې تسلسل کې ټول یو د بل د کار او کردار سره داسې تړلی دی چې هر وروستی قدم پکې د مخکنې قدم بشپړونکی دی او هر پومبی قدم پکې د وروستی تمهید دی او په دې لړ کې د سید ژوند او مبارزه هغه بنسټیزه پیل دی چې د هر چا یې ډیر څه د همدې پیل پورې تړلي دي.

مونږ چې نن پخپله نړۍ کې ورسره مخامخ یو او د خپلې بقا پاتې جگړه راپاتې ده، دغه جگړه او پکې بریاوی او ماتې ټول د دغه راغلي لړۍ غوټه شوی مقدر دی چې ټول پکې هم شریک دی او هم الگو.

دلته زموږ د دغو رجالو په منځکې یو قوی مشترک ارزښت دی چې هغوی پکې که څه هم د یوه خاص هیواد پورې مربوط دی ولی د فکر او عمل په میدان کې د هغوی کردار او لارښوونې د ټول امت لپاره دي؛ ځکه چې هغوی د یوه امت د بیدارۍ، آزادۍ، وحدت او دفاع خبره په مخکې درلودله

علامه (افغان) (ص) | 257

او ټول په دې کې سره شریک و.

د دغو رجالو په لیکنو، او کتابونو کې به څوک لکه مولوی فضل الرحمان په شان داسې څه پیدا نکړي چې جهاد په افغانستان کې فرض او په پاکستان کې حرام دی او نه به د بل مشر په شان داسې څه پیدا کړي چې مونږ د دې او هغه نهضت سره توپیر لرو او یا دغه او هغه زمونږ نه کوچني او یا وروسته دی!

د همدې ځایه مونږ غواړو هغه تفاوتونه هم پکې رالوخ کړو چې د وخت او ماحول مسائلو رامنځته کړي او دغو رجالو ته یې خپلې خپلې ځانگړتیاوې ورکړي دی.

د سید امت شموله ویناوې، لیکنې، او تر پولو پورې لالهانده سفرونه ښيي چې سید جمال الدین په دې لړۍ کې پاتو نسلونو ته څو مهم درسونه ورکړي دی.

اول د واحد امت درس:

د سید خبرې، نصیحتونه، ویناوې، دا ټول ښيي چې د هغه سره د وحدانیت خبره اساسي وه او په هر هیواد کې یې ځان د هغه هیواد د اوسیدونکیو له جملې نه گانه او هیچرې هغه د یوه میلمه یا مسافر په شان خبره نده کړې څه هغه پکې په قاهره کې و یا استانبول یا هم دمشق او بغداد کې.

دویم پیغام:

سید جمال الدین افغاني په داسې شرائطو کې افغانستان پرېښود چې د وخت امیر د هغه طرحو او افکارو ته محتاج و ولی کیدای شي هغه غوښتي وی چې د هغه پیغام د امت په سطحه خپور شي او هغه تر

افغانستان بهر هغه پاتې هیوادونه چې لایې سقوط نه دی کړی لکه ایران، عثمانی خلافت هغه له سقوط نه وژغوري.

د وخت حکمرانانو سید ته موقع ورنکړه چې هغه پکې د هغو راغلیو سقوطونو د مخنیوي لپاره خپل تدبیر او افکار په مسامت امیزه فضاء کې وړاندی کړی.

بلکې خپله پرنگیان به دې غلط فهمیو کې دخیل و او پرنګی استعمار غلام حکمرانان د هغه پر ضد راپارول په داسې حال کې چې د سید سره د دغو پاتو دولتونو د بقاء او استحکام خبره وه.

وروستیو تحولاتو وښودله چې د سید د اټکل مطابق د وخت ټولی نظامونه یو د بل پسې چپه شول ولی د هغه پر وخت مشوری داسې کسانو ونه منلی چې اصلاً د هغوی سره د امت د راتلونکی په اړه یوه ابتدایی انديښنه هم نه وه.

دریم پیغام:

سید د امت مشترک او تر ټولو خطرناک دښمن تشخیص کړی و او په دې اړه هغه هومره لیوال و چې که په امت کې یو قابل ملاحظه اکثریت د دغه دښمن مقابله ته تیار کړی.

هغه خپله د خپل امت خطرناک دښمن پیژندلی و او هڅه یې کوله چې نور هم د هغه سره په دې کې شریک شي.

دا چې نن مونږ په لنډو نه شو کولای له دغه راغلي دښمن نه ځان او هیواد داسې په آسانی وژغورو، لوی علت یې همدا دی چې امت د سید په ژوند کې نه پر هغه تدبیر عمل وکړ او نه پر هغه وحدت راټول شول چې سید یې د هر چا په کور تکرار ودرید.

امت داسې د دښمنانو په منځکې تقسیم شو چې بیا یې په یوه خبره راټول

علامه (افغان) / 259

نکړې داسې به دښمنان هغوی پخپلو کې جنگوی بلکې نن خو هغه یو ملت هم پخپلو کې تقسیم شوی نیم د نیم نور سره په جگړه کې واقع دی، لکه افغانستان.

څلورم پیغام:

د مبارزې پیل کونکي

سید جمال الدین د استعمار سره توده مبارزه پیل کړه او خپله مبارزه د قدرت د مراجعو او دربارونو نه پیل کړه؛ ځکه هغه مهال لا د امت ظاهري اسکيليت پر ځای و، ټوله اسلامي نړۍ په دغه ډول سقوط نه و کړی.

که څه هم ځنې په دې اړه پر سید نیوکه کوی چې هغه محمد عبده په شان ولی د یوه اوږد منزله او تربیتي مبارزې نه پیل ونکړ؟ ولی هغه مهال امت د یوه ستر خطر او سقوط سره مخامخ کیدونکی و او سید پوهیده، د همدې ځایه د هغه سره دا نامراده هیله وه چې که د خلافت دولت د یوه سیاسي قدرت مند دولت په توگه ژوندی پاتې شي او هغه به په یوه نوبتگر حضور د پرنگیانو د راتلونکي تجاوزونو مخنیوی وکړي.

هغه مهال هند او مصر داسې څوک او داسې سټې درلودی چې د سید په اندیښنو له زړه پوهیدل. د همدې ځایه مصر قدم په قدم پر هغه ولاړ چې پای یوه قوی مصر د پرنگي مثلث ته ماتې ورکړه او که د شوروي غدر نه وای کیدای شول چې مصر عربي نړۍ په یوه محور راټوله کړی وه.

همداسې هند هم د سید جمال الدین د خبرو او لارښونو نه ډیر متاثر و او که د یعقوب خان بی همتي او د امیر عبدالرحمان معامله گریو د هند مقاومت کړی نامراده کړی نه وای کیدای شول چې هند د خلافت دولت د سقوط نه مخکې خپله آزادي اخستی وای او په هند کې د پرنگي ماتې خلافت له سقوط نه ژغورلی وای.

د وینتابه اذان / 260

هغه مهال چې سید یو خورا جذبه دلته هلته، موندی، هلې ځلې کولی په دې نیت چې امت په تهذیبی لحاظ یو امت و، په ملت کې نشنلستي احزاب او مفکورې نه وی مطرح، هر مسلمان د نړۍ په هر اسلامي دولت کې هومره بیگانه او پردی نه و لکه نن چې مونږ ته خپل نژدی گاونډیان تر پرنګیانو زیات بیگانه ښکاري.

سید جمال الدین افغان یو الگو شخصیت

علامه (افغان ښه) | 261

نواب خوبښ

نوموړي خپل ژوند د گران هېواد په کونړ ولایت کې پیل کړ، د پلار تر څارنې لاندې یې خپلې سنتي لومړنۍ زده کړې ترسره کړې. کابل ته په راتگ سره یې د ژوند نوی پړاو پیل شو، پوهه یې مخ په زیاتېدو شوه او د خورا زیات نبوغ له امله د خپل خودي علم له گانې څخه برخمن شو. په خپلې شاوخوا کې له نورو څخه ډېر تکړه او په پوهه ډېر بسیا و. له همدې مخې یې د مشرانو او لویانو د مجلس وړتیا ترلاسه کړه. د ژوند په اوږدو کې د وخت د شاه ترڅنگه ورسېد، له هغه سره یې په گڼو مواردو کې د مشاور په توگه مرسته وکړه. نوموړی ورو ورو د خپلې پوهې او ځیرکۍ له مخې د نومیالیټوب اوج ته ورسېد. هره کره خبره د هغه له خولې راوتله، هر چیرته د مسئلې حل هغه وړاندیز کوه. د ټولني د سمون او رغون تانده فکره یې ډېره نوې وه، هېڅکله یې د سنتي او عرفي ژوند په لمن کې د نویتابه سوچ نه دی پایمال شوی، تل یې د نوې حل لارې او نوې کړنلارې نبوغ درلود، په پوهه کې د حکمت او بلاغت نامتو و. د خلکو د ژوند هر اړخ یې تر سترگو لاندې و، هر وخت یې په سمبنت کې رغنده نظر وړاندې کوه. دا چې د هغه مهال ټولنیز ژوند د شاهي درنښت یرغمل و، نو هغه هم د شاهانو له ناستي او ملگرتیا څخه بې برخې پاتې نه شو. شاه ته یې په خپلو کوټلو او جامع نظریاتو سره بلا لارښوونې او سمونې په گوته کړې. خپل دریغ یې په هر حالت کې جوت څرگنداوه، له هېچا سره یې د دوښمنۍ لار نه خپلوله، هر چاته یې د دوستۍ لارښوونه په خوله وه. که څه هم د هغه ټول فکر د سمون او رغون په لور و، خو سره له دې د ډېرو د سترگو ازغی و او د ځینو د خواشینی سبب و. په همدې ترڅ کې د ځینو د لمسون له مخې د شاه له گاونډ څخه گوښه شو او د دې پرځای چې د هغه له افکارو او نظریاتو څخه د هېواد او ټولني د پرمختیا په برخه کې گټه واخیستل شي، د هغه د دغو کوششونو او سمون غوښتنو مخه ونیول

شوه. پایله کې هغه له هېواد څخه وتلو ته اړ شو. نوموړی د خپل نبوغ او پوهې له مخې هر چېرته د درناوي وړ و. د نړۍ د نورو هېوادونو لوري ته یې مخه کړه. په گڼو هېوادونو وگرځېد، هر هېواد کې یې خپل درنښت او مقام وموند، په زیاترو هېوادونو او ټولنو کې یې د خپلو افکارو او نظریو زړې وکرل، هر چېرته د حاسدانو تر یرغل لاندې و. له همدې مخې په ټوله نړۍ کې د آرام ژوند خاوند نه شو. هر چېرته یې د ژوند ستونزو لمن نیولې وه. مصر کې یې د خپل فکر زده کوونکي وروزل، ایران یې په خپل فکر روڼ اندی کړ، ترکیه یې د اسلامي امت په ضعف اگاه کړه او د اروپا گڼ هېوادونه یې د خپل بصیرت په رڼا روښانه کړه. اسلامي امت یې له هېښېدو څخه د وپښېدو په لور وهڅول، مسلمانان یې د ارادې او هوډ په نشتون تبیبه کړل، ټوله نړۍ یې له خپلو افکارو څخه گټندویه کړه. هر چېرته یې خپل کار او زیار ترسره کړ. هېچېرې له خپل مسؤلیت څخه بې پروا نه شو. څو یې د ژوند برخه تمامه شوه.

نړۍ وال حیثیت

سیدجمال الدین افغان د خپل نوي او ژوندي فکر له مخې د نړۍ د هر هېواد وگړی و. هر هېواد د خپلو پرمختگونو لپاره د داسې یوچا اړتیا محسوسوله، چې ورته کره او پرځای لارښوونې وکړي. هېڅ هېواد داسې شخص پردی نه گانې، هر هېواد ورته ځای ورکاوه. د هغه فکر د ټولې نړۍ د وپښتابه شپېلې وه. د هغه د نویتابه سوچونه د وخت د ټولني لپاره ډېر نوي وو. هغه د پوهې زبور له هر زبور غوره گانې. د هغه فکر د هر ولس او هرې ټولني لپاره مسیحا و. د هغه مهال له کړاو او ربړ څخه د خلاصون ناره یوازې د هغه له خولې راوته. هر چېرته یې د ټولني په نویتابه لاس پورې کړی و. یوازې د خپل کور ایډیال او نومیال شخصیت نه و، د هر هېواد په داخل کې د هماغه هېواد لپاره ایډیال گرځېده.

افکار یې نه یوازې د هماغه وخت درمان؛ بلکې د ابد لپاره درمان وو. د هر ملت اړتیاوې یې درک او د لاسته راوړلو لارې چارې او نسخې یې په مغز کې وې. هېوادونه د هغه په درنښت په دې پوهېدل، چې هغه له هېچا څخه خپله غوره فکره نه سپموله، له ټولو سره مخلص او ټولې نړۍ ته صادق و.

د هر هېواد لپاره یې افکار د رنسانس زېږنده وو. هره ټولنه د هغه د افکارو له مخې د وینتابه معراج ته ورسېده. د خپلو افکارو په مرسته یې هر چېرته مفکرین وروزل. محمد عبده او نور داسې د فکر خاوندان یې نړۍ ته وپېژندل. سید جمال الدین افغان سره له دې چې په هغه وخت کې د هر چا لپاره نمونه وه، خو د اوس لپاره د دغې وروسته پاتې ټولنې او د کمزوري اسلامي امت د احیا لپاره هغه غوره الگو ده، چې د هغه د ژوند له محتوا څخه د هر چا لپاره خورا ډېر درسونه تاریخ ثبت کړي دي.

د دې لپاره چې ټولنه په خپله د خپل جوړښت او سمښت رغانده شي، نو لازمه ده، چې ځوانان او پوه کسان یوازې او یوازې همدا خپل الگو شخصیت وگڼي. څو له دې لارې د خپلې ټولنې د وروسته پاتې والي او د نالوستۍ له منځه وړونکي وگرځي او خپله ټولنه د پرمختګ عروج ته ورسوي.

علامه (افغان) / 265

د ختيځ او ختيځوالو د حال

هر اړخيز دراک

علامه سيد جمال الدين

افغان

شهزاده شيرين زوى

زمونږ د عقلونو د ویده توب، د اندونو او خیالونو د کمزورتیا او په سترگو د پرتو پردو کوم درک او تشخیص چې علامه سید جمال الدین افغان (۱۳۲) کاله وړاندې کړی، اوس هم موږ په هماغو ناروغيو اخته یو... زموږ سترگې اوس هم هغه ذلت نه ویني، چې موږ یې خوار کړي یو... که زموږ د ځوانانو دغه حال وي، نو دا هېواد خدایزده، که هېواد شي... علامه سید جمال الدین افغان زموږ د وچې فتح خانۍ په هکله څه ویلي؟

د علامه سید جمال الدین افغان د افکارو، اقوالو، ژوند او شخصیت په اړه هر اړخیزه څېړنه له خپل توان څخه پورته چاره بولم او دغه کار په یو کتاب یا یوه مقاله کې شونی هم نه دی، خو دا چې د یوسف په پېرېدونکو کې حساب شم، نو لومړی د نوموړي د ځینو اوصافو یادونه اړینه بولم، ځکه مور به چې کله د پېښور په (افغان ادبي بهیر)، (افغان فرهنگي ټولنه) او (افغان ادبي ټولنه) کې د کوم ادبي او فرهنگي شخصیت تلین غونډه یا یاد غونډه جوړوله، نو ځینې ملگري به په دې نظر ول، چې مړو ته باید دعا وشي او ژوندي باید وستایل شي.

زه هم له هغوی سره تر یو څه وخته همنظره وم، ځکه چې مور د ټولني خیر د ژوندیو په تشویق او هغوی ته په ډاډ ورکولو کې لیده، فکر مو کاوه که ژوندي تشویق او وستایل شي، نو ښایي هغوی نور هم خپلو مثبتو کړنو ته پاملرنه زیاته کړي او مړو ته خو تر ستاینې دعا ځکه غوره ده، چې ښایي هغوی ورته اړتیا ولري، په هر حال د څو غونډو تر ترسره کولو وروسته پوه شوم، چې دغه هدف (ښېگڼو ته د خلکو د پام رااړولو هدف) په همدې توگه هم تر لاسه کېدای شي. بیا به چې ملگرو کله هم مړو ته د دعا او ژوندیو ته د ناز ورکولو خبره کوله، نو ما به ورته ویل: ((دیدن مې ستا بهانې مې نورې))

په پای کې ملگري وپوهېدل، چې د ستاینې لومړی موخه دا وي چې د ښېگڼو د څښتنانو ښېگڼي بیان شي، ځکه چې دا د هغوی د ښېگڼو حق دی او بله دا چې نور دغه ستاینې وگوري، وایي وري او وایي لولي، چې له هغوی سره هم د ښېگڼو او ښو کارونو د ترسره کولو فکر او مینه پیدا شي.

اوس مور په همدې موخه لومړی د سید جمال الدین افغان د اوصافو او ښېگڼو یادونه کوو، ورپسې د هغه د یوې مقالې، چې (۱۳۲) کاله وړاندې

علامه (افغان) (ص) / 267

لیکل شوې، ځینې برخې راڅپړو او له خپل حال (اوس یا نن) سره یې پرتله کوو. مور د سید په مذهبي او ملتي اړخ بحث نه کوو، په دې هکله د هغه یوازې دغه درې ویناوې رانقلوو او په همدو بسنه کوو.

۱- د مذهب او طریقې په هکله سید د یو عالم د دې پوښتنې په ځواب کې، چې: ((ته د کومې طریقې پیروي کوي؟)) ویلي: ((تر ما بل غټ د طریقت خاوند څوک دی، چې زه یې پیروي وکړم.))^(۱)

۲- د دې پوښتنې په ځواب کې چې: ((ته د چا په مذهب یې)) علامه سید ویلي: ((په ځینو چارو کې د یو امام پیروي کوم او په ځینو کې د بل، او په څلور واړو کې چې د هر یوه رایه راته ډېره بڼه ښکاره شوه په هغې عمل کوم.))^(۲)

۳- د سید په افغانیتوب کې که څه هم د شک ځای نشته، خو بیا هم د هغه د ایرانیتوب او افغانیتوب په هکله د هغه دغه وینا بسنه کوي، چې ویلي یې دي ((هېچ احتیاج به این ندارم که خود رابه یک ملتي نسبت دهم.))^(۳)

د سید جمال الدین پُرجماله اوصاف او ښېگڼې:

د علامه سید جمال الدین په هکله، چې ما کوم معلومات تر لاسه کړي هغه دا دي، چې نوموړی د یو داسې شخصیت څښتن و، چې د خپلو خلکو خو څه چې ان د نورو ولسونو د اخلاقو سمون، د هغوی ښکمرغي او هوساینه یې ستره موخه او ارمان و.

^(۱) لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / اثر: د سیدجمال الدین افغاني اند او ژوند، ۲۶ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

^(۲) لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / اثر: د سیدجمال الدین افغاني اند او ژوند، ۲۶ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

^(۳) لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / اثر: د سیدجمال الدین افغاني اند او ژوند، ۳۶ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

هغه هڅه کوله چې بدې چارې او کړنې په داسې توګه په ګوته کړي، چې عام وګړي یې له زیانونه خوندي شي او تر سره کوونکي یې له ترسره کولو متنفر او لاس په سر شي.

هغه د ښو اخلاقو د ګټو څرګندونه په داسې ژبه کوله، چې عام خلک هم ترې ګټه واخیستلای شي او خاص هم ورځنې بې برخې نه شي او بد خوښه او د هغو تاوانونه یې په داسې توګه څرګندول، چې عام او خاص وګړي ترې په پوره پیمانه خواږدي او زړه توري کړي.

هغه وګړو ته د علم او پوهې ګټې او د بې علمۍ او ناپوهۍ تاوانونه په داسې توګه بیانول، چې د هر چا زړه ته دا خبره ولوېږي، چې نېکمرغي له علم او پوهې څخه پرته هېڅکله هم تر لاسه کېدلای نه شي او تر بې علمۍ او ناپوهۍ بله پورته بده بلا نه شته او انسان ته، چې هره ستونزه پېښېږي یا هر تاوان چې ور رسېږي، د خپلې بې علمۍ او ناپوهۍ له امله یې ور رسېږي.

هغه د انساني ښېګڼو ستاینه کوله او د بدایانو او شتمنو پام یې د ښوونځیو، مدرسو، روغتونونو او نورو جوړولو ته وړاوه. وګړي یې د علم او پوهې زده کړې او د هنرونو کسبولو ته هڅول.

هغه واکمنو ته د عدالت بلنه ورکوله او د عدل ښېګڼې یې ورته په ګوته کولې. د پرګنو استازیتوب یې کاوه او د هغوی ګیلې او شکایتونه یې تر چاروکو رسول. د پېښو څېړنه یې کوله او د اړوندو مسوولینو پام یې ورته وړاوه، څو د هغو مخه ونیسي او خلک یې له ضررونو خوندي کړي.

هغه د اسلام او مسلمانانو په هکله د پردیو د ناوړو نظریو ځواب په داسې دلایلو ورکاوه، چې تر تېرې توري به یې اغیز کم نه و، او هغه د ولس پاشلي غړي یووالي او وحدت ته هڅول او د هغوی دوستان او دښمنان یې ورته په ګوته کول.

علامه (افغان) (ص) / 269

هغه د شر او فساد له ځایونو څخې د دې لپاره پرده پورته کوله چې خلک ترې خپل ځانونه په څنگ کړي او هغه به چې په هر څه او هر ځای کې گټه لیدله نو د خلکو پام به یې وراړاوه.

لنډه دا چې علامه سید جمال الدین افغان د بښگڼو او نېکیو یو ستر جهان و، زړه سواند او متواضع بڼوونکی و، رښتینی ناصح او خواخوږی و، ښه ادیب او روڼ اندی و، د نظر د خاوندانو د سترگو رڼا، د سیاستوالو غوره لارښود او د ټولو وگړو یو بشپړ درمل گر و.

زه د خپلو پورتنیو دعوو د پخلي لپاره دوه درې بېلگې راوړم، هیله ده په غور یې ولولئ.

لومړۍ بېلگه:

د علامه سید یو ډېر نږدې ملگری، شاگرد او د هغه یو باوري ژوند پېښې لیکونکی مفتي محمد عبده لیکي: ((سید جمال الدین افغانی د ده په افکارو، عقیدو او نظریو کې یو اوبښتون (انقلاب) راوست او د هغه د زړه او لید نړۍ یې روښانه کړه. دی د سید جمال الدین تر لیدو د مخه داسې و لکه سترگې یې چې ږنډې، غوږونه کاڼه او ژبه گونگی وي))^(۴) له پورتنۍ بېلگې څرگنده شوه، چې سید افغان د افکارو، عقیدو او نظریو د اوبښتون لپاره د لارې روښانه مشال و، د ږندو سترگو بینایي، د کڼو غوږونه د اورېدو حس او د گونگې ژبې گویایي و.

^(۴) لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / اثر: د سیدجمال الدین افغانی اند او ژوند، ۷۱ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

د وینتابه اذان / 270

دوهمه بېلگه:

د علامه سید یو بل ورځپاڼه لیکونکی ملگری او شاگرد ادیب اسحاق لیکي: ((زه چې په څه پوهېرم هغه ټول مې له سید جمال الدین افغاني څخه زده کړي دي))⁽⁵⁾

یعنې چې علامه سید جمال الدین یو ښه ښوونکی، رښتینی ناصح، ښه ادیب او روڼ اندی و.

درېیمه بېلگه:

اوس د علامه سید جمال الدین د هغې وینا یوه برخه لولو، چې په اسکندریه کې یې اورولې وه:

((ای بې وزلو او خوارو بزگرانو! تاسې د ځمکې ټیرونه څیرئ او غلې دانې ځنې راباسئ، خو د ظالمانو ټیرونه څله نه څیرئ او آزادي ولې ځنې نه اخلئ او د هغو وگړو لاسونه ولې نه ورماتوئ، چې ستاسې د زیار میوې ستاسې څخه اخلی... ای مصریانو تاسې یو ستر ولس یاست، تاسې د پرتمین تاریخ څښتنان یاست، خو اوس له پېړیو، پېړیو راهیسې د خپل سرۍ په ژړنده کې اوږه کېږئ او ټول ظلمونه په پټه خوله زغمئ. له خپلو حقوقو به تر څو بې خبره یاست. د غفلت له خوبه راوبښئ شئ. د ظلم او زور په وړاندې راپاڅېږئ، یا د انسانانو په څېر ژوند وکړئ یا د شهیدانو غوندې تر ځانونو تېر شئ))⁽⁶⁾

⁽⁵⁾ لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / آثر: د سیدجمال الدین افغاني اند او ژوند، ۷۲ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

⁽⁶⁾ لېوال: رزاقی شاهد حسین / ژباړن: همت عبدالملک / آثر: د سیدجمال الدین افغاني اند او ژوند، ۸۶ مخ، د چاپ کال ۱۳۸۸ل، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان. په حواله د (نیکی آرکیدي "السیدجمال الدین افغاني" ۱۰۱ او ۱۰۲ مخونه

علامه (افغان) / 271

پورتني وينا د علامه سيد د ښې رهبرۍ، د ظلم و زور په وړاندې د خلكو راپاخونې د هڅونې، خلكو ته له خپلو حقوقو د دفاع كولو د جرئت وركولو او مظلومانو سره د ژورې خواخوږۍ ښه رڼه بېلگه ده او د هغه د ښه نيت او ښې ارادې كچه ترې ښه څرگندېدای شي.

اوس راځو د سيد افغان د هغې مقالې ځينو برخو ته چې له نن څخه (۱۳۲) كاله وړاندې ليكلې شوې، خو زموږ له اوسني حال سره دومره ورته او برابره ده لكه زموږ نن ته چې په كتلو ليكل شوې وي.

ختيځ او ختيځوال^(۷)

د علامه سيد جمال الدين افغان دغه مقاله چې سرليک يې دى "الشرق و الشرقين" (ختيځ او ختيځوال) په "ابو نظاره" جريده كې د ۱۸۸۳ م كال د فبروري، په ۲۹ مه گڼه كې خپره شوې. "ابو نظاره" په پاريس كې د علامه سيد جمال الدين افغان د يو نږدې ملگري له خوا خپرېده. له دغې مقالې څخه دا څرگندېږي، چې علامه سيد د ختيځو ولسونو له حالاتو څخه ژور معلومات درلودل، كه څه هم دغه مقاله د ختيځوالو په (۱۳۲) كاله وړاندې حالاتو ليكل شوې، خو زموږ له اوسنيو حالاتو سره دومره برابره ده، چې په لوستو يې سپرى فكر كوي، چې يا دغه مقاله زموږ د نن په اړه ليكل شوې او يا موږ اوس هم هماغه د (۱۳۲) كالو وړاندې زمانه كې ژوند كوو. سيد د خپلې مقالې په يوه برخه كې ليكي:

^(۷) لېوال: رزاقى شاهد حسين / ژباړن: همت عبدالملك / آثر: د سيدجمال الدين افغانى اند او ژوند، ۱۱۱ تر ۱۱۸ مخونو، د چاپ كال ۱۳۸۸ل، مستقيل خپرنډويه ټولنه، كابل، افغانستان. په حواله د (آثارجمال الدين افغانى، ۹۴ تر ۱۰۵ مخونو پورې).

((... د ختیځ له برمه څخه د ټیټیتیا په کندو کې د لوېدلو، د هغه پر اوسېدونکو باندې د لوړې او بې وزلۍ د واکمنۍ، په ټیټیتیا او خواری د اخته کېدو او د پردیو ولسونو تر لاس لاندې د راتلو سبب دا دی چې ختیځیانو د خپلو عقولونو له رڼا څخه مخ اړولی. له هغه څخه یې گټه اخیستل پرې ایښي او خپل اخلاق یې خراب کړي دي...))

اوس د یوې شېبې لپاره سر په گړېوان کوو او گورو، چې زموږ له برمه د لوېدلو، پر موږ د لوړې او بې وزلۍ د واکمنۍ او د نورو تر لاس لاندې زموږ د راتلو سبب رښتیا هم زموږ د اخلاقو خرابېدل او له خپلو عقولونو څخه د مخ اړول دي او که کوم بل لامل هم لري؟

حضرت عبدالرحمن بابا فرمایلي:

څه اثر به یې د عقل وي په سر کې

د هغو په سر چې کښېني ښاپېری

یا:

خدای د عقل جواهر ورته بڅښلي

له نادانو به څه شان کا دانا طمع

د بابا د پورتنیو بیتونو په استدلال ویلی شو، چې د چا په سر کې عقل وي یا څوک چې له عقل ځنې کار اخلي د هغه په سر د بخت ښاپېری کښي، شان او شوکت یې په برخه کېږي، له لوړې او بې وزلۍ ژغورل کېږي او ښکمرغۍ یې په نصیب کېږي او هغه ته چې الله جل جلاله د عقل جواهر وربښلي وي، هغه دانا وي، نه له چا طمع کوي او نه د پردیو تر لاس لاندې راځي، خو موږ چې داسې نه یو، نو څرگنده خبره ده، چې سید رښتیا ویلي، اخلاق مو خراب شوي او عقل خو یا بېخي نه لرو او یا ترې کار نه اخلو.

علامه (افغان) (ص) | 273

سید د خپلې مقالې په یوه بله برخه کې لیکي: ((... (ختیځوال) د گټې په تر لاسه کولو کې له تاوان رسولو څخه لاس نه نیسي...))
فکر وکړئ! ختیځوال همدا اوس هم همدغه کار نه کوي؟
لومړی د خپلو ځانونو په هکله فکر کوو. ایا مور خپلې ملي شتمنۍ له خپلو شخصي گټو نه قربانوو؟

ایا مور د خپلو وروڼو په تاوان کې خپلې گټې نه لټوو؟
ایا مور خپلو بنسټونو ته د څو پیسو لپاره تاوان نه اړوو؟
ایا زموږ په ادارو کې فساد زموږ د شخصي گټو لپاره نه دی؟
ایا مور د خپلو شخصي گټو لپاره خپل خلک په وینو کې نه لمبوو او پردۍ جگړه پر مخ نه بیا یوو؟

بې شکه څنگه چې مور (۱۳۲) کاله وړاندې خپل خیر د نورو په شر کې لټوه اوس یې هم لټوو. دغه متل زموږ د ذهنیت بڼه استازیتوب کوي، چې وایي: ((خدایه داسې شر راپېښ کړې، چې زما په کې خیر وي))
علامه رحمة الله علیه لیکي: ((... د دوی پر عقلونو باندې خوب زور کړی. اندونه او خیالونه یې د خپل حال احوال له سمون څخه بې وسه شوي دي. سترگې یې هغه ټیټیاوې نه ویني، چې دوی یې خوار کړي دي. دوی په خپلو پښو ځانونه له منځه تللو ته نژدې کوي او د ټیټیاوو په کندو کې لوېږي...))

گورئ زموږ د عقلونو د ویده توب، د اندونو او خیالونو د کمزورتیا او په سترگو د پرتو پردو کوم درک او تشخیص چې علامه سید جمال الدین افغان هغه وخت کړی و، اوس هم مور په هماغو ناروغیو اخته یوو، بلکې تر هغو هم زموږ رنځونه ډېر شوي دي، خو کم شوي نه دي. که لږ فکر وکړو، نو دغه هر څه په بڼه توگه لیدلی شو. زموږ په عقلونو د خوب زور خو همدا دی چې مور پرې کوم ابتکار خو څه، چې ان د یو داسې مثبت

تقلید گتیه مو هم ترې پورته نه شوه کړای، چې حساب پرې وشي او زموږ اندونه او خیالونه خو د خپل حال احوال له سمون څخه ځکه بې وسه دي، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي: ژباړه ((هغه څوک هلاک شو چې د کړنې له پلوه یې دوه ورځې سره یو شان وي))⁽⁸⁾ یعنې نېکمرغه او بریالی انسان هغه دی چې نن یې له پرون او سبا یې له نن څخه له هر پلوه ښه وي، خو زموږ حال چې پرون څنگه و، نن یې هم په سمون توانېدلي نه یوو او که همداسې یوو، نو سبا ته مو دې هم خیر وي، ځکه چې زموږ سترگې اوس هم هغه ذلت نه ویني، چې مور یې خوار کړي یوو، مور اوس هم په خپلو پښو خپل ځانونه له منځه تللو ته ورنژدې کوو او د بدمرغیو په کندو کې ورلوېږو. د بېلگې په توگه:

زما یو ژورنالست ملگري کیسه کوله، چې د افغانستان یو ولایت ته یې په یو ډاډسن موټر کې سفر درلود او له یوې پراخې دښتې تېرېده، په لاره کې یو زلي موټر ته لاس ورکړی و، خو موټر چلوونکي ورته موټر درولی نه و، ژورنالست موټر چلوونکي ته ویلي و: ((وبال لري، راپورته کړی به دې و)) هغه (موټر چلوونکي) ورته خندلي و، خو نور یې ورته څه ویلي نه ول. لږ وړاندې ورته یو بل زلي لاس نیولی و، دا ځل موټر چلوونکي ورته موټر درولی و او زلی یې موټر ته راپورته کړی و، خو له څو کیلو متره مزله وروسته ورته زلي ښیښه ټکولې وه او له موټره ښکته شوی و. موټر چلوونکي یو ځل بیا موسکی شوی و. ژورنالست ویل: ((ماته دا پوښتنه پیدا شوه، چې دغه زلی ولې له ابادۍ ځنې موټر ته راپورته شو او اوس بېرته په داسې ځای کې ښکته شو، چې په شا و خوا کې هېڅ ابادي نه تر

⁽⁸⁾ لیکوال: جمعه محمد بشیر / اثر: مؤثر اور کامیاب شخصیت / ۴۲ مخ / څلورم چاپ ۲۰۱۰م کال / خپرندوی: ټائم مینجمنټ کلب، پوسټ بکس نمبر ۱۲۳۵۶ کراچی - ۷۵۵۰۰ / اردو بڼه: ((وه شخص تباہ هو گیا جس کی دو دن کارکردگی کے لحاظ سے ایک جیسے هوئے))

علامه (افغان) / 275

سترگو کېږي، هلک مې راوغوښت او همدا پوښتنه مې ترې وکړه، هغه ځواب راکړ، چې: ((سورلی مې خوړله "چکر مې وهه")) ژورنالست ویل: ((که زموږ د ځوانانو دغه حال وي، نو دا هېواد خدایزده، که ښه ورځ وویني))

ښه نو ځوانان چې د یوې ټولني شمزۍ (د ملا تیر) گڼل کېږي او هغوی خپل وخت او خپله انرجي یوازې د سورلی خوړلو لپاره ضائع کوي، نو څه فکر کوی! زموږ سترگې هغه ټیټیاوې ویني، چې مور یې خوار کړي یوو او یا مور په خپلو پښو خپل ځانونه له منځه تللو ته نه نژدې کوو او د ټیټیاوو په کندو کې یې نه ورغوځوو؟؟؟

زما په اند د درېواړو پوښتنو ځواب به (هو!) وي، ځکه چې د ځوانانو د دغې بې بندوبارۍ پر یوازې د دوی پر غاړه نه ده، بلکې په دې کې د دوی مور او پلار، د دوی ښوونکي او روزونکي او د ټولني ټول مسوول اشخاص شریک دي. وایي چې ((خربوزه از خربوزه رنگ میگیرد)) یا ((یو ویني او بل لمسېږي)) په هر حال، علامه سید د خپلې مقالې په یو بل ځای کې لیکي:

((... کوم څه چې له لاسه ورکړي د هغه د بېرته تر لاسه کولو هڅه نه کوي. چې آفتونه او بدې پېښې د دوی پر خواوشا راجاېږي شوې وي له هغو څخه د ځان ساتلو کوښښ نه کوي. نه په هغو ستونزو او سختیو پوهېږي، چې وخت دوی ته ور په برخه کړي دي. له دې امله دوی په خواری او رسوایی اخته شوي دي، خو د دوی په فکر کې لا نه ورگرځي چې مور خوار او ذلیل یو....))

باور وکړئ، چې زه داسې نه گڼم، چې دغه مقاله دې (۱۳۲) کاله وړاندې لیکل شوې وي، زه فکر کوم چې دا به همدا اوس زموږ حال ته په کتلو لیکل شوې وي. وگورئ مور چې کوم څه د دغې مقالې له نېټې وروسته له

لاسه ورکړي، لکه د هېواد ځنې برخې، دښمنانو ته د ماتې ورکولو ویاړونه، د واک او ځواک ښه وختونه او... دا مو د سید جمال الدین د مقالې له لیکلو وروسته له لاسه ورکړي، خو د بېرته تر لاسه کولو په اړه مو کله خوب هم لیدلی نه دی. همدا رنگه د آفتونو او بدو پېښو تر پېښېدو وړاندې د تدبیر پر ځای مور تل تر پېښېدو وروسته یوازې دومره غبرگون ښودلی، چې: ((وروستیه عقله که ته لومړی وای))

مور د پېښېدونکو ستونزو په اړه هېڅکله هم چمتووالی نیولی نه دی، نه مو کله په خپلې خواری او رسوایی فکر کړی او نه مو خپل ځانونه کله خوار او ذلیل گڼلي، ((له خواری ژرنده ساتو خو له خیاله مزد نه اخلو)) علامه سید جمال الدین زموږ د همدغې وچې فتح خانۍ په هکله لیکي:

((... سره له دې چې ذلت د دوی په زړونو کې جرړې نیولې دي، خو بیا هم دوی د کبر او لویۍ څرگندونه کوي، د بېلوالی او نفاق اور ته لمن وهي. ټگي او خیانت خپله دنده بولي او حسد او چوغلي خپل شعار گڼي. حرص او تمه د دوی کالي او خباثت او بې حیايي د دوی د څرنگوالي ښه ده...)) د علامه سید د مقالې په دغه برخه کې (چې همدا اوس مو ولوستله) ژبه (الفاظ) ځکه ترخه معلومېږي، چې حقیقت تریخ او پېغور تر هغه هم پسې تریخ لگېږي او په دې برخه کې دغه (حقیقت او پېغور) دواړه شتون لري، خو دا باید ومنو، چې د تور او تهمت تریخوالی په کې نه شته، وینا یې حقه او ریښتینې ده او اراده هم په کې ښکته او سپېڅلې ده، نو له همدې امله په بیا بیا اورېدلو او رانقلولو ارزې، ځکه حضرت علي کرم الله وجهه فرمایلي: ((حق ارزښتمنه او درنه کلمه ده، که هر څومره ترخه هم وي په خپله خوږه او منلې پایله ارزې))^(۹)

^(۹) راتپوونکی: صادق صادق الله / اثر: څلور یاران (غوره ویناوې) / خپرندوی: گودر خپرندویه ټولنه، بزازۍ چوک، اسحاق زی مارکېټ، جلال اباد.

علامه (افغان) ۲۰۰۷ | 277

دا بېله خبره ده چې مور ((آسمان ته تیځې واروو او ترې لاندې سر نيسوو)) خپل ذلت نه منوو او د کبر او لویۍ څرگندونه کوو، خو رښتیا دا ده، چې د نړۍ پر مخ تر مور بل خوار او ذلیل ملت نشته او وجه دا ده، چې مور د ځانځانۍ اور ته لمن وهوو. ټگي او خیانت خپله دنده بولو، حسد او چوغلي خپل شعار گڼو، حرص او تمې د گدایانو په څېر کچکول راترغاړې کړې او د مادیاتو لپاره هم خپل ځانونه او هم خپل ایمانونه پلورو. سید جمال الدین افغان لیکي:

((... دوی له خپلو هېوادونو سره خیانت او پر گاونډیانو ظلم کوي. د بې واکو وگړو شته لاندې کوي او ژمنې او وعدې ماتوي. د خپلو هېوادونو د پوپنا کېدو لپاره هڅې کوي او د پردیو متې مزي او پیاوړي کوي...))
زموږ له خپلو هېوادونو سره خیانت، خو د لمر په څېر ښکاره او څرگند دی، په دې څو لسیزو کې به مو لیدلي وي، چې هر یو مو هڅه کوي، چې خپل هېواد د یو پردي په څولۍ کې ورواچوي او د همدغو بې ضمیرو هېواد پلورونکو او حریصو او تېری کوونکو پېرېدونکو د کشمکشونو له امله مو هېواد د شاعر په وینا د ملامت سړي د گربوان په څېر شو. شاعر وایي:

بس د هر چا لاس په کې پروت دی او شلوي یې ترېنه
زما وطن د ملامت سړي گربوان غوندي دی^(۱۰)

همدا رنگه پر گاونډیانو ظلم کول، د بې واکو وگړو شته لاندې کول او د ژمنو او وعدو ماتول، دا مو هم په نږدې ماضي کې ولیدل او هم یې همدا اوس وینو، چې هندوستان د پاکستان او ایران د افغانستان په حق کې هر ډول ظلم ته ملاوې تړلې دي، د یو بل د شتو لاندې کولو ته

(۱۰) وړ حیات الله/ ښکالو، ۱۲۰ مخ/ د چاپ کال ۱۳۸۸ ل

لنگ وهلي ولاړ دي او په لسگونو وارو يې له يو او بل سره خپلې ژمنې او وعدي ماتې کړې دي.

د خپلو هېوادونو د پوپنا کېدو لپاره هڅې او د پرديو مټو د مزي کولو او پياوړي کولو له خاينانه عمله سيد جمال الدين (۱۳۲) کاله وړاندې په خپله مقاله کې سر ټکولی، خو له بدمرغه چې دغه ناوړه ښکارنده اوس هم په ختيځوالو کې شتون لري. چا رښتيا ويلي، چې: ((علت ميروډ، عادت نميروډ))

وگورئ! د منځنۍ اسيا هېوادونه د ځانځانۍ او نيت بدۍ د بد عادت له امله د روس په منگولو کې ورپرېوتل، بيا په (۱۳۵۸ ل) کال د جدي په شپږمه د همدوی په مرسته روسيان تر افغانستان پورې راورسېدل.

همدارنگه په (۱۹۹۰ز) کال د عراق واکمن صدام حسين د کويټ د شتمنيو د پوپنا کېدو هڅه وکړه، چې بيا په (۲۰۰۳ز) کال د مارچ په (۳۰) نېټه پخپله صدام حسين او د هغه هېواد عراق د امريکا د بمباريو تر بريد لاندې راغی او د عراقانو تر دوه مياشتې مقاومت وروسته صدام پخپله په خپل کينډلي کوهي کې ورولوبد او هېواد يې هم د امريکا په لاس کې پرېوت او په خلاف يې ترکيې هم د امريکا او ناټو مټې غښتلې کړې، څو په عراق دومره خاورې واړوي، چې بيا سر راپورته نه کړي. ايران هم په دغه هېواد (عراق) کې د سنيانو د نظام په ړنگېدو په لاسونو نکرېزې پورې کړې او اختر يې وکړو.

د (۲۰۰۱ز) کال د اکتوبر د مياشتې په (۷ يا ۸) نېټه پاکستان، امريکا او د هغې متحدينو ته اوږه ورکړه او د افغانستان په سر يې ورسپاره کړل. د (۲۰۱۳ز) کال د جولايي په درېيمه نېټه د مصر- په منتخب ولسمشر- (مرسي) باندې د امريکا په اشاره د خپل هېواد پوځ گودتا وکړه او په دغې توطيه کې سعوديانو له امريکا سره لاس يو کړی و.

علامه (افغان) (ص) | 279

لنډه دا چې ختیځوالو (۱۳۲) کاله وړاندې هم د خپلو هېوادونو د پوپنا کېدو لپاره هڅې کړې دي او پردی متې یې مزي او پیاوړې کړې دي او اوس یې هم کوي. علامه افغان لیکي:

((... د هغو هغه څوک چې ځان ته عالم وایي په حقیقت کې ناپوه وي. د هغو امیر ظالم او د عدالت قاضي خاین وي. دوی کوم لارښود نه لري، چې د ژغورنې لار وروښيي. نه کوم پوښتونکی او سزا ورکوونکی لري، چې دوی د ورکې لارې په کنده کې له لوېدو راوگرځوي. لنډه دا چې دوی ټول د خپلو اخلاقو د وړانۍ او عقلونو د ویجاړۍ له امله د بې وزلۍ او له منځه تللو ښکار کېږي...))

د عالمانو د ناپوهۍ، د امیرانو د ظلم، د قاضیانو د خیانت او د لارښود، ژغورونکي، پوښتونکي او سزا ورکوونکي نشتوالی، رښتیا هم هغه الهي عذاب دی، چې پر مور هغه وخت هم او اوس هم د خپلو اخلاقو د وړانۍ او عقلونو د ویجاړۍ له امله رانازل شوی او مور هره ورځ د بې وزلۍ او له منځه تلو پر خوا ورنږدې کوي.

پایله:

په پایله کې یو ځل بیا یادونه کوم، چې علامه سید جمال الدین افغان د ختیځوالو په ځانگړې توگه د مسلمانانو د آرامۍ او هوساینې موخه او ارمان درلود. هغه دغه ولسونه له بدو چارو لاس په سر کول او د ښو چارو ترسره کولو ته یې هڅول. هغه له وگړو د ښو اخلاقو د خپلولو او د بد خوږیونه د پرېښودلو هیله درلوده. هغه له بې علمۍ ځنې د خلکو په پوره پیمانېه خواږدي او زړه توري کولو او د علم او پوهې په گانه پسرولو ته ملا تړلې وه. هغه مسلمانان یووالي او وحدت، عدل او ښېگڼو ته بلل. هغه د پرگنو استازیتوب کاوه او له شر و فساد ځنې یې پرده پورته کوله. هغه غوښتل،

چې ختیځوال د وحدت په مزي د چارو په څېر یوه گډې کړی، چې نور یې په ځانځانۍ کې د چارو د کمزورو ډکو په شان یو یو مات او چارو نه کړي. هغه غوښتل، چې د ختیځوالو ذهنیت داسې جوړ کړي، چې دده د سپېڅلی مرام ضامن شي او د استعماري نظریو د سېلاب په وړاندې ټیځ ودرېږي او په هېڅ صورت یې فکرونه د نورو غلامۍ ته غاړه کښېږدي. هغه غوښتل، چې ختیځوال هسې پورته، پورته الوتل پرېږدي او د ښکاریانو له منگولو ځنې د ځان د خلاصون لپاره د علم او هنر وزرونه پیدا کړي او د هغوی د هر غشي لپاره باید ډال او د دام او جال لپاره یې باید تدبیر ولري. هغه هیله درلوده، چې ختیځوال د نورو تر سیوري لاندې ژوند و نه کړي، بلکې د پوهې او کمال په وزرونو تر سپورمۍ او ستورو هم پورته وڅېږي او د آسمان په ډول ددې نړۍ بام شي، خو له بده مرغه چې د هغه دغه هیلې د هغه په ژوند کې خوڅه، اوس چې نږدې دوه پېړۍ تېرې شوې دي هم د هسې خوب و خیال په څېر برېښي، بلکې تر پخوا ډېرې نه پوره کېدونکې ښکاري.

د سید د لارې د یو لاروي وینا ده، چې: ((هر وخت سر د وخت دی)) رځی! سر له همدې اوس نه د سید د ارمانونو د پوره کولو لپاره متې راوغاړو. د بري او پرمختګ لارې چارې ولټوو، د پېښو مقابلې ته ځانونه چمتو کړو، د خپل حال د بدلون لپاره ټینګ هوډ وکړو او پرله پسې هڅو ته ملا وتړو. هیله ده چې حالت به مو بدل شي، خو که خدای مه کړه ډېر ژر په دې کار (د حالت په بدلون) برلاسي نه شوو، نو بیا به هم د نهیلۍ له گناه ځنې ځانونه ساتو او د هڅې او کوښښ وسله به پر ځمکه نه ردو.

پای

د بيدارگر (سید) (ج) په اړه د سترگور (سید) (ج)

نظم

سید جمال الدین افغان ته

بی حسابہ خاڅکي توی په بحر و بر شي

له لکونو کـرورونو یو گوهر شي

رنګ په رنګ گلان پیدا شي غرو رغو کي

په کي یو نیم د لیلی پېکي ته ورشي

مرغلرې ډېرې وځي له دریابه

ځیني ځیني ښکلیو پېغلو ته زپور شي

په عمرو اورونه بل په یوه خای وي

خو پیدا په سرو لمبو کی سمندر شي

عمالمونه پیدا کيږي بي حسابه

په دنیا کی د خو تنو تاج په سر شي

مپنډي راوري ډېر زمان، ډېر اولادونه

يو يا دوه بي افلاطون او سکندر شي

جو داني قدر يو لعل پکي پیدا شي

نور همه واړه د تورو کابو غر شي

په هر سره رنگ سر خرويي نه شي حاصله

هسي نه چي په رنگ سرو شي نو سره زر شي

يوه کور کی پیدا کيږي او لوييږي

يو بي گوره «ابراهيم» بل بي «آذر» شي

فرعونان د خدایي دعوي آغاز کړي

يو ماشوم د خدای له لوري مقرر شي

چي طلسم کاندې مات د سر کشانو

ډېر بتان، بت پرستان، زېر و زېر شي

کاهنان بي د راتگ خوبونه ويني

ظالمانو ته پیدا د سر خطر شي

لا پیدا په جهان نو وي نه بي نوم وي

زلزله گډه په کور د ستهمگر شي

علامه (افغان) / 283

لوی جهاد له معصیت سره شروع کړي

په دنیا کې غرق فرعون هم یې لښکر شي

څوک چې حق او حقیقت پالي دنیا کې

یوه وخت کې وي موسی بل وخت عمر شي

د اسلام د طوفاني بېړۍ د پاره

لکه نوح لوی کشتیيان قوي لنگر شي

د خلقت له کارخاني نه کله کله

په جهان پیدا یو بل شاني بشر شي

چې رڼا یې په ملګونو کې خپرېږي

ټول عالم لره څرګنده لکه لمر شي

د کونړ د لوړو غرونو په لمن کې

تابغه فرزند پیدا د سید صفدر شي

پېښنه مور هسی زوی واخلي په غېږ کې

چې د دهر او جهان نامي پسر شي

ډېر پوهان ورته سر تیت په شاګردۍ کړي

ډېر شاهان یې په تعظیم مخي ته ورشي

همېشه یې قدر کـږي په عالم کې

څوک چې لوی په علم و فضل او هنر شي

هسی نوم، هسی نشان یې شي په برخه

چې لوی فخر د ملت او خپل تیر شي

د وینتابه اذان / 284

په شاهي لویو قصر و کی نه خایبيري

لوی کور غواري چی اوار د ده بستر شي

تول جهان ورباندي تنگ شي له ناکامه

اواره لکه نسیم په بحر و بر شي

ترکیه، مصر و لندن، فارس و پاریس کی

ارام نه مومي هر لور ته یی سفر شي

سر گردان وي په جهان هغه مرونه

چی د تول عالم غمونه یی په سر شي

سر یی مه بوله بل نوم ورلره بویه

چی پیدا پکی لوی فکر لکه غر شي

نه دی مر لوی پهلوان د دي جهان دی

هغه خوک چی خمکی تل نه رابهر شي

قیامت نه وي سر راپورته کړي له خاورو

راروان په لور د خپل اصلي مقر شي

په ریبتیا چی حق پخپل خای قرار مومي

د پښتون سیّد ارام پخپل بستر شي

دي تابوت کی د پښتون ډېر خاطرات دي

چی یی گورم بل عالم می په نظر شي

خوک چی ور یی شي مزار ته که بینا وي

ورته بېرته به د پوهی لوی دفتر شي

علامه (افغان) (ص) | 285

د دې خاورو دور نما ته نظر بويه

که دې کله په دې لار باندې گوزر شي

بشکاره کېږي کارنامې ډېرې نامدارې

سترگور ته آيينه د سکندر شي

لوی عظمت، شان و شوکت راځي خاطر ته

لور فکرونه، لور خيالونه مصور شي

په يوه موتي سپېږو خاورو کې گوره

د تمام جهان راز پټ او مضمحل شي

هسې شاني هنگامي شي پکې غلې

چې غوغا ورځني جوړه په محشر شي

لوی داستان، لويه قصه لري په زړه کې

که د دې خاورې له حاله څوک خبر شي

پېښتانه به ورنه اخلي الهامونه

تېر دورونه به يې مخکې لرو بر شي

دې زيارت کې وينم بل راز تاثيرونه

دلته مه کوئ واړه واړه سوالونه

ارواښاد استاذ گل پاچا الفت

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**